

Gordana Dražić

ODRŽIVI TURIZAM

Beograd, 2020.

ODRŽIVI TURIZAM

Prvo izdanje

Gordana Dražić

UNIVERZITET SINGIDUNUM

Fakultetu za turistički i hotelijerski menadžment

Životna sredina i održivi razvoj

Beograd, 2020.

ODRŽIVI TURIZAM

Autor: dr Gordana Dražić

Recezeni: Dr Vladimir Stojanović, redovni profesor,
Prorodnomatematički fakultet, Departman
za geografiju, turizam i hotelijerstvo,
Univerzitet u Novom Sadu

Dr Slobodan Čerović, redovni profesor,
Fakultet za turistički i hotelijerski
menadžment, Univerzitet Singidunum

Izdavač: UNIVERZITET SINGIDUNUM
Beograd, Danijelova 32
www.singidunum.ac.rs

Za izdavača: dr Milovan Stanišić

Priprema za štampu: Jelena Petrović
Miloš Višnjić

Dizajn korica: Aleksandar Mihajlović

Godina izdanja: 2020.

Tiraž: 600

Štamparija: Caligraf

ISBN 978-86-7912-725-9

Copyright:

© 2020. Univerzitet Singidunum

Izdavač zadržava sva prava.

Reprodukcija pojedinih delova ili celine ove publikacije nije dozvoljena.

Sadržaj

PREDGOVOR	VI
UVOD	VII
 OSNOVNI POJMOVI EKOLOGIJE	 1
Ekologija	1
Prirodne vrednosti i resursi	4
Životna sredina	6
Usluge ekosistema	7
Turizam	8
Turistička destinacija	9
 I - ODRŽIVI RAZVOJ	
 ODRŽIVI RAZVOJ	 13
Definicije održivog razvoja	17
Održivi razvoj EU	21
ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA, AGENDA 21 ZA TURIZAM	23
Održivi razvoj turizma	23
Agenda 21 za turizam	27
Turizam u ciljevima održvog razvoja	29

II - IZAZOVI I ODGOVORI ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG TURIZMA

UTICAJ TURIZMA NA TURISTIČKU DESTINACIJU	37
Zaštita i upravljanje predelom	39
Uticaj turizma na priobalne predele	41
Uticaj turizma na gradske turističke centre	42
Uticaji turizma na biodiverzitet	43
Uticaji turizma na medije životne sredine	45
ODGOVORI ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG TURIZMA	47
Sprečavanje degradacije i sanacija turizmom ugroženih destinacija	47
GRANIČNI KAPACITET TURISTIČKOG PODRUČJA I CENTRA	55
Noseći kapacitet	55
Noseći kapacitet u turizmu	58
KLIMATSKE PROMENE I ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA	69
Klima	69
Klima u Srbiji	71
Klimatske promene i turizam	73
NOVI I OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE I ENERGETSKA EFIKASNOST	83
Obnovljivi izvori energije	83
Obnovljivi izvori energije u Srbiji	86
Energetska efikasnost	91
Energetska efikasnost u turizmu	92
ODRŽIVO KORIŠĆENJE ZAŠTIĆENIH PRIRODNIH DOBARA	99
Vrste zaštićenih prirodnih dobara	99
Zaštićena prirodna dobra u Srbiji	101
Turizam u zaštićenim prirodnim dobrima	109
Vizitorski centri	112
Turizam u vlažnim staništima	112
Geonasleđe i turizam	114
Akcioni plan upravljanja razvojem turizma u zaštićenim područjima	115
ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA NA PLANINSKIM PODRUČJIMA	121
Uticaj turizma na planinska područja	121
Održivi razvoj turizma na planinskim područjima Srbije	122
Faze razvoja planinskih destinacija	124
Održivi razvoj ruralnog turizma	127

III - UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM TURIZMA

ZAKONSKI OSNOV I PROCENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU	135
Upravljanje zaštitom životne sredine	135
Upravljanje razvojem i zaštitom životne sredine u EU	136
Procena uticaja	138
Podela odgovornosti između učesnika održivog turizma	140
Zakoni Republike Srbije	141
MULTISEKTORSKI PRISTUP UPRAVLJANJA ODRŽIVIM RAZVOJEM	147
Upravljanje održivim razvojem u EU	147
Upravljanje održivim razvojem u Srbiji - strateški okvir	148
Nacionalna strategija održivog razvoja	148
Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025	151
Planiranje, upravljanje i institucionalna infrastruktura za razvoj turizma Republike Srbije	153
Principi	153
Planiranje	154
Zakon o turizmu	156
Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010- 2020. godine	158
DOBROVOLJNI INSTRUMENTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE	167
EMAS (sistem upravljanja životnom sredinom)	167
Standardi ISO 14000	169
Envajromentalno obeležavanje i sertifikacione šeme	172
Green Globe	172
Blue Flag	173
Zeleni ključ	176
Kodovi / kodeksi	177
INDIKATORI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA	183
Komparativni indikatori održivog turizma EU	184
Indikatori stanja životne sredine	185
Indikatori održivog turizma UNWTO	188
Indikatori održivog turizma prema tipu destinacije	192
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	202
LITERATURA I IZVORI	203
BIOGRAFIJA	207

Predgovor

Knjiga pred Vama je namenjena prvenstveno studentima u okviru predmeta Održivi turizam na Univerzitetu Singidunum. Savremeni pristup je preporučuje i studentima drugih fakulteta koji prate gradivo iz oblasti održivog razvoja, turizma i hotelijerstva kao i ekologije u najširem smislu. Nastao je iz potrebe da se studenti upoznaju sa problemima koje izaziva turizam kao privredna delatnost koja se ubrzano razvija u Srbiji, prvenstveno u oblasti zaštite životne sredine i ekologije, kao i mogućnostima da se ovi problemi prevaziđu ili da se preduprede pre nego što postanu pretnja daljem razvoju samog turizma.

Duboko uverenje da mnogi konflikti nastaju zbog međusobnog nerazumevanja zainteresovanih grupa odredilo je sadržaj ove knjige, u nadi da će upoznavanje sa značajem prirodnih resursa, prvenstveno bioloških, pomoći studentima da kada diplomiraju i zaposle se deluju u skladu sa održivim razvojem turizma. To je odredilo i sadržaj. Na početku su informativno objašnjeni osnovni pojmovi ekologije i turizma Glavni deo se odnosi na održivi razvoj turizma u tri dela: I - održivi razvoj, II - izazovi i odgovori za ostvarivanje održivog turizma i III upravljanje održivim razvojem turizma. Kako su svi procesi u prirodi kružni, tako je i postavljen koncept ove publikacije. U prvom delu su izneti koncept i filozofija održivog razvoja, u drugom je akcenat na prirodnim vrednostima, njihovom uticaju na turizam kao i uticaju turizma na životnu sredinu u izabranim predelima značajnim za turizam u Srbiji. U trećem delu je obrađeno upravljanje održivim razvojem turizma kroz obavezne i dobrovoljne instrumente, sa posebnim akcentom na merenje međusobnih uticaja turističkih aktivnosti i okruženja. U svakom delu je dato poređenje stanja u Srbiji sa stanjem u Evropskoj uniji. Osim toga, na kraju svakog poglavlja su date neke zanimljivosti i predlog dodatne literature.

Akcenat je dat na envajronmentalnu stranu razmatranja ali to ne zanči da nisu obrađeni i društveni i ekonomski aspekti održivog razvoja turizma, sa nadom da nije došlo do prekomernog preklapanja sa gradivom iz drugih predmeta.

Razmatranja mnogih aspekata turizma su data na više mesta u tekstu u nadi da će kod čitaoca stvoriti utisak o njihovoj neraskidivoj i višestrukoj povezanosti i svest o neophodnosti holističkog pristupa razvoju turizma u skladu sa načelima održivog razvoja.

Autor

Uvod

Projektovani rast humane populacije (preko 9 milijardi ljudi do 2050. god.) kao i porast životnog standarda intenziviraju pritisak na Zemlju kao vrhovni ekositem na planeti. Trenutno se nalazimo na tački zasićenja širom planete jer je priroda počela da nas lišava svojih usluga. Ako se ne pojavi neki novi izvor energije, i ako se pre svega ne pobrinemo za popravljjanje štete koju već vekovima nanosimo svom okruženju, piramida napretka će se urušiti na štetu svih nas.

Planeta Zemlja je zatvoren materijalni sistem pa se povećava potreba za holističkim pristupom u produkciji, distribuciji i korišćenju ovih prirodnih resursa. Zbog toga se ukazuje urgentna potreba da se identifikuje i što više kvantifikuje sinergija njihovog održivog korišćenja u cilju održivog razvoja i sa što manjom degradacijom ekosistema. Ovo naročito važi u svetlu klimatskih promena koje predviđaju sve toplije i suvlje vremenske periode u prostorima umerene klime. Iako se koncept održivog razvoja razvio u cilju očuvanja globalnih resursa, dobrobiti ljudi i efikasne ekonomije, analiza postignutih rezultata njegovom primenom ukazuje na brojne prepreke i često, otežano ispunjavanje zadatih ciljeva. Zbog toga je neophodno vršiti monitoring promena u ekonomskom, ekološkom i društvenom delu koje nastaju primenom politika održivog razvoja i permanentno ih unapređivati.

Procesi u prirodi i društvu se odvijaju svojim ritmom i prema svojim zakonima a ljudi su odgovorni da svoje aktivnosti podvedu pod racionalnu kontrolu i sačuvaju savremenu civilizaciju. Kritična razlika između industrijskih i bioloških procesa je sama priroda procesa. Živi sistemi su regulisani ograničavajućim faktorima kao što su sezone, vremenski uslovi, sunce, zemljište i temperature, od kojih su svi kontrolisani povratnim ciklusom. Povratni ciklus je u prirodi kontinualan. Elementi kao što su ugljenik, sumpor i azot su u konstantnoj reciklaži. Industrijski sistemi za razliku od njih, u mnogome ignorišu povratni ciklus okruženja. Ciklus materijala koristi visoko kvalitetan prirodni kapital iz prirode u formi uglja, drveta, minerala ili prirodnog gasa i vraća ga u formi otpada. Neki tokovi otpada se mogu videti svuda oko nas. Čvrsti otpad dospeva do deponija, dvorišta, jarkova, smetlišta, reciklažnih centara i reka.

Molekularni otpad se ispušta u atmosferu, reke, potoke, podzemne vode, zemljište, dospeva u biljke i ljudske i životinjske organizme. Komponente tih proizvoda se ne recikliraju prirodno. To naravno znači da se industrijski otpad taloži, i to u prirodi. Ljudi uglavnom tu činjenicu uzimaju zdravo za gotovo, isto kao i svoje zdavlje, dok ne postane kasno.

Turizam je jedna od najbrže rastućih industrija sa godišnjim prosečnom stopom rasta oko 5%, i broj međunarodnih putovanja će se udvostručiti do 2020. godine u odnosu na 2006. Nakon što je doživeo rast od 25% između 1995. i 2005. godine, turizam danas obuhvata 10% svetske ekonomske aktivnosti i jedan od glavnih generatora zaposlenja. Zemlje u razvoju vide svoju šansu za ostvarivanje deviznih prihoda upravo u razvoju ove delatnosti. Turistička industrija zauzima šesto mesto u međunarodnoj trgovini, odmah nakon trgovine fosilnih goriva, telekomunikacije i računarske opreme, automobilske proizvodnje i poljoprivrede. U 2007. godini, registrovano je ukupno 903 miliona dolazaka i 856 milijardi dolara prihoda od međunarodnog turizma. Kada se doda i 165 milijardi američkih dolara priliva od međunarodnog transporta putnika, usluge turizma i putovanja čine prihod od skoro 3 milijarde američkih dolara dnevno.

Prirodni resursi se intenzivno koriste i troše u turizmu, pa turizam ima velikog uticaja na životnu sredinu i ekosisteme, pored ekonomije, društva i kulture. Ako se njime efikasno upravlja, turizam može značajno doprineti regionalnom razvoju, a ako se ne upravlja to može imati razorne efekte na prirodu i društvo. Turizam, u poređenju sa drugim granama privrede, više zavisi od nacionalnih, regionalnih i lokalnih resursa (destinacije, atrakcije, itd.) jedne zemlje. Turizam je privredna grana koja je čvrsto vezana za teritoriju i veoma zavisi od prirodnih resursa i / ili usluga.

Razvoj turizma utiče na životnu sredinu, prirodne i kulturne resurse koji su kao atrakcije u njegovoj sopstvenoj osnovi. Ako se ovi uticaji ne kontrolišu adekvatno dolazi do stihijskog razvoja turističke delatnosti koji može ugroziti sopstveni opstanak degradacijom okoline. Iako se ovo odnosi na sve privredne grane, za turizam je značajnije nego za industriju ili neke druge sektore. Naročito je važno upoznati indirektno uticaje turističke delatnosti jer su oni često sakriveni nekom drugim aktivnostima kao što su saobraćaj, urbanizacija ili proizvodnja hrane.

Porast saznanja o međusobnim, vrlo kompleksnim, uticajima turizma i životne sredine, u sadejstvu sa razvojem novih tehnologija treba da pomogne donosiocima odluka u formiranju politika koje će omogućiti da dalji razvoj turizma bude održiv. Efikasnost politika mora biti proverena u praksi za šta se koriste različiti indikatori. Najčešće se koristi DPSIR mreža informacija koja je u suštini cirkularan model kao što su cirkularni i prirodni procesi.

Osnovni pojmovi ekologije i turizma

Ciljevi poglavlja:

- *Upoznavanje studenata sa osnovnim pojmovima ekologije i turizma koji se pominju u daljem tekstu, što treba da omogući lakše praćenje gradiva i pomogne u razvijanju svesti o njihovim mnogostrukim vezama.*

EKOLOGIJA

Prvi deo reči ekologija „eko“ se odnosi na domaćinsko bitisanje prirode u celini gde zajednice živih organizama učestvuju u procesima u interakciji među sobom i sa okolinom neprestano se menjajući u cilju održanja života na Zemlji. Isti prefiks je i u reči ekonomija što ukazuje na univerzalnost pristupa. U odnosu na predmet istraživanja, ekologija se može podeliti na **fitoekologiju** (ekologiju biljaka) i **zoоекologiju** (ekologiju životinja). Fitoekologija se bavi proučavanjem biljnih vrsta i njihovih zajednica, dok se zoоекologija bavi proučavanjem životinjskih vrsta i njihovih zajednica. Međutim, pošto su u *životnim zajednicama* biljne i životinjske vrste i njihove zajednice povezane mnogostrukim vezama, prvenstveno kroz *trofičke lance* (*lance ishrane*), one se ne mogu posmatrati nezavisno jedne od drugih, niti se mogu posmatrati nezavisno od spoljašnje sredine. I biljni i životinjski organizmi i njihove zajednice nastaju, bore se za opstanak, prolaze određene cikluse, nastaju i nestaju u svojoj okružujućoj životnoj sredini bez koje ne bi ni postojali. **Ekološki faktori** se definišu kao sveobuhvatni i međusobno povezani uticaji koje okruženje vrši na živi svet (i čoveka).

Životna sredina se odlikuje vrlo kompleksnim dejstvom ekoloških faktora koji mogu biti abiotički (neživi) i biotički (živi). Osnovne osobine ekoloških faktora su: složeno i celovito delovanje, neprekidna promena u vremenu i prostoru, međusobna uslovljenost. Dakle, kao što se biljne i životinjske zajednice ne mogu posmatrati nezavisno, ni ekološki faktori ne deluju nezavisno jedan od drugog, kako u prostoru, tako i u vremenu. Na primer, vlažnost vazduha uslovljena je njegovom temperaturom, a temperatura se menja u vremenu (dnevna i sezonska kolebanja), ali se menja i u prostoru (sa promenom geografske širine i nadmorske visine). U spoljašnjoj sredini, u prostoru koji naseljavaju životne zajednice, uočljivo je da se pojedina mesta odlikuju specifičnim kompleksom ekoloških faktora. Takvi posebni delovi naseljenog prostora označavaju se kao **životna staništa** ili biotopi. Dakle, životno stanište ili biotop predstavlja prostor koji naseljava neka biološka vrsta (i čovek) u kome se nalaze slični ekološki faktori. Biotopi su osnovne topografske jedinice u ekologiji.

Kao primer biotopa mogu se navesti bara, jezero, reka, brežuljak, planinski vrh, peščana dina itd. Neka staništa su relativno slična (jezero i bara), a neka su veoma različita po kompleksu ekoloških uslova (pustinja i rečno ostrvo). Kompleks ekoloških faktora nekog biotopa određuje i njihov izgled, odnosno fiziognomiju. Svaki biotop (stanište, abiocen) naseljava određena grupa organizama koja je karakteristična za taj biotop. Svi organizmi vode u svojim biotopima zajednički život obrazujući **životne zajednice**, biocen ili biocenoze (gr. bios – život, koinos – zajednički). Kao što se biotopi među sobom razlikuju, tako se među sobom razlikuju i biocenoze. Na primer, očigledna je razlika između životnih zajednica koje grade prašumu i kamenjare ili zajednica u potocima i na peščanim dinama. Radi lakšeg proučavanja, biocenoze se mogu raščlaniti na **biljne zajednice** (fitocenoze) i na **životinjske zajednice** (zoocenoze). U praksi biljne i životinjske zajednice žive zajedno na određenim biotopima i vezane su mnogostrukim odnosima. Odnosi između organizama i njihovih populacija u jednoj životnoj zajednici su višestruki i veoma složeni, a predstavljaju rezultat dugotrajnog prilagođavanja. Oni se najbolje mogu uočiti kroz složene lance ishrane i organizaciju prostora.

Biocenoza se nalazi u najtešnjoj vezi sa svojim životnim staništem obrazujući celinu višeg reda. Celina višeg reda koju izgrađuju biotop i biocenoza, označava se kao **biogeocenoza** ili **ekosistem**. Ekosistem je vrhovna sinteza u ekologiji. Ključna reč je *sistem* što znači da se menja kroz vreme i prostor, a te promene su međusobno čvrsto povezane i interagujuće. Značenje termina „ekosistem“ se menja sa razvojem nauka, ne samo bioloških. Svaki ekosistem integriše strukturu (živi – organski i neživi – neorganski deo) koji su međusobno povezani ekosistemskim procesima ili funkcijama. U ekosistemu postoje tri vrste odnosa između njegovih komponenti: 1. Uticaji koje neživa priroda (biotop) vrši na sve organizme u njemu – *akcije*; 2. Uticaji koje organizmi vrše na biotop – *reakcije*; 3. Odnosi između samih organizama koji naseljavaju jedan biotop – *koakcije*. Navedeni odnosi mogu se proučavati odvojeno, ali oni u prirodi čine jedinstven i naraskidiv sistem uzajamnih odnosa koji se istovremeno menjaju i evoluiraju.

Različiti ekosistemi koji su više ili manje među sobom povezani, grupišu se u veće celine – **biome** (velike zajednice). Na primer, u biome spada tundra, tajga, stepa itd. Biomi se dalje ujedinjuju u biocikluse. Na Zemlji postoje tri **biociklusa**: 1. *biociklus slane vode* (mora i okeani), 2. *biociklus slatke vode* (izvori, potoci, reke, jezera, bare, močvare...); 3. *biociklus kopna*.

Sva tri biociklusa na kraju grade vrhunski, jedinstven ekosistem Zemlje koji se zove **biosfera** a obuhvata celu planetu, odnosno sva porudčja u kojima je život moguć (površinski sloj litosfere, hidrosfera i niži delovi atmosfere).

Biosfera je stecište biološke raznovrsnosti i osnovni transformator energije na Zemlji koji procesom fotosinteze zračnu energiju sunca pretvara u aktivnu energiju hemijskih veza. Elementarna strukturno-funkcionalna jedinica biosfere je upravo ekosistem. Kruženje materije i proticanje energije se odvija u svakom ekosistemu i između ekosistema. **Biogeohemijski ciklusi** su osnovni procesi koji omogućavaju transfer energije i kruženje materije između živih i neživih komponenti i time obezbeđuju održavanje života na Zemlji. Najznačajniji su biogeohemijski ciklusi vode, ugljenika i azota. Tako ugljenik koji se nalazi u atmosferi u procesu fotosinteze biva apsorbovan od strane biljaka ili algi uz pomoć sunčeve svetlosti. U ovom procesu se stvara organska materija (prvo šećeri, koji se dalje transformišu u druga organska jedinjenja) od neorganske – ugljen dioksida i vode, a sunčeva energija koja je elektromagnetno zračenje biva transformisana i hemijsku energiju veza atoma u molekulu organske materije. Biljke ili završavaju svoj životni ciklus i umiru, ili češće, bivaju pojedene od strane životinja biljojeda. Ove životinje, takođe mogu završiti životni ciklus i uginuti, ili biti pojedene od strane drugih životinja – mesojeda. Ovo predstavlja lanac ishrane. Na kraju i mesojedi ugibaju. Organska materija počinje da se razlaže pod dejstvom mikroorganizama, najčešće bakterija ili gljiva. Oni se nazivaju razlagači i na kraju organsku materiju prevode do neorganskih komponenti ugljen dioksida i vode. Energija hemijskih veza kroz sve navedene transformacije se koristi kao pokretač životnih ciklusa živog sveta.

Pošto su ekološki faktori veoma varijabilni, i pošto je na Zemlji ogroman broj staništa sa specifičnim kompleksom i dinamikom ekoloških faktora, ne može se zamisliti ni jedan organizam koji podjednako dobro može biti prilagođen svim tipovima staništa. **Ekološka valenca** je merilo granica promena ekoloških faktora u kojima je moguć opstanak neke biološke vrste. Neki organizmi su prilagodljiviji na promene u spoljašnjoj sredini i oni imaju širu ekološku valencu i u principu su rasprostranjeniji i manje osetljivi na promene. Drugi su usko specijalizovani za određeni set ekoloških faktora i vrlo su osetljivi na promene pa su u opasnosti od izumiranja.

PRIRODNE VREDNOSTI I RESURSI

Opstanak i zadovoljavanje osnovnih bioloških, socio-ekonomskih, društvenih, naučno-obrazovnih, zdravstveno-rekreativnih, kulturnih, estetskih i etičkih potreba čoveka, neminovno su vezani za prirodu, njene vrednosti i resurse.

Prirodne vrednosti predstavljaju sve prirodne tvorevine, oblike, pojave i procese koji su nastajali na Zemlji od njenog nastanka, pa sve do danas. **Prirodne vrednosti** koje imaju realnu ili potencijalnu ekonomsku vrednost, predstavlja prirodne resurse.

Prirodni resursi su energija i materija koje ljudi ekstrahuju iz okruženja radi zadovoljenja svojih potreba. U prirodne resurse spadaju energetske resursi, prostor, vazduh, voda, zemljište, geološka podloga sa svim svojim mineralnim i nemineralnim sirovinama i biološki resursi.

Prirodni resursi mogu se podeliti na osnovu većeg broja kriterijuma.

- 1) Na osnovu **kvantitativne merljivosti** na: a. materijalne resurse čiji se kvantitet može izmeriti (ruda gvožđa, nafta, uglj, snaga vetra, broj organskih vrsta itd.); b. nematerijalne resurse čiji se kvantitet ne može izmeriti (zadovoljenje estetskih, etičkih, zdravstvenih potreba itd.)
- 2) Prema **stepenu istraženosti** na: dokazane, verovatne, uočene, zaključene, hipotetičke i spekulativne
- 3) Prema **stepenu ekonomičnosti** na: a. rentabilne ili bilansne (iskoristivost preko 90%) i b. uslovno rentabilne.
- 4) Prema **ekološkim odlikama** na: a. abiotičke (neorganska jedinjenja litosfere, atmosfere, pedosfere i hidrosfere); b. biotičke, odnosno, biološke (organske vrste i njihovi produkti).
- 5) Prema **trajnosti** na:
 1. *Neobnovljive* (iscrpljive), koji postoje u iscrpljivim količinama, a stvarani u dugom vremenskom periodu (metalni i nemetalni minerali, fosilna goriva itd.). Ovi resursi mogu biti nerekiclabilni (goriva) ili reciklabilni (obojeni metali, aluminijum, bakar itd.)
 2. *Trajne* (neiscrpljive), u koje spadaju solarna energija, plima, oseka, vetar, itd.
 3. *Obnovljive* (ili potencijalno obnovljive) koji se mogu obnavljati prirodnim procesima (svež vazduh, zemljište, čista voda, flora, fauna, prirodni ekosistemi, agroekosistemi itd.)

Bogatstvo svake države meri se po količini i raspoloživosti prirodnih resursa i po stepenu njihovog održivog korišćenja.

Biološke vrednosti i resursi sadržani su u ukupnoj biološkoj raznovrsnosti, u njejoj praktičnoj, naučnoj, ekonomskoj, estetskoj, etičkoj i kulturno-istorijskoj dimenziji. Zaštita bioloških vrednosti i održivo korišćenje bioloških resursa jedan od najznačajnijih strateških prioriteta u očuvanju životne sredine i usklađenog, dugoročnog razvoja u globalnim razmerama, a takođe na regionalnom, nacionalnom ili lokalnom nivou.

Značaj biološke raznovrsnosti za opstanak i ekonomski prosperitet, ali i njegovo očigledno ubrzano uništavanje, bili su osnovni razlozi zbog kojih je **Konvencijom o zaštiti biološke raznovrsnosti** (CBD, UNEP, 1992). Ovom Konvencijom, ustanovljena su tri osnovna cilja:

1. očuvanje biološke raznovrsnosti,
2. održiva upotreba njenih komponenti i
3. jednaka raspodela koristi od upotrebe biološke raznovrsnosti.

Konvencija o zaštiti biološke raznovrsnosti (CBD, 1992), definiše pojam biološka raznovrsnost (**biodiverzitet**) kao „sveobuhvatnu raznolikost i različitost živih organizama, uključujući, između ostalog, kopnene, morske i ostale vodene ekosisteme i ekološke komplekse čiji su deo. Ovo uključuje raznovrsnost u okviru vrsta, između vrsta i između ekosistema“.

Genetička raznovrsnost podrazumeva sve gene u svim pojedinačnim organskim vrstama. Geni se sastoje od lanaca DNK (dezoksiribonukleinske koseline) u kojima je informacija koja se prenosi sa generacije na generaciju zapisana genetskim kodom koji se sastoji od 4 jedinice (GCAT). Veličina lanaca DNK i specifična organizacija informacija na njoj omogućava svu raznolikost života na Zemlji kao i njegovo prilagođavanje promenama.

Specijska raznovrsnost je sveukupnost vrsta živih bića u biosferi od nastanka života pa do danas. Najveći broj organskih vrsta koje su ikada nastanjivale Zemlju je izumro u toku evolucije. Mnoge vrste koje danas naseljavaju planetu nisu još otkrivene ni opisane. Intenzivni antropogeni uticaji dovode do ubrzanog izumiranja vrsta (osiromašenja biodiverziteta). Ako se nastavi ovakav trend, veoma je verovatno da će mnoge savremene vrste nestati, a da prethodno neće ni biti otkrivene, naučno obrađene i klasifikovane.

Ekosistemska raznovrsnost označava ukupnu raznovrsnost staništa (biotopa) i životnih zajednica (biocenoza) integrosanih u celinu višeg reda – ekosistem (geobiocenozu), kao i sve složene ekološke procese kojima se ostvaruje jedinstvo i funkcionalnost biotopa i biocenoze integrisanih u ekosistem. Ekosistemi se svrstavaju u vodene (mora i okeani sa slanom vodom i slatkovodni ekosistemi jezera, tresava, močvara, reka) i suvozemne (pustinja, stepa, savana, prerija, šuma). Neki ekosistemi kao što su tropske kišne šume ili koralni grebeni vrlo su složeni i sa obiljem organskih vrsta. Drugi, kao što su afričke pustinje ili arktičke tundre, imaju manji broj vrsta, manje su složeni, ali su podjednako značajni jer predstavljaju neraskidivu kariku u lancu biogeohemijskog ciklusa Zemlje.

ŽIVOTNA SREDINA

Termin „životna sredina“ se često upotrebljava kao sinonim za okruženje, prirodna sredina, čovekova okolina. Ovo podrazumeva i odvojene akcije za njeno očuvanje. Time su se ovi prostori, odnosno ove „sredine“, koje u osnovi obuhvataju prostor svakodnevnog življenja i rada čoveka (uglavnom naselja), odvojile od ostalog prostora na našoj planeti. Pored toga, razvijani su postupci i tehnologije čišćenja sopstvene „sredine“. Međutim, uprošćena logika ovakvog načina čišćenja, snažno potkrepljena ekonomičnošću postupka i u prvom neposrednom periodu vremena ohrabrena pozitivnim efektima, dovodi postepeno do povećanja sveobuhvatnog zagađenja Zemlje jer se zagađujuće supstancije iz jednih prebacuju u druge „sredine“, pa i one nezagađene. Razlog leži u činjenici da ni jedna „sredina“ nije, i ne može, da bude izolovana od ostalih „sredina“ jer je to suprotno zakonima prirode i procesima u prirodi, što mora da bude osnova svih razmatranja vezanih za problematiku životne sredine. Prema tome, PLANETA ZEMLJA JE NAŠA ŽIVOTNA SREDINA - jer jedino ona predstavlja jedinstven sistem.

Degradacija i zagađivanje životne sredine: odnosi se na medije životne sredine vazduh, vodu, biodiverzitet i predele, a posledica je prirodnih i antropogenih aktivnosti.

Zagađenje - svaki uticaj (hemijski, čestični, energetski, itd) koji menja prirodne karakteristike okoline. Zagađenje vazduha - oslobađanjem čestica i hemijskih materija (CO , SO_2 , CFCs; NO_x) u atmosferu. Zagađenje voda (nadzemnih, podzemnih) - kroz ispuštanje otpadnih materija (komunalnih, industrijskih), spiranje otpadnih materija, termalno zagađenje voda. Zagađenje zemljišta - apsorpcijom iz vazduha, izlivanjem hemikalija, itd. Takođe se može razmatrati i zagađenje bukom, zagađenje svetlošću, zagađenje radijacijom, ostala energetska zagađenja (otpadnom toplotom, vibracijama, zračenjem, radio talasima, itd), i na kraju, ali ne manje značajno, zagađenje u socijalnoj i duhovnoj sferi.

Aktivnosti svetske populacije izazivaju **antropogene uticaje**: ekstrakcija resursa, industrijska produkcija, potrošnja dobara i usluga, mobilnost koji izazivaju masovni protok materijala. Sirovine se ekstrahuju, pretvaraju u poluproizvode i gotove proizvode, transportuju u druge delove sveta i pre ili kasnije vraćaju nazad u prirodu kao otpad ili emisije.

Planeta Zemlja je zatvoren materijalnim sistem koji tako poseduje određene limite ekonomskog rasta što se jasno vidi kroz pristupačnost prirodnih dobara gde životna sredina ima ulogu „izvora“. Za neke obnovljive izvore, kao što je većina metala i građevinskih materijala sigurnost izvora (dotoka) nije još uvek alarmantna, dok za druge, kao što su fosilna goriva i zemljište pristupačnost je prerasla u problem koji je uzrok sukoba. Za mnoge obnovljive resurse, kao zalihe ribe, vode ili šume, ključni izazov je obezbeđivanje održivog razvoja (regeneracije) koristeći samoreprodukujuće i samoprečišćavajuće kapacitete ekosistema što je poznato i kao održavanje prirodnog kapitala.

Druga vrsta ograničenja se ogleda u krajnjoj ulozi ekosistema kao „sink“ koji apsorbira emisije i otpad (krajnje produkte) i to bi trebalo da čini izbegavajući ozbiljna oštećenja. Na primer, antropogena produkcija CO₂ je već izazvala klimatske promene a ozonski sloj i dalje biva degradiran. Kontaminacija podzemnih voda i zemljišta velikim količinama otpadnih voda je drugi primer negativnih antropogenih uticaja na ekosistem.

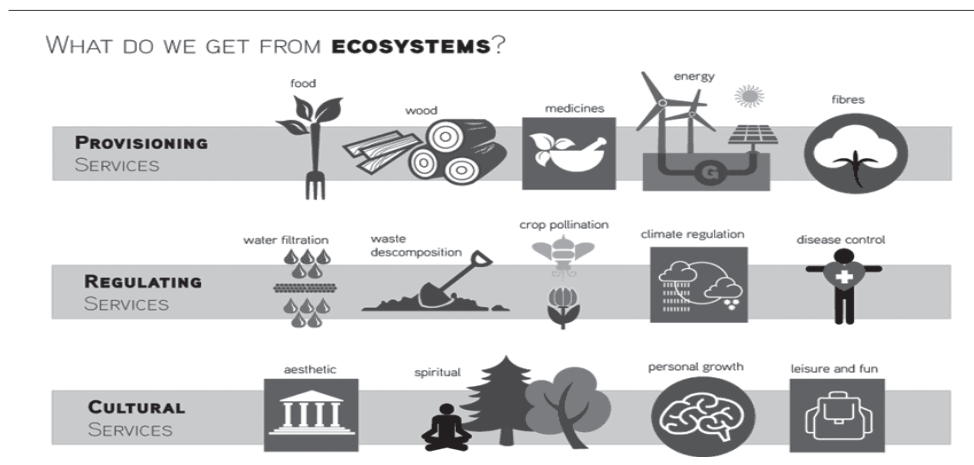
USLUGE EKOSISTEMA

Funkcije ekosistema ili ekosistemski procesi se dešavaju po sebi u svakom ekosistemu, bez obzira da li čovek zna za njih i da li ih koristi (fotosinteza, na primer).

Prema “Millennium Ecosystem Assessment” ekosistemске usluge su dobrobiti koje ljudi dobijaju od ekosistema. Usluge ekosistema (ecosystem services) se klasifikuju (Sl. 1.):

1. Usluge koje su na slobodnom raspolaganju /*Provisioning services*/: proizvodi koji se dobijaju iz ekosistema: hrana, voda, građevinski materijali, genetički resursi i drugo.
2. Usluge na koje se (delom) može uticati /*Regulating services*/ (dobra dobijena upravljanjem ekosistemskim procesima): regulacija klime, poplave, bolesti, kvalitet vode, uklanjanje otpada. Na primer ublažavanje poplava (močvare) ili oluja (šume) spada u ovu kategoriju.
3. Kulturološke usluge /*Cultural service/s*: odmor, estetsko uživanje, duhovno ispunjenje.
4. Usluge podrške /*Supporting services*/ - usluge koje su neophodne radi korišćenja ostalih usluga: produkcija organske materije uz emisiju O₂, očuvanje resursa zemljišta, polinacija (oprašivanje), biogeohemijski procesi i drugo.

Slika 1. Ekosistemске usluge

(ehu.eus/cdsea/web/index.php/research/ecosystem-services-basque-country/results/definition-of-ecosystem-services-and-typology/?lang=en)

TURIZAM

Turizam je putovanje ograničenog trajanja u svrhu razonode, rekreacije, ili nekih drugih razloga, na kojem putnik troši sredstva zarađena na nekom drugom mestu.

Ovakvo putovanje se realizuje van zemlje stanovanja ali se može odnositi i na putovanje u istoj zemlji ili regionu ali uvek van mesta stalnog boravka. Jedna od mnogobrojnih definicija turizma, prihvaćena od strane AIEST (Međunarodno udruženje naučnih turističkih eksperata) turizam određuje kao „skup odnosa i pojava koje prizilaze iz putovanja i boravka posetilaca nekog mesta ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako sa takvim boravkom nije povezano obavljanje neke privredne delatnosti”.

Svetska turistička organizacija (UNWTO) definiše turiste kao: „ljude koji putuju i borave u mestima izvan uobičajenog mesta boravka u periodu ne dužem od godinu dana u svrhu zabave, posla ili drugih razloga“. Uobičajeno je da se smatra da boravak izvan mesta stalnog boravka traje najmanje jedan dan (24 h) a da se organizuje radi odmora, razonode, zdravstvenih, verskih ili porodičnih razloga, učestvovanja u radu sportskih, naučnih ili diplomatskih skupova, pomorskih krstarenja i drugo.

Ako se radi o međunarodnom turizmu treba posmatrati ekonomske uticaje na emitivne (oblasti iz kojih turisti putuju) i receptivne (oblasti u koje turisti putuju) države. Danas je turizam jedan od glavnih izvora prihoda u mnogim državama, a u nekima je osnovna privredna delatnost. „Manila Declaration on World Tourism of 1980“ opisuje turizam kao: „aktivnost vitalna za život nacija zbog svog utjecaja na socijalni, kulturni, obrazovni i ekonomski sektor društva unutar države, kao i njihove međunarodne odnose“.

Reč turizam verovatno vodi poreklo od latinske reči „*tornare*“ ili grčke „*tornos*“, francuske „*tour*“ koje približno znače kretanje u krug što se tumači kao povratak putnika na polaznu tačku.

Na globalnom nivou broj turista i prihodi od turizma mogu biti ugroženi različitim činiocima kao što su ekonomske krize, ratovi ili epidemije. I pored toga turizam kao delatnost beleži uspon tako da je 2012. godine zabeleženo prvi put više od milijardu turista u svetu. Ovaj broj je u 2018. godini dostigao 1,4 milijarde turista, dve godine ranije nego što je UNWTO predviđao, pri čemu je ukupni prihod u turizmu (uključujući i transport) dostigao 1,7 milijardi USD. Prihodi od turizma na globalnom nivou rastu brže od prihoda u drugim privrednim delatnostima. Uslužne delatnosti koje su tesno povezane sa turizmom su prevoz (vazdušni, brodski, taxi, individualni automobili, železnica), smeštaj (hoteli, kampovi, apartmani, turistička naselja), zabavna i tematska područja (zabavni parkovi, kockarnice, trgovački centri, koncerti, pozorišta, muzeji, Nacionalni i parkovi prirode), proizvodnja stvari koje kupuju turisti (suvenir, odeća, pokloni, i drugo).

Turizam treba shvatiti kao sistem koji pored turista i privrede uključuje i životnu sredinu i društvo (Buhalis and Laws 1991). Ulaznu stranu ovog sistema čine ljudski resursi, prirodni resursi, politike vlada, izdatak potrošača i investicije koji kroz tri podsistema (turistička prodaja, turističke destinacije i transport) vode ka rezultatima (kulturne i ekološke promene, zagađivanje i zaštita životne sredine, ekonomske dobiti i troškovi i zadovoljstvo turista). Turistički sistem je pod uticajem opštih društvenih kretanja kao što su promene potrošačkih stavova i trendova, politika, ekonomija, demografija, mediji i informacione tehnologije i svest o značaju životne sredine. Ovde se uspostavlja veza sa ekologijom kroz humanu ekologiju koja se bavi proučavanjem odnosa čoveka i njegovog prirodnog i društvenog okruženja.

Sa druge strane, turizam je podsistem opšteg društvenog sistema koji obuhvata prirodne, tehničke i socijalne podsisteme sa kojima takođe, ulazi u mnogobrojne, dvosmerne inrekcije (Popesku 2011).

TURISTIČKA DESTINACIJA

Pojam destinacije (lat. *Destination*) znači opredeljenje, odnosno krajnji cilj. U turizmu destinacija se odnosi na turističko mesto. Na destinacijama se realizuje turizam kao delatnost tako da se u njima ostvaruju gotovo svi pozitivni i negativni privredni, društveni i ekološki uticaji turizma. Iako nema opšte prihvaćene definicije turističke destinacije, određene su neke osobine koje su zajedničke: destinacija kroz svoje različite i međusobno povezane komponente obezbeđuje zadovoljstvo turista, što znači da je to lokacija koja poseduje skup atraktivnih i odnosnih turističkih objekata i usluga koju turista posećuje na osnovu sprovedenog marketinga (Popesku 2011). Ova „lokacija” može obuhvatiti veoma različite veličine prostora (od jedin-stvenog lokaliteta, recimo, nacionalni park, do makroregiona koji čine više država).

Jedna od najznačajnijih osobenosti turističke destinacije je konkurentnost, odnosno sposobnost da privuče što veći broj turista i obezbedi njihovo zadovoljstvo uz povećanje njihove potrošnje. Na taj način se omogućava profitabilnost turističke privrede i uvećava blagostanje lokalnog stanovništva. Deo profita se usmerava na očuvanje i unapređenje prirodnih i stvorenih resursa za buduće generacije (Popesku, 2011). Iako se najčešće razmatra ekonomska konkurentnost, ona ne mora uvek biti i najznačajnija u odnosu na ostale vidove: politička, socio-kulturna, tehnološka, envajonmentalna i demografska.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Koja je razlika između „prirodnih vrednosti” i „prirodnih resursa”?
2. Šta obuhvataju prirodni resursi?
3. Kako se klasifikuju prirodni resursi po trajnosti?
4. Šta obuhvataju biološki resursi?
5. Koje su osobine obnovljivih prirodnih resursa?
6. Šta je „životna sredina”?
7. Šta je zagađenje životne sredine?
8. Šta se ljudskim aktivnostima uzima iz ekosistema a šta se u njih vraća?
9. Šta su usluge ekosistema?
10. Navesti tri primera usluga ekosistema.
11. Kako se definiše “turizam”?
12. Ko su turisti?
13. Koje osobine mora da ima turistička destinacija?

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Da li je ekologija prirodna ili društvena nauka?
2. Osnovni ekološki principi?
3. Ekološki faktori?
4. Navesti primere po tri vodena (akvatična) i kopnena (terestrična) ekosistema.
5. Navesti primere genetičkog, specijskog i ekosistemskog biodiverziteta.
6. Opisati po jedan primer za svaku vrstu usluga ekosistema a u vezi sa turizmom.
7. Objasniti proces kruženja vode u prirodnim i antropogenim ekosistemima.
8. Navesti osnovne funkcije zemljišta.
9. Analizirati primere turističkih destinacija u različitim ekosistemima.

VEŽBE:

- Struktura i funkcija ekosistema: veze između prirodnih i društvenih faktora.
- Turistička destinacija kao deo ekosistema.
- Biogeohemijski ciklusi (voda, ugljenik) i funkcije zemljišta.

Box 1. Biodiverzitet u novcu

Prirodna biološka raznolikost (biodiverzitet) je osnova za prirodni kapital (prirodna dobra, uključujući geologiju, zemljište, vazduh, vodu i sva živa bića). U proseku prirodni kapital doprinosi 36% ukupnog bogatstva zemalja sa niskim prihodima i podržava više od polovine „BDP-a siromašnih“ u svim sektorima snabdevanja proizvodima i zapošljavanja. U 2011. godini, grupa istraživača je izračunala godišnju globalnu vrednost prirodnog kapitala na 125 hiljada milijardi USD. Da biste bolje razumeli ovaj veliki broj, evo nekoliko konkretnih primera šta doprinosi našem prirodnom kapitalu i troškovima gubitka biološke raznolikosti.

- Svetski ribolov obezbeđuje oko 16% proteina koji se u svetu konzumira i zapošljava 200-260 miliona ljudi. Međutim, zbog neodrživih praksi, globalni prihod od ribarstva smanjuje se za 50-67 milijardi USD svake godine. Procenjuje se da prirodni opরাষা globalnoj prehranbenoj ekonomiji vrede više od 200 milijardi USD godišnje, što je 9,5% ukupne vrednosti hrane proizvedene u poljoprivredi u svetu.
- Globalna prodaja organske hrane i pića povećava se za preko 5 milijardi USD godišnje i dostigla je 46 milijardi USD u 2007. godini.
- Ekoturizam predstavlja najbrže rastuće područje turističke industrije, za koje se izveštava da vredi 100 milijardi USD godišnje.
- Ovo pokazuje pojavu novih tržišta koja se odnose na prirodni kapital i biodiverzitet. Šume, tresetna područja i obalna i morska područja izdvajaju i akumuliraju gasove sa efektom staklene baste (CO₂) koji se emituju iz ljudskih aktivnosti i koji su od ključnog značaja za ublažavanje klimatskih promena. Ekonomska vrednost otvorenog mora samo za odlaganje ugljenika izračunata je između 74 i 222 milijarde dolara godišnje.
- Troškovi da se ne preduzme ništa kako bi se povratio gubitak biološke raznolikosti ocenilo je nekoliko grupa istraživača. Jedan od njih izvestio je o potencijalnim ekonomskim gubicima iz statusa kvo do 2050. godine da dosegnu 14 milijardi USD godišnje. Štete samo od klimatskih promena procenjene su na preko 3,7 milijardi dolara u celini, a poslednji izveštaj Svetskog ekonomskog foruma o riziku objavljen 2016. godine predstavlja neuspeh ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promenama kao najuticajniji rizik u godinama koje dolaze.
- Troškovi i koristi borbe protiv gubitka biološke raznolikosti. Procena razvoja i održavanja mreže prirodnih rezervata procenjena je na 45 milijardi USD godišnje. Ova hipotetička mreža mogla bi zaštititi proizvodnju usluga i robe u vrednosti od 4400 do 5200 milijardi USD godišnje. Istraživači su u svom izveštaju Evropskoj komisiji izračunali koristi od postojeće mreže zaštićenih područja Natura 2000 u EU koja pokriva više od 18% zemljišta u EU 246-370 milijardi USD godišnje.
- Troškovi prelaska na zelenu poljoprivredu procenjeni su na 198 milijardi USD godišnje i rezultirali bi povećanjem od oko 9% i dodatnih 47 miliona radnih mesta u poređenju sa trenutnom situacijom. Istraživači saopštavaju da globalne procene potrebnih investicija po glavi stanovnika kreću se između 20 i 60 USD, što je 0,002% do 0,007% globalnog BDP-a. Oni takođe ističu da postoji značajan jaz između potrebnih (300-400 milijardi USD) i trenutnih (51-53 milijardi USD) nivoa ulaganja.
- Ulaganja u biološku raznolikost su ekonomski korisna i korist nadmašuje troškove. To znači da postoje ne samo ekološki, već i ekonomski argumenti za razvoj i sprovođenje efikasnih mera koje će pomoći očuvanju biološke raznolikosti.

Prema: Filyushkina 2018.

Pročitati više:

The Role of Tourism Impacts on Cultural Ecosystem Services.

https://www.researchgate.net/publication/332304413_The_Role_of_Tourism_Impacts_on_Cultural_Ecosystem_Services

UNWTO, International Tourism Highlights 2019 Edition

I GLAVA

ODRŽIVI RAZVOJ

Ciljevi poglavlja:

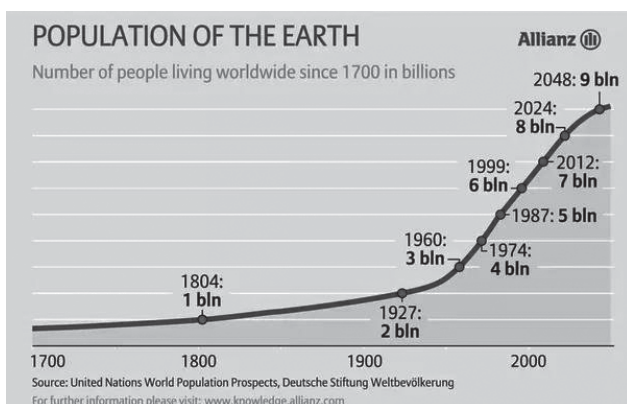
- *Upoznavanje studenata sa konceptom održivog razvoja, njegovim razvojem i primenom u turističkoj privredi kroz pregled najznačajnijih dokumenata*
- *Podizanje svesti o neophodnosti primene koncepta održivosti u svim sferama privrede a naročito u turizmu*

ODRŽIVI RAZVOJ

Glavne snage razvoja potrošnje prirodnih resursa su populacioni i ekonomski rast i šeme tog rasta uglavnom određene tehnološkim nivoom, ekonomskom strukturom i šemom produkcije i potrošnje. Predviđa se 50% rasta globalne ljudske populacije u narednih 50 godina koji će izvršiti pritisak na životnu sredinu. Ako, u tom periodu, populacija zemalja u razvoju dostigne standard (kvalitet življenja) sličan sadašnjem nivou u industrijski razvijenim zemljama, svetska potrošnja prirodnih resursa će se povećati uz faktor 2-5. Bez dramatičnih tehnoloških napredaka ili promene načina korišćenja, porast u korišćenju prirodnih resursa i uticaj na životnu sredinu izazvan rastom populacije će onemogućiti ono iz prethodnog stava.

Postoje različita mišljenja kada je u pitanju opstanak ljudske populacije ukoliko se nastavi ovakav trend njenog povećanja. Po jednom mišljenju ljudska populacija je već postala uzrok iscrpljivanja prirodnih resursa i degradacije životne sredine od koje svi zavisimo i hitno treba formirati programe za kontrolu rađanja koji bi stabilizovali, ili čak i smanjili ukupan broj ljudi. Drugi pak veruju da ljudska genijalnost i tehnološka nadmoć mogu povećati nosivi kapacitet životne sredine i omogućiti nam da prevaziđemo bilo koji problem, uključujući i ubrzan rast ljudske populacije. Iz ove perspektive više ljudi na planeti može biti čak i prednost, jer više ljudi znači više radne snage, više genija i više ideja o tome šta nam valja činiti. Sa svakim novim ustima dolazi i novi par ruku. Zagovornici ovakve ideje, od kojih su mnogi ekonomisti, tvrde da ekonomski i tehnološki napredak mogu obezbediti dovoljno hrane za sve i učiniti svakoga dovoljno bogatim da će sam uticati na smanjenje ubrzanog rasta ljudske populacije.

Slika 2. Rast ljudske populacije kroz istoriju

([quora.com/Is-population-growth-really-a-problem-for-the-world](https://www.quora.com/Is-population-growth-really-a-problem-for-the-world))

Ekolozi, nasuprot ovome, smatraju da su i povećanje broja stanovnika na globalnom nivou i tehnološki razvoj pretnja životnoj sredini.

Međutim, postoji i mišljenje utemeljeno u teoriji socijalne pravde, po kome ima dovoljno resursa za sve. Trenutni nedostaci su samo posledice pohlepe i neracionalnog korišćenja, a uzrok degradacije životne sredine nalazi se u nepravednoj raspodeli bogatstva, a ne u rastu ljudske populacije. Po ovom mišljenju, jačanje demokratije, osnaživanje žena i manjina, kao i unapređenje standarda života najsiromašnijeg stanovništva je ono što nam je potrebno. Jednostrano gledanje na rast populacije samo jača rasizam i stav koji krivi siromašne za probleme, ignorišući dublje socijalne i ekonomske uzroke.

Tokom istorije ljudska vrsta nije bila previše brojna u odnosu na druge vrste. Ukupna ljudska populacija, pre 10000 godina, u periodu kada je čovek živeo od lova i sakupljanja plodova, bila je veličine svega nekoliko miliona.

Razvojem poljoprivrede i stočarstva omogućeno je sigurnije snabdevanje hranom, što je uticalo na porast ljudske populacije i dostizanje cifre od 50 miliona stanovnika do 5000. godine pre nove ere. Hiljadama godina broj stanovnika rastao je sporo. Arheološka istraživanja i istorijski podaci govore da je u vreme Hrista živelo oko 300 miliona ljudi.

Do srednjeg veka i u samom srednjem veku brojnost ljudi je regulisana bolestima, glađu i ratovima, što je činilo život neizvesnim i kratkim. Osim toga, postoje podaci da su mnoga društva regulisala svoju brojnost kroz različite kulturološke tabue i običaje. Među najdestruktivnijim regulatorima veličine ljudske populacije bila je kuga, koja je harala Evropom u periodu od 1348. do 1650. godine. U od kuge je stradala jedna trećina stanovnika Evrope. Na kraju poslednje velike epidemije kuge, sredinom sedamnaestog veka, bilo je 600 miliona ljudi na svetu (Sl. 2.). Ipak ovo nije zadugo zadržalo rast populacije.

U Evropi, odnos između glavnih snaga napretka i korišćenja resursa je različit u odnosu na globalni. Sa limitiranim rastom populacije, glavni pokretači razvoja su ekonomski rast i šema razvoja. Evropski model dobrog života je baziran na velikoj potrošnji resursa uključujući energiju u materijale. Tekuća potrošnja materijala u industrijski razvijenim zemljama je 31-74 tona po stanovniku godišnje (uključujući sve materijale) a ekološki najznačajnija je potrošnja za stanovanje, ishranu i transport. Srednji materijalni intenzitet EU-25 je nešto manji nego u USA ali je dvaput veći nego u Japanu. Slično je i sa energetsom efikasnošću, čak i izraženije.

Visoka potrošnja prirodnih resursa povećava pritisak na njihove izvore (na primer smanjuje pristupačnost izvora, ili kad ekosistem više ne može da absorbuje narušavanje). Generalno je prihvaćeno da postoje fizičke granice nastavka ekonomskog rasta na bazi korišćenja prirodnih resursa.

Međutim, postoje mnoge neizvesnosti u proceni rezervi i dinamike regeneracije prirodnih vrednosti. Ukupna potrošnja materijala je poznata samo u vrlo malom broju država. EUROSTAT MFA indikatori su uspostavljeni u nekim državama ali su alati za procenu resursa i odgovarajućih uticaja na životnu sredinu još u veoma ranom stadijumu razvika. Ipak, dok svetska populacija raste i industrijalizacija brzo napreduje, pristupačnost prirodnih resursa ne opada tako brzo. U Evropi neki strepe od permanentnog nedostatka vode i pogoršanja njenog kvaliteta. Ipak situacija varira u vremenu i prostoru – još ima dosta lokacija pod visokim pritiskom antropogenih aktivnosti koje dovode do ispljivanja i zagađivanja površinskih voda. Sve u svemu, u poslednje vreme se zapaža sporo smanjenje (8-9%) potrošnje vode u EU, što predstavlja značajan napredak u odnosu na prethodni period preko redukcije pritiska tačkastih zagađivača (veliki gradovi ili industrija) ali znatno manje u kontoli disperznih, naročito u poljoprivredi.

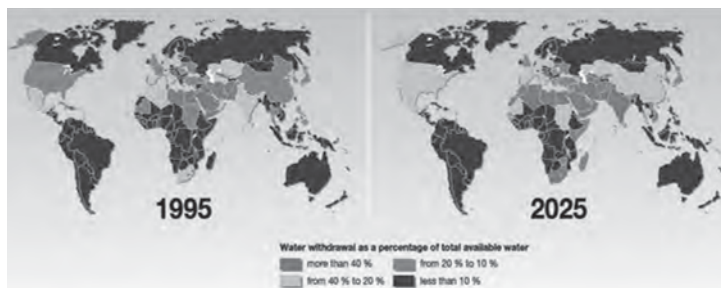
Globalno povećanje potrošnje dobara će uticati na atmosferu gde su kapaciteti za apsorpciju CO₂ emisije bez klimatskih promena izgleda da će biti smanjeni. Rastuće količine komunalnog i industrijskog otpada moraju biti zbrinute.

Mnogi metali, kao zlato, nikl i bakar se ekstrahuju koristeći ekološki intenzivne tehnologije rudarenja koje imaju za posledicu velike količine rudarskog otpada, kontaminaciju zemljišta i degradaciju prostrora, negativan uticaj na biodiverzitet i prirodne cikluse vode a sve uz veliku potrošnju energije.

Rudarenje nemetala kao što su pesak, glina, prirodni kamen, krečnjak, uzrokuju buku i zagađenje vazduha uz sve uticaje koje ima i rudarenje metalnih sirovina. Poseban ekološki problem vezan za potrošnju nemetala je transformacija zemljišta u gradjevinsko čime se značajno redukuju njegove bazične prirodne funkcije.

Slatka voda je „okvir života“ i ekonomije. Vodeni rsursi u Evropi su na mnogim lokacijama pod pritiskom ljudskih aktivnosti koje dovode do problema nedostatka i lošeg kvaliteta površinskih i slatkih voda (Sl. 3.). Razlozi su mnogobrojni: rast populacije, ekonomski rast, intenzivna poljoprivreda, rast turizma, nedostatak odgovarajuće opreme za prečišćavanja i institucionalne saglasnosti u menadžmentu voda.

Slika 3. Promene količine dostupne slatke vode na globalnom nivou

(thegeographeronline.net/water.html)

Ne utuču jednako na vodne resurse svi načini korišćenja. Menadžment vodnih resursa mora da omogući održivu ravnotežu između izdvajanja vode (za javno snabdevanje, navodnjavanje ili industriju), korišćenja na mestu (rekreacija, održanje ekosistema), ispuštanja efluenta i uticaja difuznih izvora. To zahteva da kvalitet i kvantitet kao i ekološki efekti budu uzeti u obzir.

U Evropi se 47% zemljišta koristi za poljoprivredu, 36% za šumarstvo i 17% za ostale potrebe. Ostavljajući po strani uticaje poljoprivrede na životnu sredinu tri najveća pritiska na zemljište su prodaja, erozija i kontaminacija. 26 miliona ha je podložno eroziji vodom a oko milion eolskoj eroziji.

Porast brzine promene namene mnogo puta prevazilazi rast populacije. U nemačkoj, na primer, površina zemljišta koja se koristi za naselja i infrastrukturu raste 93 ha dnevno 2003. god. Sa oko polovine od toga (ekvivalentno 80 fudbalskih terena) biva prodano svakog dana. Plodnost zemljišta opada vrlo rapidno kao rezultat promene namene, erozije i zagađenja. Period njegovog prirodnog oporavka je dug, 5 cm zemljišta se generiše peko 500 godina.

Aktivnosti svetske populacije – ekstrakcija resursa, industrijska produkcija, potrošnja dobara i usluga, mobilnost... izazivaju masovni protok materijala. Sirovine se ekstrahuju, pretvaraju u poluproizvode i gotove proizvode, transportuju u druge delove sveta i pre ili kasnije vraćaju nazad u prirodu kao otpad ili emisije.

Planeta Zemlja je zatvoren materijalni sistem koji tako poseduje određene limite ekonomskog rasta što se jasno vidi kroz pristupačnost prirodnih dobara gde životna sredina ima ulogu „izvora“. Za neke neobnovljive izvore, kao što je većina metala i građevinskih materijala sigurnost izvora (dotoka) nije još uvek alarmanantna, dok za druge, kao što su fosilna goriva i zemljište pristupačnost je prerasla u problem koji je uzrok sukoba. Za mnoge obnovljive resursa, kao zalihe ribe, vode ili šume, ključni izazov je obezbeđivanje održivog razvoja (regeneracije) koristeći samoreprodukujuće i samoprečišćavajuće kapacitete ekosistema što je poznato i kao održavanje prirodnog kapitala.

Druga vrsta ograničenja se ogleda u krajnjoj ulozi ekosistema kao „sink“ koji apsorbuje emisije i otpad (krajnje produkte) i to bi trebalo da čini izbegavajući ozbiljna oštećenja. Na primer, antropogena produkcija CO₂ je već izazvala klimatske promene a ozonski sloj i dalje biva degradiran emisijom CFC. Kontaminacija podzemnih voda i zemljišta velikim količinama otpadnih voda je drugi primer negativnih antropogenih uticaja na ekosistem.

DEFINICIJE ODRŽIVOG RAZVOJA

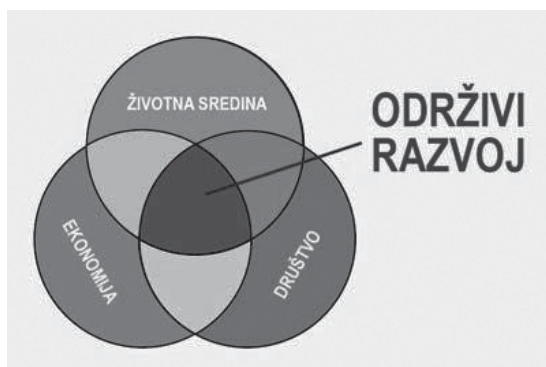
Postoji mnogo definicija održivog razvoja. Prema tim definicijama, održivi razvoj je i cilj, i nova paradigma, iznad svega nešto što je teško ostvariti, i vrlo često nešto kompleksno. Mnoge definicije naglašavaju međugeneracijsku jednakost (ostavljanje budućim generacijama onoliko koliko imaju sadašnje) i unutargeneracijsku jednakost (jednaka raspodela dobara među svim postojećim grupama). Razlike u definisanju održivog razvoja i održivosti prevenstveno potiču od razlika u shvatanju pojma „potreba“, definisanju ravnoteže ekstrakcije i korišćenja prirodnih resursa kao i prirodnog kapitala.

Oni koji zastupaju održivi razvoj i održivost, kao njegov krajnji cilj, smatraju da korišćenje resursa treba da bude uravnoteženo. Međutim, održivi razvoj za mnoge predstavlja rastuću potrebu za resursima da bi se unapredio ili održao standard života i stvorila mogućnost da nove tehnologije zamene prirodne resurse i omoguće zadovoljenje sve većih potreba rastuće populacije, ali bez većeg negativnog uticaja na životnu sredinu.

Održivi razvoj podrazumeva zadovoljenje stalno rastućih potreba stalno rastuće ljudske populacije, unapređenje života i životnih stilova u dugom vremenskom periodu (Sl. 4.).

Dakle: *održivi razvoj je dominantna filozofija koju mora poštovati svaki pojedinac u globalnoj ekonomiji ako želimo da zadovoljimo sadašnje potrebe a da ne kompromitujemo mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje.*

Slika 4. Osnovne komponente održivog razvoja

Razvoj će biti održiv ako se postignu **tri ključna cilja**:

1. **Ekološka održivost** – razvoj mora poštovati sveukupnost biodiverziteta kroz efikasno upravljanje biološkim resursima i procesima u ekosistemu.
2. **Socijalna održivost** – očuvanje i unapređenje kulturne baštine u svim njenim pojavnim oblicima kroz jačanje lokalnih zajednica.
3. **Ekonomska održivost** – koja omogućava dolazećim generacijama da koriste prirodne i kulturne resurse uz obezbeđenje ekonomske dobrobiti.

Ma koliko ovako postavljeni ciljevi izgledali logično, njihovo ispunjavanje je vezano sa ogromnim poteškoćama na svim nivoima upravljanja, naročito zbog izraženog konflikta interesa. Često se javlja deklarativno isticanje ciljeva održivog razvoja ali pri planiranju konkretnih akcija preovladava ekonomski interes.

Ovi ciljevi se mogu ostvariti samo ako se poštuju **osnovni principi**: međugeneracijska ravnopravnost, predostrožnosti, očuvanja prirodnih resursa, suzbijanje zagađenja, zagađivač plaća, korišćenje najboljih dostupnih tehnologija (BAT), prevencija i eliminisanje otpada, kontrola otpada koji se ne može reciklirati, uključivanje envajronmentalnih analiza i procena, integralno upravljanje životnim ciklusom proizvoda i poštovanje kapaciteta životne sredine.

Da bismo prešli na put održivog razvoja, moramo da pronađemo načine na koje ćemo uvećati prihode uz očuvanje prirode od koje živimo. To znači da su potrebne korenite promene u našim društvima i privredama, načinima proizvodnje i potrošnje. Ovo zahteva promene u svim sektorima – u sektoru energetike, poljoprivrede i ribarstva, transporta, građevinarstva itd. Osim toga, neophodne su i globalne akcije zbog toga što loše upravljanje životnom sredinom u jednoj zemlji može da ima posledice daleko izvan njenih granica.

Konferencija UN o životnoj sredini i održivom razvoju održana je 1992. u Rio de Žaneiru je donela obavezujući sporazum za zemlje učesnice da će ubuduće primenjivati gore navedene principe održivog razvoja. Kao završni dokument je usvojena **Agenda 21** kao plan razvoja za naredno stoleće. U Agendi 21 su dati okviri za rešavanje gorućih problema, prvenstveno vezanih za zaštitu životne sredine u oblastima navedenim u ciljevima. Takođe su utvrđene prioritetne odgovornosti, prvenstveno se odnose na vlade koje su se obavezale da donesu nacionalne strategije i odgovarajuće akcione planove kao i sprovođenje dogovorene politike. Pored vlada, učešće u sprovođenju koncepta održivog razvoja imaju međunarodne i nevladine organizacije uz što je moguće šire učešće javosti.

Međutim, kako je vreme prolazilo, ispostavilo se da su ciljevi postavljeni vrlo ambiciozno i da očekivani napredak nije postignut.

Svetski samit o održivom razvoju održan je 2002. godine u **Johanseburgu (WSSD 2002)**, gde je u fokusu bilo smanjenje siromaštva u kontekstu održivog razvoja. Međutim, siromaštvo se u nekim zemljama pogoršava što smanjuje šanse za ostvarenje održivog razvoja.

Na **Svetskom samitu u Riu (Rio+20) 2012.** godine raspravljalo se o progresu održivog razvoja i pokrenuta je inicijativa za usvajanje ciljeva održivog razvoja i njihovog preciznog praćenja pomoću odgovarajućih indikatora. Konferencija je bila fokusirana na dve teme: zelenu ekonomiju u kontekstu održivog razvoja i smanjenja siromaštva, i institucijalni okvir za održivi razvoj.

SDG - Sustainable Development Goals (ciljevi održivog razvoja) 2015-2030

Ciljevi su dogovoreni i usvojeni na konferenciji RIO+20 koja se održala 2012. godine a formalno su stupili na snagu na sednici UN-a koja je održana krajem 2015. godine. Implementacija ovih ciljeva je zvanično počela 1. januara 2016. godine na globalnom nivou. SDG su osmišljeni kao blokovi u smislu da se može kombinovati više pojedinačnih ciljeva zarad ostvarenja "velikih" ciljeva održivog razvoja (Sl. 5.), odnosno zarad odgovora na kompleksnost problema današnjice.

Slika 5. Ciljevi održivog razvoja 2015-2030. god

1. Bez siromaštva (NO POVERTY) –cilj je uništiti sve vidove i oblike siromaštva širom planete do 2030-te godine.
2. Bez gladi (ZERO HUNGER) –jasno definisano uklanjanje svih oblika gladi i nedovoljnog unosa nutritijenata širom planete.
3. Dobro zdravlje i blagostanje (GOOD HEALTH AND WELL-BEING) – ovaj cilj pokušava da obezbedi dobro zdravlje i blagostanje svakom stanovniku planete u svakom životnom dobu.
4. Kvalitetno obrazovanje (QUALITY EDUCATION) –pozivanje na kvalitetno obrazovanje na svim nivoima edukacionog procesa. Prvenstveno je fokusiran na nerazvijene zemlje i na zemlje u razvoju.
5. Polna jednakost (GENDER EQUALITY) – iako je polna jednakost značajno povećana u poslednjim decenijama idalje ima dosta prostora za poboljšanje. Ovaj cilj uglavnom govori o jednakosti žena.
6. Čista voda i sanitacija (CLEAN WATER AND SANITATION) – smatra se da ovaj cilj predstavlja srž održivog razvoja. Proračuni su da 91% svetske populacije ima pristup čistoj pijaćoj vodi što je poboljšanje za 9% od 2000. godine.
7. Pristupačna i čista energija (AFFORDABLE AND CLEAN ENERGY) – predstavlja ključnu stavku svakog cilja održivog razvoja. Poziva na promociju i korišćenje obnovljivih i "čistih" izvora energije širom sveta.
8. Pristojan posao i ekonomski rast (DECENT WORK AND ECONOMIC GROWTH) – poziva na održivi inkluzivni ekonomski rast koji je veoma značajan za održivi razvoj. Nezaposlenost na globalnom nivou je smanjena kao i rad dece.
9. Industrija, inovacija i infrastruktura (INDUSTRY, INNOVATION AND INFRASTRUCTURE) –pruža materijanu stavku održivom razvoju odnosno poziva na poboljšanje industrije i infrastrukture kroz inovacije.

Akcent se daje komunikacionim tehnologijama, sektorima transporta i energije kao i investicijama u razvoj novih i održivih tehnologija.

10. Jednakost / smanjenje nejednakosti (REDUCE INEQUALITIES) – cilj je smanjenje svih vidova nejednakosti u društvu.
11. Održivi gradovi i zajednice (SUSTAINABLE CITIES AND COMMUNITIES) – Pretpostavke su da će do 2030. godine 6 od 10 ljudi živeti u gradovima s toga treba težiti ka održivim gradovima i zajednicama.
12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja (RESPONSIBLE CONSUMPTION AND PRODUCTION) – ovaj cilj je direktno i usko povezan sa ekonomskim rastom ključnim za održivi razvoj.
13. Klima (CLIMATE ACTION) – poziva na borbu protiv klimatskih promena odnosno na smanjenje i eliminisanje uzročnika koji su doveli do nje.
14. Život pod vodom (LIFE UNDER WATER) – u ovom cilju se misli na okeanske, marinske i obalske resurse, njihovu eksploataciju i zaštitu. Akcent je na antropogeni uticaj koji direktno ili indirektno dovodi u pitanje opstanak ovih resursa.
15. Život na kopnu (LIFE ON LAND) – cilj je posvećen očuvanju raznolikih forma života na kopnu odnosno njihovoj zaštiti pretežno od antropogenog uticaja. Smatra se da su područja očuvanog biodiverziteta ključna za čovekov opstanak na planeti. Cilj takođe govori o očuvanju šuma i šumskih ekosistema kao glavnih proizvođača kiseonika kao i u relaciji sa smanjenjem efekata klimatskih promena.
16. Mir, pravda i jake institucije (PEACE, JUSTICE AND STRONG INSTITUTIONS) – spada pod socijalni deo održivog razvoja i smatra se njegovim jezgrom
17. Partnerstvo (PARTNERSHIP FOR THE GOALS) – promoviše partnerstvo na globalnom nivou u cilju ostvarivanja ciljeva održivog razvoja. Cilj promoviše razmenu podataka, poboljšanje monitoringa i cirkulaciju informacija, poziva na podizanje kapaciteta informacionih i komunikacionih tehnologija.

ODRŽIVI RAZVOJ EU

Strategija održivog razvoja EU je doneta 2001. god. u Geteborgu (Geteburška strategija). Revidirana Geteborška strategija usvojena je juna 2006. godine, a godine 2009. usvojena je nova revidirana verzija Strategije održivog razvoja EU. Strategija održivog razvoja će nastaviti da obezbeđuje dugoročne vizije i bude sveobuhvatan okvir za sve politike i strategije Evropske Unije. Ključna polja održivog razvoja EU su bila:

1. Klimatske promene- da se ograniče i uspore,
2. Održivi transport-smanjenje emisije zagađenja (CO₂ iz vozila),
3. Održiva potrošnja i proizvodnja- hrana i piće, stanovanje, lična mobilnost, turizam-da su u skladu sa zaštitom prirodne sredine,

4. Zaštita i menadžment prirodnih resursa-reciklaža, čišćenje ekosistema, ponašanje prema EU direktive u zaštiti šuma, vode...,
5. Javno zdravlje,
6. Socijalna uključenost (inkluzija),
7. Globalno siromaštvo - umanjeње.

Strategija Evropa 2020 je usvojena 2010. kao posledica ekonomske krize. Data je vizija EU kroz tri prioritetne oblasti koje se međusobno prožimaju:

- razvijanje ekonomije zasnovane na znanju kroz inovacije,
- promovisanje konkurentnije ekonomije, koja je resursno efikasna i prijateljska prema životnoj sredini,
- potsticanje ekonomije sa visokom stopom zaposlenosti, koja je ekonomski, društveno i teritorijalno koherentna.

Osnovni cilj je “Očuvanje evropskog načina života”.

Izazovima i njihovim rešenjima sa aspekta zaštite životne sredine u EU se bavi **Evropska agencija za zaštitu životne sredine** (European Environment Agency, EEA) čiji je zadatak da obezbedi jasne, nezavisne informacije o životnoj sredini. EEA ima za cilj da pomaže da postizanje značajnog i merljivog napredka u Evropi kroz pružanje pravovremene, ciljane, relevantne i pouzdane informacije o stanju životne sredine koje će biti osnova donosiocima odluka u kreiranju politika održivog razvoja. Uredba o uspostavljanju EEA je usvojena od strane Evropske unije 1990. stupla je na snagu krajem 1993. godine neposredno nakon što je donesena odluka da se EEA locira u Kopenhagenu. Istom uredbom uspostavljena je i Evropska mreža za prikupljanje podataka o stanju životne sredine (European Environment Information and Observation Network EIONET). EEA ima mandat da pomogne zajednici i državama članicama u donošenju odluka u domenu unapređenja životne sredine, integrisanja pitanja životne sredine u ekonomske politike i kretanja ka održivosti, da koordinira razvoj EIONET. EEA obuhvata 33 zemlje članice i šest zemalja saradnika. EEA razvija mreže i koordinira akcije u saradnji sa nacionalnim centrima, koji su obično nacionalne agencije za zaštitu životne sredine ili ministarstava za životnu sredinu. Nacionalni centri uspostavljaju i koordiniraju nacionalne mreže u koje je uključen veliki broj institucija (350 ukupno). Najznačajniji su institucije Evropske unije - Evropska komisija, Evropski parlament, Savet - EU. Pored ove centralne grupe evropskih aktera politike, učestvuju i druge institucije EU, kao što su ekonomski i socijalni komitet i Komitet regiona, poslovne zajednice, akademske, nevladine organizacije i drugi.

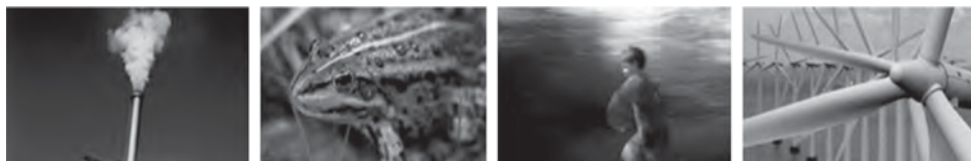
Republika Srbija je 16. Juna 2018. Godine ispunila uslove za članstvo u EEA. Agencija za zaštitu životne sredine je postala noseći tehničko-stručni i naučni stub u implementaciji politika životne sredine u Srbiji, a biće osnovane i druge organizacije koje će pomoći Srbiji da dostigne evropske standarde, ali još važnije, da se podigne kvalitet životne sredine u našoj zemlji.

Evropska agencija za zaštitu životne sredine prikuplja podatke od nacionalnih centara koji su prikupljivi primenom jedinstvenih metoda tako da se mogu međusobno upoređivati. Nacionalni centri i EEA ove podatke klasifikuju u skladu sa unapred dogovorenim indikatorima i izdaju godišnje izveštaje o stanju životne sredine, odnosno pojedinih medija kao što su voda, vazduh, zemljište, klimatske promene, upravljanje otpadom i drugi.

Zbog kompleksnosti problema kojima se bavi, aktivnosti EEA se sprovode kroz 4 oblasti (Sl. 6.):

1. **Vazduh i klima** (zagađivanje vazduha, adaptacija na klimatske promene, umanjeње klimatskih promena),
2. **Priroda** (biodiverzitet-ekosistemi, namena zemljišta, zemljište, vodeno i morsko okruženje),
3. **Održivost i dobrobiti** (okruženje i zdravlje, politički instrumenti, efikasnost resursa i otpad, približavanje održivosti),
4. **Ekonomski sektor** (poljoprivreda, energija, industrija, transport).

Slika 6. Ilustracija oblasti aktivnosti EEA

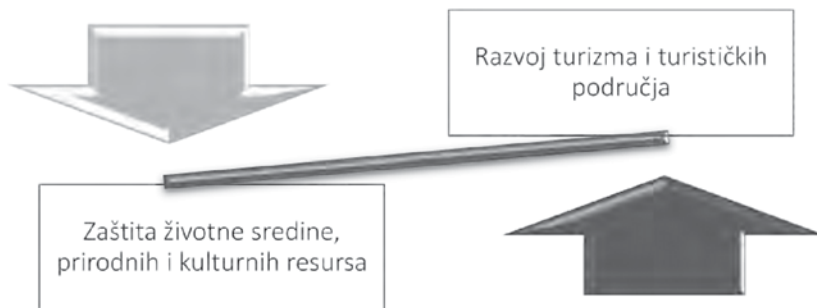
(<https://www.eea.europa.eu/>)

ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA, AGENDA 21 ZA TURIZAM

ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA

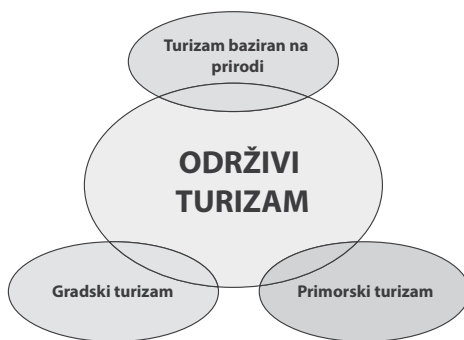
Nagli i ponekad haotični razvoj turizma mora se kontrolisati u skladu sa koncepcijom održivog razvoja. Održivi turizam predstavlja koncept razvoja koji će u ravnotežu staviti ekološke, socio-kulturne, ekonomske komponente sredine i zadovoljstvo turista. Ovaj koncept omogućava da se razvije optimalan model turističkog razvoja koji neće degradirati resurse kako bi buduće generacije zadovoljile svoju turističku potrebu. Primena načela održivog turizma u praksi nailazi na mnoge prepreke iako su razvijeni zakonski i dobrovoljni instrumenti za njihovo korišćenje.

Slika 7. Koncept održivog razvoja turizma

Održiv je turizam koji ograničava sadašnje i buduće ekonomske, društvene i ekološke uticaje, a optimalno obezbeđuje potrebe turista, zaposlenih u turističkoj delatnosti, i lokalnih zajednica uz očuvanje životne sredine“ (Svetska turistička organizacija UNWTO, 2005).

Slika 8. Šematski prikaz odnosa održivog i specifičnih oblika turizma

Pod pojmom “održivi turizam” često se podrazumeva samo turizam zasnovan na prirodi, ekoturizam, što nije prihvatljivo (Sl. 8.). Održivost mora biti karakteristika svih oblika turizma, naročito masovnog jer on ima potencijalno najveći uticaj na ekonomiju, životnu sredinu i kulturno nasleđe.

Zato se često pominje “stari” odnosno masovni turizam za koji je u mnogo slučajeva dokazano da negativno utiče na životnu sredinu i lokalne zajednice u tolikoj meri da posle izvesnog, relativno kratkog, vremena ugrozi prirodne i kulturne resurse u tolikoj meri da više ne može da funkcioniše ekonomski opravdano. Nasuprot njemu, javlja se “novi” odnosno održivi turizam koji ima odlike održivosti i koji iako je još

u fazi ranog razvoja ima potencijala da u dugom vremenskom periodu obezbedi zadovoljstvo turista, prihode lokalnoj zajednici i turističkoj privredi uz očuvanje i unapređenje životne sredine (Tab. 1).

Da bi bio održiv, turizam mora da:

1. garantuje optimano korišćenje prirodnih resursa i biodiverziteta koji su osnova turističkog razvoja, kroz podržavanje važnih ekoloških procesa i zaštitu prirodne baštine;
2. podržava socio-kulturno nasleđe lokalnih zajednica, štiti njihovu graditeljsku i drugu tradicionalnu baštinu, da doprinosi međukulturnom razumevanju i toleranciji;
3. osigura dugoročni ekonomski rast, obezbeđujući ekonomsku dobit za sve relevantne učesnike u procesu.

Tabela 1. Neke od ključnih razlika masovnog i “novog” – održivog turizma

	Masovni	Novi
Karakteristike	Brz razvoj	Spor razvoj
	Maksimizovanje aktivnosti	Optimizovanje aktivnosti
	Lose upravljan	Dobro upravljan
	Sa trenutnim ciljevima	Sa dugoročnim ciljevima
	Sektorski pristup	Holistički pristup
	Masovni	Pojedinačni ili male grupe
Ponašanje turista	Čvrsto isprogramiran	Preovlađujuće spontan
	Turista je usmeren	Turista odlučuje
	Dovoljan i pasivan	Zahtevan i aktivan
	Ne zna strane jezike	Uči strane jezike
	Znatiželjno	Taktičko
	Bučno	Tiho

(Weaver D., *Sustainable Tourism: Theory and Practice*, Elsevier, 2006:41)

Održivi turizam zahteva informisanje svih učesnika u turizmu i donošenje odluka po principu konsenzusa. Takođe, održivi turizam zahteva monitoring uticaja, uključujući sve adekvatne preventivne mere kada je to neophodno. Na kraju, neophodno je da turisti u takvom procesu imaju visok nivo zadovoljstva i iskustvo koje je odraz kvalitetnog turističkog proizvoda.

Holistički pristup obezbeđuje jednak značaj pet komponenti održivog turizma: životna sredina, socijalni integritet, kulturna baština, zadovoljstvo turista i profit. Ovaj odnos se šematski prikazuje kao jednakostranični petougao, jer istovremeno doprinosi ostvarivanju ciljeva na pet različitih nivoa, koji su jednako vredni i sinergistički povezani (Sl. 9.).

Ovaj model iznalazi i maksimano potencira sve moguće pozitivne odnose između pomeutih kategorija ciljeva, dok teži da negativne uticaje svede na minimum. Raniji modeli razvoja turizma su insistirali na ekonomskoj dimenziji po svaku cenu. Za razliku od njih, koncept održivog turizma posebno ističe značajočuvane životne sredine dok se značaj ekonomske dimenzije svodi na jednaku meru sa ostalim aspektima.

Slika 9. Šema održivog turizma

(Stevanović 2011, prema Jovičić 2000)

Veza između turizma i održivog razvoja (Tab. 2.) veoma je tesna, jer turizam istovremeno može da bude pozitivan i štetan za ideju održivog razvoja.

Ovakvi rezultati upućuju na to da svi uključeni u razvoj turizma imaju posebnu odgovornost i značaj u sveukupnom održivom razvoju. Konačno, bez interesa za održivim razvojem turizma, ova delatnost neće narušiti samo društvo i životnu sredinu, nego će narušiti sopstveno postojanje, pošto počiva na očuvanim resursima.

Tabela 2. Veza između turizma i održivog razvoja

Pozitivna dejstva turizma	Negativna dejstva turizma
obezbeđuje privredni razvoj nekog područja, utiče na zaposlenost stanovništva, podstiče investicije i pruža podršku lokalnim zajednicama	vrši direktan pritisak na osetljive ekosisteme izazivajući njihovu degradaciju i narušavanje biljnog i životinjskog sveta
utiče na definisanje ekonomske vrednosti prirodnih i kulturnih resursa, što rezutira stvaranjem prihoda namenjenog zaštiti prirodnog i kulturnog nasleđa	vrši veliki pritisak na lokalne zajednice i utiče na njihovu tradiciju
doprinosi razumevanju između različitih kultura i nacija	utiče na nepovoljnu potrošnju resursa, posebno vode i zemlje značajno doprinosi globalnom zagađenju
	odgovoran je za narušavanje ekološke i društvene karakteristike destinacije

AGENDA 21 ZA TURIZAM

Agenda 21 za turističku privredu (*Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry*), usvojena je 1996. god. od strane Svetskog saveta za turizam i trgovinu. Agendom 21 za turističku privredu su obuhvaćeni ciljevi i principi Agende 21 koji se odnose na turizam. Ona pomaže u razumevanju svih zadataka i izazova u razvoju savremenog turizma. Da bi se koncept održivog turizma do kraja realizovao, neophodno je formiranje indikatora održivosti na osnovu kojih bi se dala konačna ocena o postignutim rezultatima turističkog razvoja.

Agenda 21 za turističku privredu je nastala radi zadovoljenja posebnih potreba da se zaštite prirodni i kulturni resursi koji čine jezgro poslovanja turizma i putovanja. Ovaj dokument je podeljen na dva dela. Prvi daje kratak pregled analize Agende 21 i ulogu putovanja i turizma u njemu. Drugi deo daje okvir za akciju: bavi se odgovornošću državnih organa, nacionalnih turističkih vlasti, reprezentativnih trgovinskih organizacija, i, posebno, turističkih kompanija. Identifikovani su prioritetni ciljevi i prioritetne oblasti za akcije i koraci za njihovo postizanje. Studije slučaja iz celog sveta su detaljno opisane. Ističe se da je prelazak na održivi razvoj turističke privrede veliki izazov koji zahteva temeljnu preorijentaciju poslovanja, ali i da su troškovi neaktivnosti visoki i da će neaktivnost dovesti do značajne degradacije životne sredine i ekonomskog uništavanja resursa na kojima turizam počiva. Date su smernice za pretvaranje dobronamerne teorije o održivosti u stvarnost.

Agenda 21 za turističku privredu definiše 12 ciljeva održivog turizma. Odnose se na dugoročnu kompetitivnost turističke delatnosti koja donosi ekonomski prosperitet lokalnoj zajednici kroz povećanje zaposlenosti koje sa svoje strane treba da doprinese socijalnoj jednakosti. Lokalna zajednica treba da dobije određene nadležnosti u planiranju i implementaciji planova razvoja čime će doprineti povećanju kvaliteta života stanovništva. Zadovoljstvo turista je jedan od ciljeva koji ne sme biti u konfliktu sa očuvanjem kulturne materijalne i nematerijalne baštine. Ostali ciljevi se odnose na životnu sredinu i to na očuvanje predela, biodiverziteta kao i resursnu efikasnost, a u vezi sa svim prethodnim i očuvanje i unapređenje životne sredine.

Radi ostvarivanja ovih ciljeva definisane su aktivnosti razvrstane u devet *prioritetnih oblasti*:

1. **zakonski i ekonomski okvir.**
2. **ekonomski, društveni, kulturni i ekološki uticaji** - trebalo bi očekivati efikasno korišćenje resursa i sprečavanje njihovog zagađivanja.
3. **obuka, obrazovanje i društvena svest** – vlada i ministarstvo odgovorno za obrazovanje, treba da obezbedi školske sisteme koji izučavaju turizam u saradnji sa turističkim preduzećima.
4. **planiranje** - plansku regulativu obezbeđuju vlade, sa svojim organima, turističke organizacije i poslovna udruženja i drugi organi, sa ciljem da pomognu lokalnim vlastima da odrede noseći kapacitet u odnosu na ključne resurse (voda, zemljište, biodiverzitet, energija, infrastruktura), podstiču sistem saobraćaja i konačno da koriste turizam kao sredstvo društveno-ekonomskog rasta i zaštite životne sredine naročito u osetljivim područjima.
5. **razmena informacija** - važno je da razmena informacija zaživi između zemalja koje nemaju održivi razvoj turizma i onih koje imaju pozitivno iskustvo. U ovoj oblasti neophodno je da vlade, nacionalne turističke organizacije i poslovna udruženja prenesu iskustva. Dalje, neophodno je razvijati zajedničke programe sa manje razvijenim zemljama, sarađivati sa ulinacionalnim kompanijama uz naglašavanje značaja čistih tehnologija u turizmu, pomagati nerazvijenim zemljama na programima finansiranja održivog turizma.
6. **učesće svih društvenih grupa** - treba insistirati na povećanju učesća svih socijalnih grupa, naročito žena i domaćeg stanovništva u razvoju turizma u skladu sa njihovim socijnim okvirom i kulturnim navikama i da podstiču obrazovanje.
7. **novi turistički proizvodi** - suština je da turisti ne vole prirodu „njenog kraja“, već da se kroz sam turistički proizvod naglašava potreba njene zaštite. Zato je neophodno definisati komponente održive turističke destinacije koje će biti u lokalnoj nadležnosti.
8. **merenje napredka** – razvoj seta indikatora za šta je neophodna međunarodna saradnja (da bi razvili i primenili indikatore vlade i nacionalne turističke organizacije moraju da nauče kako će dostupne podatke pretočiti u prapoznavanje održivosti turizma).

- 9. Partnerstvo** - organi vlade mogu preduzeti brojne korake u razvoju uspešnog partnersva. Poglavlje o preduzećima turističke privrede odnosi se na sva preduzeća bez obzira na njihovu većinu i sektor.

Akcije koje sprovode preduzeća u turizmu su date u deset prioriternih oblasti. Ove oblasti se poklapaju sa odgovarajućim oblastima za druge sektore a u tesnoj vezi su sa postavljenim ciljevima i načelima. Odnose se prvenstveno na turistička preduzeća. Neke od prioriternih oblasti se odnose prvenstveno na zaštitu životne sredine: minimiziranje otpada, štednja i upravljanje energijom, upravljanje resursom voda i to posebno čistim a posebno otpadnim, način korišćenja zemljišta. U ovu grupu se mogu ubrojati i upravljanje opasnim i štetnim materijama, zatim sektor saobraćaja kao veliki emiter gasova sa efektom staklene baste. Poslednje tri prioritne oblasti se odnose na podršku održivom razvoju kroz uključivanje i obuku zaposlenih u turizmu kao i svih ostalih aktera u programe zaštite životne sredine; planiranje koje je dugoročno i utemeljeno na principima održivog razvoja i razvijanje partnerstva koje uključuje sve, ili što je moguće više zainteresovanih strana.

TURIZAM U CILJEVIMA ODRŽIVOG RAZVOJA

The World Tourism Organization (UNWTO) specijalizovana agencija UN je odgovorna za promociju odgovornog, održivog i opšteprihvatljivog turizma. Kao vodeća organizacija u oblasti turizma promoviše turizam kao univerzalni pokretač ekonomskog razvoja, inkluzivnog razvoja i održivosti prirodne sredine što omogućava vođstvo i podršku u ovom sektoru u razvoju znanja i turističkih politika širom sveta. U tom smislu je odredila turizam u svih 17 milenijumskih ciljeva do 2030.

Najznačajnije odrednice turizma u pojedinim ciljevima održivog razvoja su:

1. Bez siromaštva – Turizam podstiče ekonomiju i zapošljavanje, svaki deseti zaposleni radi u turizmu. Održivi razvoj turizma i njegov uticaj na nivou zajednice mogu se povezati sa nacionalnim ciljevima za smanjenje siromaštva, onima koji se odnose na promovisanje preduzetništva i malih preduzeća i osnaživanje manje favorizovanih grupa, naročito mladih i žena.

2. Bez gladi – Proizvodnja, korišćenje i prodaja lokalne hrane na destinaciji i puna integracija u lanac vrednosti turizma. Turizam može podstaći održivu poljoprivredu promovisanjem proizvodnje i snabdevanja hotelima i prodajom lokalnih proizvoda turistima. Agroturizam može stvoriti dodatni prihod istovremeno povećavajući vrednost turističkog iskustva.

3. Dobro zdravlje i blagostanje – Porezni prihodi ostvareni od turizma mogu se reinvestirati u zdravstvo i usluge, poboljšavajući zdravlje majki, smanjiti smrtnost dece i sprečiti bolesti. Naknade za posetioce prikupljene u zaštićenim područjima mogu takođe doprineti zdravstvenim uslugama

4. Kvalitetno obrazovanje – Pozivanje na kvalitetno obrazovanje na svim nivoima edukacionog procesa. Prvenstveno je fokusiran na nerazvijene zemlje i na zemlje u razvoju. Turizam ima potencijal da promoviše inkluzivnost. Edukovana radna snaga je presudna za napredak turizma. Turistički sektor pruža mogućnosti za direktne i indirektne poslove za mlade, žene i one sa posebnim potrebama, koji bi trebali imati koristi kroz obrazovna sredstva.

5. Polna jednakost – Turizam zapošljava žene na različite načine naročito kroz razvoj mogućnosti sticanja dohotka u malim ili velikim turističkim organizacijama ili hotelima. Turizam omogućava ženama da potpuno iskažu svoje potencijale.

6. Čista voda i sanitacija – Smatra se da ovaj cilj predstavlja srž održivog razvoja. Proračuni su da 91% svetske populacije ima pristup čistoj pijaćoj vodi što je poboljšanje za 9% od 2000. godine. Zahtevi za ulaganje u turizam za pružanje komunalnih usluga mogu igrati kritičnu ulogu u postizanju pristupa vodi i sigurnosti, kao i higijenu i sanitarnu zaštitu za sve. Efikasna upotreba vode u turizmu, kontrola zagađenja i tehnološka efikasnost mogu biti ključni za očuvanje našeg najdragocenijeg resursa.

7. Pristupačna i čista energija – Kao sektor koji je energetske intenzivan, turizam može ubrzati pomak ka povećanju udela obnovljivih izvora energije u globalnom energetsom miksu. Promovišući ulaganja u čiste izvore energije, turizam može pomoći smanjenju emisije gasova sa efektom staklene bašte, ublažavanju klimatskih promena i doprinosu pristupu energiji za sve.

8. Pristojan posao i ekonomski rast – Turizam je, kao trgovina uslugama, jedan od četiri najveća proizvođača izvoza u svetu, a trenutno nudi jedan od deset radnih mesta širom sveta. Prilične mogućnosti rada u turizmu, posebno za mlade i žene, i politike koje favoriziraju bolju diverzifikaciju kroz turističke lance vrednosti mogu poboljšati pozitivne socio-ekonomske uticaje turizma.

9. Industrija, inovacija i infrastruktura – Razvoj turizma oslanja se na dobru javnu i privatnu infrastrukturu. Sektor može uticati na javnu politiku za unapređenje infrastrukture i dogradnju, čineći ih održivijim, inovativnijim i efikasnijim resursima i krećući se ka rastu sa niskim udelom ugljenika, privlačeći tako turiste i druge izvore stranih ulaganja.

10. Jednakost / smanjenje nejednakosti – Turizam je snažan alat za razvoj društva i smanjenje nejednakosti koji povezuje lokalne populacije sa najznačajnijim zainteresovanim stranama. Učestvuje u razvoju gradskih i seoskih sredina koje oživljava i regeneriše čime smanjuje regionalne razlike. Turizam omogućava zemljama u razvoju da učestvuju u globalnoj ekonomiji, može biti moćno sredstvo za smanjenje nejednakosti ako u svoj razvoj uključi lokalno stanovništvo i sve ključne aktere.

Turizam služi kao efikasno sredstvo za ekonomsku integraciju i diverzifikaciju.

11. Održivi gradovi i zajednice – Pretpostavke su da će do 2030. godine 6 od 10 ljudi živeti u gradovima s toga treba težiti ka održivim gradovima i zajednicama.

12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja – Turizam podržava i koristi najbolje prakse održive proizvodnje i potrošnje i time pokreće globalno skretanje ka održivom razvoju. Turizam može unaprediti gradsku infrastrukturu i pristupačnost, potstaci obnavljanje i očuvanje kulturnog i prirodnog nasleđa, bogatstva od kojih turizam zavisi. Ulaganje u zelenu infrastrukturu (efikasniji transport, smanjeno zagađenje vazduha) trebalo bi da rezultira pametnijim i zelenijim gradovima koje koriste stanovnici i turisti.

13. Klima – Turizam doprinosi klimatskim promenama i od njih zavisi. Zainteresovane strane u turizmu trebalo bi da igraju vodeću ulogu u globalnom odgovoru na klimatske promene. Smanjivanjem svog ugljeničnog otiska, u sektoru transporta i smeštaja, turizam može imati koristi od niskog rasta ugljenika i pomoći u rešavanju jednog od najneophodnijih izazova našeg vremena.

14. Život pod vodom – Obalni i pomorski turizam oslanjaju se na zdrave morske ekosisteme. Razvoj turizma mora biti deo integrisanog upravljanja obalnim zonama. Da bi se to postiglo pomažu u očuvanju osjetljivih morskih ekosistema i služe kao sredstvo za promociju plave ekonomije, doprinoseći održivoj upotrebi morskih resursa.

15. Život na kopnu – Bogata biološka raznolikost i prirodna baština često su glavni razlozi zašto turisti posećuju neku destinaciju. Turizam može igrati glavnu ulogu ako se održivo upravlja u osjetljivim zonama, ne samo u očuvanju biološke raznolikosti, već i u ostvarivanju prihoda kao alternativnog načina života za lokalne zajednice.

16. Mir, pravda i jake institucije – Kako turizam omogućava oko milijarde susreta između ljudi različitih kulturnih sredina, sektor može da razvija toleranciju i razumevanje između vera i kultura, polaganje temelja za mirnijim društvima. Održivi turizam, koji koristi i angažuje lokalne zajednice, takođe može da obezbedi izvor sredstava za život, jačanje kulturnih identiteta i podstakne preduzetničke aktivnosti, čime se pomaže u sprečavanju nasilja i sukoba i postavlja se osnova za mir u post-konfliktnim društvima.

17. Partnerstvo – Zbog svoje međusektorske prirode, turizam ima mogućnost da jača privatno/javno partnerstvo i angažuje više zainteresovanih strana - međunarodnih, nacionalnih, regionalnih i lokalnih - da rade zajedno na postizanju zajedničkih ciljeva. Javna politika i inovativno finansiranje su srž ostvarenja Agende 2030.

“Svetska turistička organizacija (UNVTO), koju podržava širok spektar donatora i u partnerstvu s drugim međunarodnim organizacijama, civilnim društvom i privatnim sektorom, pruža tehničku pomoć u zemljama širom svijeta više od 40 godina. Znanje i ekspertiza UNVTO-a u razvoju održivog, odgovornog i pristupačnog turizma doprinose boljem svetu.

Plan za turizam za inkluzivni rast UNVTO 2030 pružiće novu priliku za partnerstva za razvoj - SDG 17. Predlozi projekata (koji se nalaze na mapi T4SDG) odražavaju potrebe država članica UNVTO da izgrade otporniji, održiv i inovativan turistički sektor koji otvara radna mesta i promoviše inkluzivni rast sa niskim udelom ugljika u skladu sa sve tri dimenzije održivog razvoja: ljudi, planeta i prosperitet.

Ulaganje u ljude, podsticanje razvoja infrastrukture, oblikovanje boljih politika i institucija, stvaranje otpornosti, podsticanje preduzetništva, podsticanje inovacija i digitalizacije i održivo korišćenje bogate biološke raznolikosti i kulture trebalo bi da budu u središtu naših napora da otvorimo potencijal rasta turizma, a istovremeno ublažavanje migracija i očuvanje prirodnih i kulturnih dobara svake destinacije.”

(UNWTO 2030 Tourism Roadmap for Inclusive Growth <http://tourism4sdgs.org/>)

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Koje su dimenzije održivog razvoja?
2. Šta je najznačajniji pokretač potrebe za održivim razvojem?
3. Šta podrazumeva Holistički pristup održivosti?
4. Šta podrazumeva „ekološka održivost“ kao cilj održivog razvoja?
5. Šta podrazumeva „ekonomska održivost“ u ciljevima održivog razvoja?
6. Šta podrazumeva „socijalna održivost“ u ciljevima održivog razvoja?
7. Koji su osnovni principi održivog razvoja?
8. Da li su postignuti svi ciljevi održivog razvoja predviđeni Agendom 21?
9. Koji su ciljevi održivog razvoja prema Agendi 2020?
10. Ključna polja održivog razvoja EU. Na koje oblike turizma se odnosi pojam održivi turizam?
11. Koje su ključni zahtevi da bi razvoj turizma bio održiv?
12. Razlike masovnog i održivog turizma.
13. Kojih su 5 jednako važnih komponenti održivog turizma?
14. Koji su ciljevi prema Agendi 21 za turizam?
15. Kako se sprovode principi održivog turizma?
16. Koje su osnovne interesne grupe u održivom razvoju turizma?
17. Koja je osnovna funkcija EEA (Evropska agencija za zaštitu životne sredine)?
18. Na koji način se omogućava progres održivog turizma?
19. Koji su ciljevi održivog turizma prema Agendi 21 za turizam?
20. Šta je uloga države u održivom razvoju turizma?

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Razmotriti i prodiskutovati ciljeve održivog razvoja.
2. Pronaći i diskutovati po jedan primer održivog razvoja i primer razvoja koji to nije.
3. Koji se ciljevi održivog razvoja najviše odnose na turizam?
4. Koje su razlike u pristupu održivosti turizma između razvijenih i zemalja u razvoju?

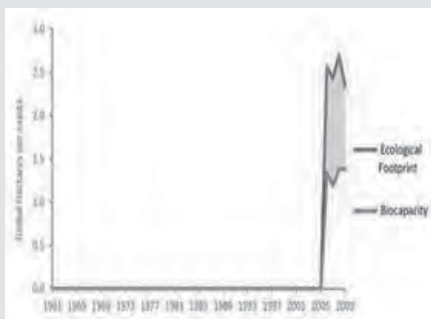
VEŽBE

- Da li je održivi razvoj samo poželjan ili realno ostvariv – debata za i protiv
- Izračunavanje ličnog ekološkog otiska (link za obrazac:
<http://www.osmackat.org.rs/fajlovi/O%20SKOLI/BIBLIOTEKA/ZA%20NASTAVNIKE/EEG%20-%20ekoloski%20otisak.pdf>

Box 2. Ekološki otisak (Ecological Footprint)

Ekološki otisak predstavlja meru prirodnih dobara koje ljudi koriste iz ekosistema planete. Planeta, kao vrhunski zatvoreni sistem ima svoje kapacitete obnove resursa kao što su biološki resursi, voda i ugljenik. Ekološki otisak odgovara površini plodnog zemljišta i mora (okeana) koja se koristi da bi se zadovoljile potrošačke potrebe ljudske populacije i površinu koja je potrebna da bi se apsorbovali i bezbedno razložili štetne emisije i otpad. Može se računati na globalnom nivou, nacionalnom, regionalnom..... sve do nivoa pojedinca. Tesno je povezan sa nosećim kapacitetom koji se definiše kao maksimalni broj stanovnika čije aktivnosti može da izdrži ekosistem a da još uvek vrši svoje funkcije. Ekološki otisak je zavisen ne samo od brojnosti stanovništva već i od potrošnje prirodnih resursa po glavi stanovnika, odnosno njihovog načina života i privređivanja. Ekološki otisak se računa za sveukupne ljudske potrebe ili za pojedinačne resurse. Tako razmatramo ekološki otisak za zemljište, vodu, ugljen dioksid (ugljenični otisak). Ugljenični otisak je najizraženiji i obuhvata oko 60% ukupnog ekološkog otiska. Još krajem osamdesetih godina prošlog veka je izračunato da ljudska populacija troši oko 40% neto proizvodnje organske materije (fotosinteze) što znači da ovaj resurs otima od nekog drugog, odnosno od drugih organskih vrsta. Ekološki potencijali, koji inače nisu ravnomerno raspoređeni na planeti, se često koriste u regionima u kojima nisu proizvedeni, što znači "da se ekološke lokacije država više ne podudaraju sa njihovim geografskim lokacijama. Pitanje kapaciteta nosivosti se sada postavlja na sledeći način: Koliko velika oblast plodne zemlje je potrebna da se beskonačno izdržava određeni broj stanovnika, bilo gde na planeti da se nalazi ta oblast?" (SEPA). Ekološki otisak zapravo predstavlja ekološki deficit, odnosno razliku potrošnje resursa i štetnih emisija neke ekonomija ili stanovnika i nosećeg kapaciteta.

Kao dobar komparativni indikator održivog razvoja, dovodi se u vezu sa drugim indikatorom – biokapacitetom (Biocapacity), koji zavisi najviše od poljoprivrednih praksi. Vrednost ekološkog otiska se menja u toku vremena a takođe zavisi i od regiona.

Potrošnja resursa (Global Hectares per capita) izražena preko ekološkog otiska i biokapaciteta za Srbiju (izvor SEPA)

Dan ekološkog duga 2019. (WWF)

Mreža za globalni ekološki otisak (Global Footprint Network, GFN), je međunarodna istraživačka organizacija koja je prva uvela metodu izračunavanja ekološkog duga i dan ekološkog duga kao datum kada ekološki otisak dostigne noseći kapacitet ekosistema. Kada je počelo istraživanje, sedamdesetih godina prošlog veka, datum je bio sredinom septembra, a 2017. god. već 2. avgusta.

To znači da je 2017. globalna populacija trošila resurse u količini koja odgovara 1,7 površine planete. Posledice su nestajanje šuma, sve duže i izraženije suše koje pogađaju sve šira područja, opšti nedostatak pijaće vode, gubitak biodiverziteta i povećanje koncentracije CO₂ u atmosferi.

„Naša planeta ima ograničene resurse, ali ne i ljudske mogućnosti. Ako svake godine pomerimo Dan ekološkog duga za 4,5 dana unazad, do 2050. godine vratili bismo se u okvire biokapaciteta jedne planete. WWF u regionu doprinosi tome tako što sprečava uništavanje prirodnih reka, unapređuje rad zaštićenih područja, podstiče dobro upravljanje šumama i promoviše održive proizvode – jedan od segmenata na koji svaki pojedinac može da utiče“, ističe Duška Dimović, direktorka WWF programa u Srbiji. (<https://www.wwf.adria.org/sr/?uNewsID=307170>). Neki proračuni pokazuju da bi smanjenje količine hrane koja se baca na polovinu pomerilo dan ekološkog duga za 11 dana a prepolovljavanje emitovane količine CO₂ čak za 89 dana.

II GLAVA

IZAZOVI I ODGOVORI ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG TURIZMA

Ciljevi poglavlja:

- *Upoznavanje studenata sa pojmom predela sa aspekta turističke destinacije*
- *Razumevanje uticaja turizma na priobalne predele*
- *Razumevanje uticaja turizma na urbane predele*
- *Razumevanje uticaja turizma na biološku raznovrsnost*
- *Razumevanje uticaja turizma na medije životne sredine (vodu, vazduh i zemljište)*
- *Upoznavanje studenata sa DPSIR modelom kao instrumentom za implementaciju politika*

UTICAJ TURIZMA NA TURISTIČKU DESTINACIJU

Destinacija na kojoj se razvija turistička delatnost počinje da trpi pritiske u ekološkoj, ekonomskoj i kulturnoj oblasti. Ovi pritisci izazivaju promene koje mogu biti pozitivne ili negativne. Neke od njih su očigledne a neke su indirektno i u sadejstvu sa drugim privrednim sektorima, a zavise od velikog broja, najčešće, lokalnih činilaca. Najznačajniji su prikazani u Tab. 3.

Tabela 3. Uticaji turizma na destinacije

Vrsta uticaja	Pozitivni	Negativni
Ekološki	Razvoj novih usluga	Narušavanje životne sredine
	Jačanje lokalne infrastrukture	Promene biogeohemijskih ciklusa
	Zaštita nasleđa	Degradacija arhitekture
	Strategija menadžmenta broja posetilaca	Prekomerni broj turista
		Promene staništa (biodiverziteta)
Socio-kulturni		Komercijalizacija aktivnosti koje su personalne i emotivne prirode
	Učešće lokalnog stanovništva u aktivnostima i dešavanjima	Promena prirode događaja i aktivnosti radi zadovoljenja turističkih potreba
	Očuvanje i unapređenje regionalne kulturne baštine	Porast kriminala
		Promene u strukturi stanovništva
		Isključenost lokalnog stanovništva iz dešavanja
Ekonomski		Lokalna inflacija
	Povećanje izdataka	Nerealne cene nekretnina
	Mogućnost zaposlenja	Nemoć privlačenja investicija
	Porast radne podrške	Bolja alternativna ulaganja
	Porast životnog standarda	Odliv novca u veće centre
	Porast investicija	Neadekvatna procena turističkog razvoja
		Nepoželjni troškovi (saobraćaj, zdravstveni fondovi i obrazovanje)

(Stojanović 2011, prema Hall and Pale 2002)

Spoznavaj ovih uticaja je otežana zbog:

- neprimenjivanja multidisciplinarnog pristupa
- kao baza za monitoring promena se uzima stanje pre početka uticaja, a monitoring počinje kada su uticaji već evidentni i šteta već učinjena
- nije moguće odvojiti uticaje turizma od drugih uticaja (antropogenih ili prirodnih uzročnika)
- nemoguće je odvojiti uticaje turista od uticaja lokalnog stanovništva
- posledice se teško mogu proceniti jer turizam izazva kumulativne posledice
- dokaz o jedinstvu životne sredine važi i u slučaju turizma (saobraćaj koji utiče na globalno zagrevanje preko emisije gasova sa efektom staklene bašte)
- nedostatak informacija o stanju prirodnih resursa pre turističkog razvoja kao i kriterijuma za definisanje promena

ZAŠTITA I UPRAVLJANJE PREDELOM

Države članice Saveta Evrope, potpisale su Konvenciju o predelima 2000. god. u Firenci. Narodna skupština Republike Srbije, 2011. godine je potvrdila Evropsku konvenciju o predelu Zakonom o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu kojoj sadrži tekst Konvencije u originalu na engleskom jeziku i u prevodu na srpski jezik (Službeni glasnik RS 4/2011).

Ciljevi Konvencije su – „promovisanje zaštite, upravljanja i planiranja predela, kao i organizovanje evropske saradnje o pitanjima predela“.

„U svrhu ove konvencije:

- a) “Predeo” označava određeno područje, onako kako ga ljudi vide i dožive, čiji je karakter rezultat delovanja i interakcije prirodnih i/ili ljudskih faktora;
- b) “Predeona politika” označava izraz opštih principa, strategija i smernica, definisanih od strane nadležnih organa vlasti, koji omogućavaju preduzimanje određenih mera u cilju zaštite, upravljanja i planiranja predela;
- c) “Ciljni kvalitet predela” označava, za određeni predeo, formulaciju, datu od strane nadležnih organa vlasti, o težnji stanovništva u pogledu predeonih karakteristika iz njihovog okruženja;
- d) “Zaštita predela” označava postupke očuvanja i održavanja značajnih ili karakterističnih obeležja predela, opravdane vrednošću nasleđa, proisteklom iz njegove prirodne strukture i/ili ljudske aktivnosti;
- e) “Upravljanje predelom” označava postupke, kojima se, iz perspektive održivog razvoja, obezbeđuje redovno održavanje predela, sa ciljem usmeravanja i usklađivanja promena izazvanih društvenim i ekonomskim procesima, kao i procesima u životnoj sredini;
- f) “Planiranje predela” označava dugoročne i dalekosežne postupke sa ciljem unapređenja, ponovnog uspostavljanja ili kreiranja predela“

U turizmu, predeo suštinski određuje destinaciju i njenu atraktivnost. Predeli sa očuvanim prirodnim karakteristikama su naročito atraktivni za turiste koji dolaze iz razvijenih urbanih sredina, bilo da se radi o planinskim pejzažima sa pašnjacima, šumama, lednicima, jezerima i slično, ili o predelima na obalama mora sa plažama i peščanim dinama. Sa druge strane i predeli koji su pretrpeli velike izmene delovanjem, recimo, energetike, mogu biti atraktivni za posetioce koji žele da dožive neku novinu u svojim putovanjima. Na primer, u Prostrornom planu Republike Srbije za opštinu Lazarevac u kojoj se nalaze najveći površinski kopovi lignita, se predviđa da prostor postane turistička destinacija posle završetka eksploatacije uglja kada bi se napušteni kopovi ispunili vodom.

Predeli koji su izmenjeni tradicionalnim aktivnostima takođe mogu biti veoma privlačni kao destinacije sa izraženom komponentom kulturne baštine.

U predelima u kojima se razvija turizam, moraju se poštovati osnovna pravila da turistički objekti (i smeštajni i rekreativni i informativni) moraju biti izgrađeni u skladu sa okolinom kako bi postali sastavni deo predela. Ovo se odnosi na materijale, arhitekturu, kolorit, raspored mesta za odmor.

Turizam koji se nekontrolisano razvija može ugroziti predele u velikoj meri, prvenstvenu degradacijom biodiverziteta, vodnih resursa i estetskih odlika. Ako se atraktivni predeli posmatraju kao pokretači turizma, negativni uticaji na predeo se moraju, prvo ustanoviti, zatim izmeriti (upotrebom odgovarajućih indikatora) i primeniti upravljačke mere sa ciljem da se dalja destrukcija onemogući a već nastale štete saniraju. Ako se to ne dogodi, destinacija gubi svoju proizvodnu funkciju, posetioци su sve ređi a pokušaji da se oni vrate često dovode do razvoja specijalizovanih ponuda kao što su akva parkovi, kockarnice i slično, ali oni nikada ne mogu da nadoknade izgubljeni kapital prirodnog ili kulturnog predela.

Najveći uticaj turističke delatnosti na predele je promena namene zemljišta koja izvorne predele prevodi u građevinsko zemljište na kome se razvija turistička infrastruktura.

U **Prostornom Planu Republike Srbije** (2010 - 2014 - 2021) označena su dva predela na makroregionalnom nivou: Vojvođanski panonsko-podunavski i Središnji srpsko-balkanski, unutar njih se nalaze predeli regionalnog i lokalnog nivoa. Kao objekti za koje je naročito značajna zaštita i uređenje su navedeni seoska i gradska naselja koja su se razvila i dalje se razvijaju sa sopstvenim identitetom zasnovanim na racionalnom korišćenju prirodnih i izgrađenih vrednosti. Ovakvi predeli su od posebnog značaja za razvoj turizma. Kao jedna od mera promoviše se razvoj ekoturizma.

Zakon o zaštiti spomenika kulture ne prepoznaje predeo.

Zakon o zaštiti prirode (Sl. Glasnik RS 14/2016) pominje odrednice: “ *predeo* je određena teritorija čiji karakter predstavlja specifičan spoj prirodnih i stvorenih vrednosti karakterističnih za dati region; *predeoni elemenat* je najmanja, relativno homogena ekološka jedinica strukture predela, bilo prirodnog ili antropogenog porekla; *predeona raznovrsnost* je strukturiranost prostora nastala u interakciji (međudejstvu) prirodnih i/ili stvorenih predeonih elemenata određenih bioloških, klimatskih, geoloških, geomorfoloških, pedoloških, hidroloških, kulturno-istorijskih i socioloških obeležja“. Ovo znači da se insistira na interakciji prirodnih i stvorenih vrednosti.

Ovde će biti navedeni uticaji turizma na priobalne predele i urbane ekosisteme a uticaji na planinske predele, zaštićena prirodna dobra i ruralne predele će biti razmotreni u narednim poglavljima.

Uticaj turizma na priobalne predele

Obale su tip resursa gde zonitranje ima primarni značaj što je bitno za organizaciju destinacije.

Najznačajniji priobalni predeli za turizam su: Sredozemlje, Centralna Amerika, ostva Indijskog okeana, Australija i ostrva Pacifika. Pretstavljaju globalno ekološko pitanje koje se ne sme svesti na resurse plaža. Na primer, obala Kenije obuhvata koralne grebene, marinsku vegetaciju, šume mangrove, peščane dine i kopnene šume.

Prostorno okruženje u priobalju obuhvata: okeanska ostrva, koralne grebene, kopnene vode, šume mangrove, priobalne močvare, peskovite plaže priobalne dine. Sve nabrojano su vrlo osetljivi ekosistemi. Naj veći pritisak vrše turisti koji žele da budu smešteni što bliže obali. Izgrdanja smeštajnih i drugih objekata narušava ravnotežu geoloških i bioloških komponenata, a potpomognuta klimatskim promenama ubrzava procese erozije. Na taj način se predeli toliko menjaju da neke destinacije mogu nestati. Drugi uticaji se odnose na zagađivanje, prvenstveno vode izlivima neprečišćene kanalizacije ili izlivima nafte u marinama i lukama. Osim vizuelnog i hemijskog uticaja, značajno se menjaju i životne zajednice. Prirodne, zbog kojih su turisti i došli na destinaciju, vremenom prelaze u druge oblike koji su manje raznovrsni i atraktivni a u nekim slučajevima mogu krjnje ugroziti turističku delatnost (na primer: izlivanje neprečišćene otpadne vode dovodi do eutrofikacije površinskih voda, mora i/ili jezera u kojima se prenamnožavaju neke vrste algi koje su tokslične i svojim prisustvom isključuju plaže iz upotrebe).

Erozija pešćanih plaža i dina se može sprečiti raznovrsnim zaprečnim objektima ali je njihova izgradnja izuzetno zahtevna a ekološka revitalizacija gotovo nemoguća.

Koralni grebeni

Koralni grebeni su najrazvijeniji morski ekosistemi sa aspekta biodiverziteta, a posle tropskih kišnih šuma najproduktivniji ekosistemi na planeti. Zauzimaju oko 0,17% morskog dna a na njima živi oko 25% maritimnih organskih vrsta. Vrlo su osetljivi jer imaju specifične zahteve: temperaturu 25-29°C, platforme na dubinama do 100 m, bogatstvo kiseonikom i odsustvo zagađenja. Grebeni su sastavljeni od tankog sloja živih koralna koji egzistiraju na skeletima pređašnjih generacija.

Negativan uticaj turizma na koralne grebene su izgradnja objekata, neprečišćene otpadne vode, neprimerno ponašanje turista i lokalnog stanovništva. Najugroženiji su u Šri Lanki, Indiji, Maldivima, Istočnoj Africi, Tongi, Samoi, Egiptu i Australiji.

Uništavanje koralnih grebena ima veće posledice od gubitka biodiverziteta jer oni obiluju hranom za ribe i štite obale od erozije.

Uticaj turizma na gradske turističke centre

Veliki gradovi su važan tip turističkih destinacija koji poseduje čitav niz resursa koje zadovoljavaju turističke potrebe pa su atraktivni velikom broju posetilaca. Razvoj gradskog turizma dovodi do pozitivnog razvoja kroz rast prvenstveno uslužnih delatnosti i zapošljavanje ali i do promena namene određenih gradskih četvrti, do značajnih promena u saobraćaji i do sociokulturnih uticaja. Uticaj turizma na životnu sredinu se odvija kroz:

- Uticaj na **prirodno okruženje** gradova (korišćenje zemljišta, promene urbane hidrografije);
- **Vizuelni** uticaji (razvoj turističkih kvartova, primena savremenih arhitektonskih stilova, insistiranje na autentičnim arhitektonskim stilovima, porast broja stanovnika;
- Uticaji na **infrastrukturu** (preopterećenje postojeće ifrastrukture - saobraćajnice, železnica, parkinzi, električne i gasne instalacije, kanalizacija i uslužni sistemi), obezbeđivanje nove infrastrukture, dodatna infrastruktura za boravak turista i adaptacija područja za njihov boravak;
- **Urbanistički** preobražaji (određena gradske zone gube svoju prvobitnu namenu koja se prilagođava potrebama turista) ;
- **Restauracija** (turizam pokreće aktivnosti na očuvanju i obnovi kvartova koji se karakterišu visokim stepenom kulturno-istorijskog nasleđa i koji su pod nekim stepenom zaštite).

Proučavanje uticaja turizma na gradove integriše sva tri aspekta održivog razvoja (envaronmentalnog, ekonomskog, kulturnog). Gradovi su specifični ekosistemi koji od tirizma trpe sledeće **uticaje**:

- Pritisci na kulturno -istorijske delove grada koji postaju teren za izgradnju hotela koji nisu u istom građevinskom stilu;
- Izgradnja i širenje gradova koja se ne uklapa u postojeće strukture;
- Preopterećenost infrastrukture u toku turističke sezone;
- Izdvojenost turista od lokalnog stanovništva.;
- Promena namene plodnog poljoprivrednog zemljišta radi izgradne turističkih objekata;
- Preopterećenost saobraćaja;
- Degradacija i zagađenje lokalnih ekosistema (kanalizacija, smeće...).

Najviše podataka je posle devedesetih godina prošlog veka o uticajima turizma na životnu sredinu grada na: vizuelno estetski uticaj, potreba za dodatnom infrastrukturom, preobraćaj stabmenih u turističke kvartove, restauracija specifičnih istorijskih i kulturnih vrednosti, trend konkurencije koju podstiču drugi turistički gradovi.

UTICAJI TURIZMA NA BIODIVERZITET

Biološka raznovrsnost (biodiverzitet) podrazumeva sveukupnost života u nekom prostoru. Obuhvata: genetički, specijski i ekosistemski diverzitet. Svaki od ovih nivoa samo je deo ukupne biološke raznovrsnosti biosfere planete Zemlje.

1. **Genetička** raznovrsnost predstavlja ukupnu raznovrsnost genetičkih informacija u svim živim bićima.

2. **Specijska** raznovrsnost podrazumeva raznovrsnost, odnosno sveukupnost organskih vrsta na planeti Zemlji u toku čitavog perioda evolucije.

Koliki je broj vrsta, veoma je teško ustanoviti. Čak, velika je nepoznanica i koliki je broj savremenih (recentnih) vrsta koje trenutno žive na planeti. Mada neki biolozi smatraju da broj savremenih vrsta iznosi oko 5 miliona, mnogo je veći broj onih koji taj broj procenjuju na cifru ne manju od 10 miliona. Ovakve pretpostavke proizilaze iz činjenice da se mnoge još uvek neotkrivene vrste kriju u dubinama okeana, u neprohodnim tropskim šumama, u neispitanim pećinama i jamama, na izolovanim planinskim vrhovima ili ostrvima, u dubokim neprohodnim klisurama, kao i u drugim ekosistemima još uvek sakrivenim od ljudske radoznalosti.

3. **Ekosistemska** raznovrsnost označava ukupnu raznovrsnost staništa (biotopa) i životnih zajednica (biocenoza) integrisanih u celinu višeg reda – ekosistem (geobiocenoza), kao i sve složene ekološke procese kojima se ostvaruje jedinstvo i funkcionalnost biotopa i biocenoze integrisanih u ekosistem.

Na nivou Planete danas prepoznajemo brojne i raznovrsne ekosisteme jezera, tresava, močvara, reka, mora, koralnih sprudova, pustinja, stepa, savana, prerija, šuma, planinskih grebena itd. Neki ekosistemi kao što su tropske kišne šume vrlo su složeni i obuhvataju veliki broj vrsta, dok drugi ekosistemi, kao što su afričke pustinje ili arktičke tundre, imaju manji broj vrsta, manje su složeni, ali su podjednako značajni jer predstavljaju neraskidivu kariku u lancu biogeohemijskog ciklusa Zemlje.

Međutim, u poslednjih nekoliko stotina godina, a posebno tokom prošlog i početkom ovog veka, dešavale su se i dešavaju se velike i nagle promene globalnih razmera, izazvane pre svega antropogenim aktivnostima i porastom brojnosti ljudske populacije. Osnova na kojoj počiva živi svet Zemlje – izvorna biološka raznovrsnost, danas je narušena, ugrožena i ranjiva.

Negativni uticaji turizma na biodiverzitet se ogledaju u: remećenju prirodnih staništa, gubitku pojedinih biljnih i životinjskih vrsta. Primeri su skijaški tereni u Alpima, globalno ugrožavanje koralnih grebena, uništavanje retkih vrsta (nestanak biljnih vrsta izaziva nestanak insekata koji se njima hrane a zatim ptica koje se hrane insektima), porast safari turizma direktno ugrožava velike životinje, čak i u zaštićenim područjima.

Uticaji turizma na biodiverzitet destinacije se realizuju preko infrastrukture i specifičnih aktivnosti.

Turistička infrastruktura:

- Specijalna prevozna sredstva za turiste – žičare u osjetljivim visokoplaninskim ekosistemima, utiču na biljni i životinjski svet;
- Skijaške staze – ravnanje terena uništava vegetaciju, zbijeni sneg se teže otapa u proleće i skraćuje vegetativni period, veštački sneg posle topljenja uništava staništa prevlađivanjem zemljišta, pašnjaci sa siromašnim zemljištem (prirodne) se pretvaraju u veštačke livade što menja vegetaciju, održavanje staza koje se odvija noću bukom ometa divljač;
- Luke sa pripadajućim objektima – najteži zahvat je sama izgradnja luke ili marine dovodi do masivne degradacije ekosistema, korišćenje podrazumeva velike količine motornih ulja i fekalija koji uz nepostojeću infrastrukturu dospevaju u more, jezero ili reku;
- Zabavni parkovi, zelene površine i sportski tereni.

Specifične aktivnosti:

- Skijanje – mehanička oštećenja vegetacije;
- Vodeni sportovi – voda se zagađuje preparatima za sunčanje, povećava se unos hranljivih materija u vodu što povećava rizik od eutrofikacije. Na Baltiku je ugroženo 21% ptica, 6% insekata i 7% vaskularnih biljaka, moto-sportovi ometaju bukom, oštećuju obale i podvodnu vegetaciju udarom talasa, povređuju životinje propelerima, truju biljke i životinje ispuštanjem goriva i ulja, desetkuju riblji fond ribolovom, oštećenjem staništa i kontaktom sa ribama, izmena vrsta zbog smeća;
- Paraglajding – u nepristupačnim oblastima, plaše životinje pa izazivaju gubitak njihovog staništa, slabljenje kondicije, promena sastava divljači koja može ugroziti šume;
- Trendovski sportovi – pešačenje, plivanje, skijanje, planinski biciklizam (3 000 000 u Alpima), bandži džamping, rafting (u Švajcarskoj 100 000, u Francuskoj 200 000 turista), klajbing, speleološke aktivnosti (leti) i vožnja psećom zapregom, ajsklajmbing, vožnja snoumobilom, snourafting (zimi) izazivaju uznemirenja životinja i povlačenje osjetljivih vrsta jer se upražnjavaju u nepristupačnim predelima.

UTICAJI TURIZMA NA MEDIJE ŽIVOTNE SREDINE

Ako se životna sredina posmatra kao cela planeta Zemlja koja se sastoji od atmosfere, hidrosfere, pedosfere i biosfere, mediji životne sredine su vazduh, voda i zemljište.

Nekontrolisan razvoj turizma može imati negativne posledice po sve segmente životne sredine i to na direktan i indirektan način.

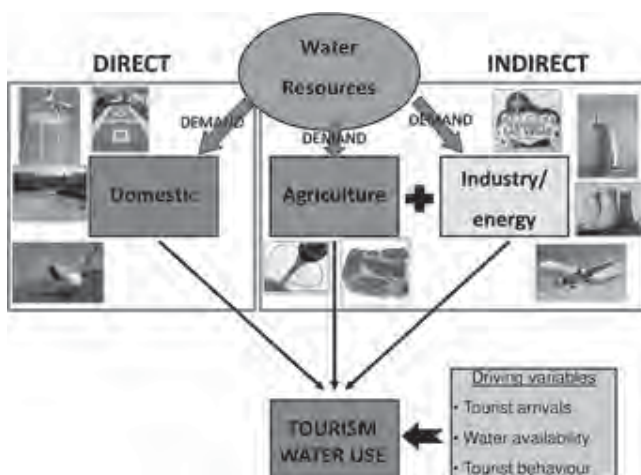
Voda – direktni uticaji turizma:

- Turizam iscrpljuje vodne resurse za hotele, bazene, personalno korišćenje;
- Prouzrokuje nedostatak i degradaciju resursa vode i generisanje velikih količina otpadnih voda;
- U sušnim regionima (Mediterran) nedostatak vode zbog visokih temperatura i navika turista koji troše do 440 l/dan što je 2x više nego potrošnja građana Španije
- Golf tereni za održavanje koriste velike količine vode svakodnevno pa je potrebna enormna ekstrakcija vode (podzemne) koja dovodi do iscrpljivanja resursa i mešanja sa slanom vodom (prosečni golf teren u tropskom području (Tajland) koristi 1500 kg đubriva i pesticida godišnje i potroši više vode nego 60 000 ruralnih stanovnika)

Uticaj turizma na dostupnost i kvalitet vode zavisi od: relativne pristupačnosti i kvaliteta vode u regionu, trenutne i projektovane brzine crpljenja vode, raspodele između potrošačkog i epotrošačkog korišćenja, sezonskog i prostornoog karaktera crpljenja vode, tretmana otpadnih voda i kanalizacije; strategije menadžmenta protiv oskudice vode u dva pravca: potražnje (smanjenje potrošnje) i snabdevanja (povećanje ponude) /U hotelima se potražnja može smanjiti 10-45% bez smanjenja pogodnosti turista/; Investiranje u tehnologije očuvanja vode u hotelima (novi tuševi, novi rezervoari, odnosno kontrola protoka u slavinama obično imaju rok otplate od nekoliko meseci do manje od pet godina).

Pored ovih, na vodni resurs turizam vrši i indirektno uticaje koji se često ne prepoznaju i ne može se lako utvrditi udeo turizma. Pripremanje hrane koje troši velike količine vode. Naročito u tropskim krajevima ponuda i kvalitet hrane je značajan za destinaciju „tropskog raja“. U takvim sredinama, znatne količine hrane mogu se baciti. To je 'sakrivena voda' - potrebe za vodom za podršku turističke dijeta su do 5.000 L/turista/dan, a 14 dana odmora korišćenje vode prelazi 70 m³ vode samo za hranu. Turizam takođe vrši pritisak na vodene ekosisteme i priobalne predle (plaže, marine, kruzeri) naročito putem emisije zagađenja u njih. Ova zagađenja mogu imati toksičan efekat na živi svet a takođe izazivaju eutrofikaciju. Poseban problem je odlaganje tečnog i čvrstog otpada i vodene ekosisteme (mora, reke i jezera).

Slika 10. Direktni i indirektni uticaji turizma na vodne resurse.

<https://www.semanticscholar.org/paper/Measuring-the-Impact-of-Tourism-on-Water-Resources%3A-Hadjikakou/3fbd47d4183ca2377643332a6043b5464daa9>

Atmosfera

Negativni uticaj turizma na atmosferu se manifestuje kroz izazivanje efekta staklene baste, oštećenje ozonskog omotača i izazivanje kiselih kiša, a uglavnom su vezani za korišćenje fosilnih goriva u transportu i hotelijerstvu. Broj putnika u međunarodnom transportu je porastao od 88 miliona 1972. god. do – 344 miliona 1994. a od toga su turisti 60%. Jedan povratni transatlanski let produkuje oko polovine CO₂ koji se produkuje svim ostalim izvorima (osvetljenje, grejanje, automobile, priprema hrane) koje iskoristi prosečni potrošač Francuske godišnje (*Mayer Hillman, Town & Country Planning magazine, September 1996. Source: MFOE*).

Ovome doprinose i promene navika turista koji u poslednje vreme putuju na sve udaljenije destinacije i to rade u više navrata tokom godine.

Zemljište

Najznačajniji uticaji turizma na zemljište su promena namene, zagađivanje, deponovanje otpada i izazivanje erozije (naročito u osetljivim predelima kao što su priobalni, planinski i zaštićena prirodna dobra).

ODGOVORI ZA OSTVARIVANJE ODRŽIVOG TURIZMA

SPREČAVANJE DEGRADACIJE I SANACIJA TURIZMOM UGROŽENIH DESTINACIJA

Svekolike antropogene aktivnosti, a među njima i turizam, neminovno izazivaju negativne posledice po životnu sredinu. Ovi uticaji nisu izolovani već deluju sinergistički pa se postavilo pitanje modela koji će integrisati uticaje turističkih aktivnosti ma životnu sredinu sa sekundarnim uticajima i težnjom da se negativne posledice preduprede ili saniraju. U tom smislu su razvijeni mnogi, manje ili više prihvatljivi modeli koji potenciraju različite aspekte uticaja a imaju za cilj da pomognu donosiocima odluka u formiranju efikasnih politika zaštite životne sredine.

Jedan od široko korišćenih pristupa u upravljanju korišćenjem prirodnih resursa je **DPSIR** (D - *drivers* – pokretači; P – *pressure* – pritisci; S – *state* – stanje; I – *impact* – uticaj; R – *response* – upravljački odgovori) u raznim sektorima. Ovaj model je prihvatila i Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije (Sl. 10.).

DPSIR je opšta mreža organizovanja informacija o stanju životne sredine koja zbira uzročno posledične relacije između interagujućih komponenti: socijalne, ekonomske i ekološke. Obuhvata:

Pokretače – antropogene snage koje vode pritiscima na životnu sredinu. Tu spada: rast populacije, ekonomska produktivnost i potrošnja, rast potreba i aktivnosti pojedinaca. U kontekstu održivog korišćenja resursa to su aktivnosti u industrijskoj produkciji kad se resursi ekstrahuju i prevode u dobra (proizvode) i usluge – proizvodnja električne energije iz fosilnih goriva.

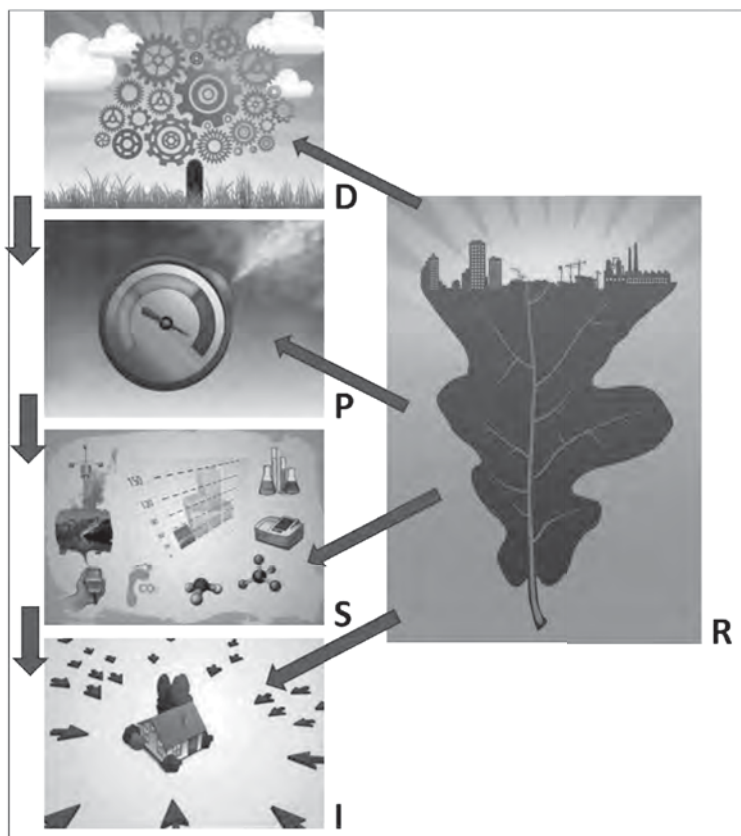
Pritiske – to su putevi preko kojih se pokretači ispoljavaju fizički, pokazujući povezanost ljudske aktivnosti i životne sredine. Na INPUT strani pritisci sadrže ekstrakciju dobara iz prirode za ljudske aktivnosti: fosilna goriva, minerali, biomasa, korišćenje zemljišta; a na OUTPUT strani uključuju emisije polutanata, CO₂, otpadne vode, jalovine rudnika.

Stanje – sopstvene karakteristike ekosistema. Pritisci ga menjaju kroz ljudske aktivnosti preko promena bio-geo-hemijskih ciklusa materija. Stanje oslikava kondiciju različitih delova životne sredine u fizičkim (temperatura), hemijskim (atmosferski CO₂) biološkim (brojnost riba) varijablama. Do određenog praga, prirodni ekosistemi mogu da se prilagođavaju antropogenim neravnotežama ali taj prag je nepoznat.

Uticaj – uticaj na populaciju, ekonomiju i ekosisteme prouzrokovan je promenom stanja. Tu spadaju ugrožavanje zdravlja, gubitak biodiverziteta ili ekonomske štete. Na primer povišena atmosferska koncentracija CO₂ izaziva povećanje temperatura koje dalje ugrožava (menja) prirodne ekosisteme ima uticaj na ljudsko zdravlje.

Odgovor – akcije društva i uprave u cilju prevencije, kompenzacije ili adaptacije na promene stanja životne sredine. Odgovori imaju tendenciju da usmere pokretače (humane aktivnosti) kao i da izbegnu pritiske. Na primer, odgovor može imati za cilj povećanje resursne efikasnosti proizvodnje ili procesa upotrebe inovativnih tehnologija.

Slika 11. Šema DPSIR mreže

(SEPA)

Primenjeno na turističku privredu, može se uspostaviti logičan odnos pritisaka koje čine određene aktivnosti vezane za turizam, njihovih primarnih uticaja na životnu sredinu i reakcija koje se odnose na ublažavanje pritisaka.

1. Aktivnost: izgradnja objekata i urbanističko širenje za potrebe turističke privrede koja obuhvata i infrastrukturu kao što su saobraćajna mreža, marine, ski liftovi; za šta je neophodna promena namene zemljišta (najčešće poljoprivredno ili šumsko u građevinsko) uslovljena ekspanzijom površina namenjenih rekreaciji i drugih turističkih usluga.

Ova promena namene zemljišta **Pritisak** na životnu sredinu koji vrši **Primarni uticaj**, koji se ogleda u degradaciji staništa, promeni populacija živih organizama, promenama u zdravlju i zadovoljstvu ljudi i promena estetskih obeležja predela. Takođe su značajni i **Sekundarni uticaj**, odnosno **odgovor – upravljačka akcija** kroz monitoring uticaja na predeone vrednosti, planiranje zaštite područja, kontrolu planiranja površina za rekreaciju i drugo.

2. Aktivnost: emisija zagađenja uzokovana funkcionisanjem turističke privrede, prvenstveno transportom i funkcionisanjem smeštajnih i rekreacionih objekata, produkcijom čvrstog otpada i otpadnih voda. Ova aktivnost izaziva **Pritisak** u obliku taloženja zagađujućih materija u atmosferi, vodi i zemljištu, nekontrolisano izlivanje upotrebom zagađenih voda, nagomilavanje otpada (prvenstveno komunalnog ali i građevinskog), pri tome treba naglasiti da u ovu kategoriju spada i buka kao oblik fizičkog zagađenja. U ovom slučaju se **Primarni uticaj** manifestuje kao degradacija kvaliteta medija životne sredine (vode, vazduha i zemljišta), smanjenje biodiverziteta i pretnje po zdravlje ljudi, koji su osnova za razvijanje **Sekundarnog uticaja koji podrazumeva** monitoring kvaliteta medija životne sredine, upravljanje otpadom. Ali, ovde se pojavljuju kao odgovori i protesti i promena stava lokalnog stanovništva prema posetiocima, promene stava prema životnoj sredini, smanjenje prihoda od turizma; otklanjanje zagađenja poreklom od turizma, remedijacija nastalih ekoloških šteta koji su u društvenoj i ekonomskoj sferi

3. Aktivnost: rekreacija, lov, biciklizam, sakupljanje plodova, iako naizgled nemaju značajnog negativnog uticaja na prirodno okruženje, ako nisu kontrolisani izazivaju **Pritisak** odnosno degradaciju biodiverziteta, naročito njegovog ekosistemskeg dela koja vrši **Primarni uticaj** kao što je ugrožavanje staništa biljnog i životinjskog sveta, odnosno promene biodiverziteta u smislu njegovog osiromašenja. Radi suzbijanja ovih pojava preduzima se **Sekundarni uticaj** odnosno odgovor primenom kolektivno-defanzivnih mera koje obuhvataju uklanjanje uticaja kroz menadžment zaštite, proglašavanje zaštićenih područja i njihovo zoniranje.

4. Aktivnost: rast populacije ljudi na Zemlji i njihova nejednaka raspodela u prostoru, sa razvojem turizma dovodi do koncentrisanja velikog broja ljudi na pojedinim destinacijama što izaziva Pritisak meren gustinom populacije i **Primarni uticaj** kao što je preopterećenost prostora, povećana potreba za prirodnim resursima a naročito resursa zemljišta, resursa voda i energije. **Sekundarni uticaj** u ovom slučaju može biti sproveden kroz individualne odgovore (promena stav prema zagađivanju) i kolektivne (podrška uslugama ekosistema).

Analize uticaja na životnu sredinu moraju da slede svaku turističku aktivnost ili izgradnju. U slučaju da rezultati ovih analiza pokažu prisustvo štetnih uticaja najbolja opcija je ignorisanje. Zato svaka potencijalno štetna aktivnost mora biti praćena odgovarajućom aktivnošću kojom se životna sredina vraća u prvobitno stanje ili se uticaji ublažavaju. Suština je u pravovremenom reazumevanju i proceni tipa i opsega uticaja na resurse destinacije, čak i pre nego što se dese.

Preporuke za zaštitu prirode od turizma daje međunarodna organizacije OECD, na nacionalnom nivou:

1. Norme i propisi:

- Donošenje odgovarajućih normi i propisa na nacionalnom nivou, u turističkim regionima norme moraju biti usaglašene sa zahtevima turista u pogledu zdravlja i relaksacije;
- Svi aspekti razvoja turizma moraju da budu usklađeni sa uslovima životne sredine turističke regije (planinski i priobalni predeli).

2. Prostorno-planske mere

- Smernice za donošenje planova razvoja turizma u vezi sa kvalitetom vode i vazduha, zaštitom zemljišta, očuvanjem prirodnog i kulturnog nasleđa;
- Organi vlasti treba da se fokusiraju na turističke zone, a u njima naročito na tretman otpada i otpadnih voda, kontrolu gustine gradnje, saobraćaj...;
- Mere za ravnomerniju vremensku distribuciju tražnje;
- Odluke donositi na osnovu kompletnih informacija o uticaju na životnu sredinu, uz obavezno razmaranje alternativa;
- Ograničavanje razvoja u osetljivim delovima turističke regije kroz zakonsku zaštitu prostora;
- Monitoring stanja životne sredine radi procene potrebe zaštite.

3. Uloga vlade:

- Identifikacija regija- razvijene turističke regije čiji kapacite može biti još povećan; prostori koji imaju mogućnost za razvoj kao nove turističke regije; prostori koji zahtevaju mere restauracije sa aspekta životne sredine;
- Donošenje normi koje se odnose na kvalitet životne sredine u glavnim turističkim regijama.

4. Informisanje i učešće javnosti:

- Neophodno je stalno informisanje, naročito u vezi vrednih i osetljivih zona, uz učešće lokalnog stanovništva.

5. Finansijski aspekti:

- *cost-benefit* analizu za određeni lokalitet i da odredi modele po kojima će se finansirati mere zaštite životne sredine;
- Osnovni izvor sretstava: boravišna taksa, porezi na nekretnine i privredne delatnosti, ulaznice na plaže, parkinge, mostarine, putarine, ulaznice u zaštićena prirodna dobra, prihodi od izdavanja dozvola za lov i ribolov, prihodi od taksi u kockarnicama, direktna nadoknada ekoloških šteta...

6. Zaštita turista od korisnika resursa:

- Očuvanje integralne vrednosti turističkih resursa, receptivna sredina obezbeđuje zdravu životnu sredinu, garantuje ličnu bezbednost turista, pružanje gostoprimstva.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Pozitivna dejstva turizma na održivost razvoja.
2. Negativna dejstva turizma na održivost razvoja.
3. Na koji način se omogućava progres održivog turizma?
4. Koja su dva makroregiona u Srbiji?
5. Šta podrazumeva „upravljanje predelom“?
6. Šta je osnovni cilj Konvencije o predelima?
7. Koji je značaj predela za turizam?
8. U čemu se ogleda negativni uticaj turizma na biodiverzitet?
9. Koja turistička infrastruktura ima značaje negativne uticaje na biodiverzitet?
10. Koja je uloga vlade u zaštiti prirode od negativnih uticaja turizma?
11. Šta čini zagađivanje vazduha?
12. Kako kruzeri utiču na ekosistem mora i okeana?
13. Kako turizam utiče na zagađivanje voda?
14. Koliko turisti troše vode u odnosu na domaće stanovništvo?
15. Koliko, u globalnim razmerama, turizam troši vode u odnosu na poljoprivredu?
16. Na šta se odnosi indirektna potrošnja vode u turizmu?
17. Koji su negativni uticaji turizma na predele?
18. Koje aktivnosti turista najviše utiču na zagađivanje vazduha?
19. Koji su negativni uticaji turizma na zemljište?
20. Kako se ispoljava negativni uticaj turizma na maritimne ekosisteme?
21. Koji su pozitivni ekološki uticaji turizma na destinaciju?
22. U kojim državama je intenzivnija deforestacija (seča tropskih kišnih šuma)?
23. Koji su negativni uticaji turizma na destinaciju?
24. Koji su uticaji turizma na gradske turističke centre?
25. Na šta se odnose slova u DPSIR mreži?
26. Koja institucija u Srbiji izveštava o uticaju turizma na životnu sredinu?
27. Koja institucija u EU izveštava o uticaju turizma na životnu sredinu?
28. Da li turizam u Srbiji pokazuje značajan negativni uticaj na životnu sredinu?
29. Koje su norme i propisi preporučeni u cilju zaštite prirode od turizma?

PITANJA ZA DISKUSIJU:

1. Debata ZA i PROTIV razvoja turizma u priobalnim predelima
2. Pronaći i argumentovati uticaje turizma na vodni resurs
3. Pronaći i argumentovati uticaje turizma na atmosferu
4. Analizirati primere dobre i loše prakse sa aspekta uticaja turizma na biodiverzitet

VEŽBE

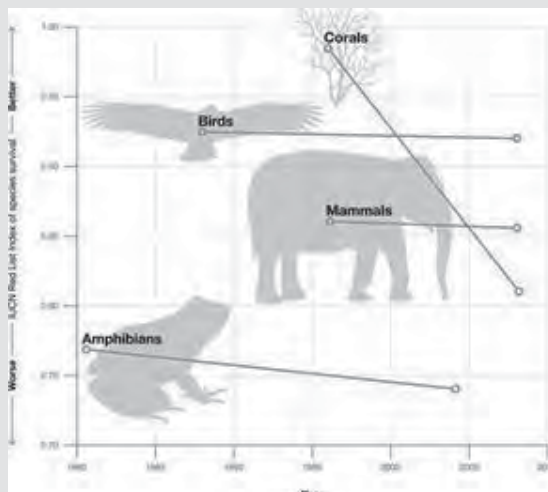
1. Provesti kroz DPSIR mrežu neku od turističkih destinacija u Srbiji
2. Razmatranje EEA izveštaj „TURIZAM I ŽIVOTNA SREDINA“ – sadržaj dokumenta i značaj

Box 3. Koralni grebeni i klimatske promene

Antropogene emisije gasova sa efektom staklene bašte uzrokovale su porast globalne temperature na površini za oko 1° C još od vremena predindustrijske proizvodnje. To je dovelo do neviđenih masovnih događaja beljenja koralja koji su - u kombinaciji sa rastućim lokalnim pritiscima - učinili koralne grebene jednim od najugroženijih ekosistema na Zemlji. Kada se pogoršaju uslovi životne sredine, poput promene temperature, koralni izbacuju alge koje žive u simbiozi sa njima, odgovorne za njihovu boju. Povišena temperatura od 1-2 °C u okeanu tokom više nedelja pretvara koralne u belo. Ako se koralni izbeljuju duže vreme, na kraju umiru. Ikonički grebeni poput Velikog barijerskog grebena u Australiji i severozapadnih Havajskih ostrva u Sjedinjenim Državama doživeli su svoje najgore beljenje sa razornim efektima. Izbeljivanje Velikog barijerskog grebena tokom 2016. i 2017. na primer, usmrtilo je oko 50% njegovih koralja. Koralni ne mogu preživeti učestalost trenutnih događaja izbeljivanja od globalnog porasta temperature. Naučnici procenjuju da čak i oni događaji koji se dešavaju dva puta u deceniji mogu ugroziti opstanak koralja. Prva globalna naučna procena uticaja klimatskih promena na koralnim grebenima Svetske baštine, koju je 2017. objavio UNESCO, predviđa da će koralni grebeni na svih 29 lokacija svetske baštine prestati da postoje kao aktivni ekosistemi do kraja ovog veka ako se ništa ne preduzme.

Koralni grebeni čuvaju najveću biološku raznolikost bilo kojeg ekosistema u svetu. Uprkos prekrivanju manjeg od 0,1% okeanskog dna, grebeni čuvaju više od jedne četvrtine svih morskih vrsta ribe, pored mnogih drugih morskih životinja. Pored toga, grebeni pružaju široku paletu usluga ekosistema kao što su hrana za životinje, zaštita od poplava i održavanje ribarstva i turizma. Njihov nestanak će stoga imati ekonomske, socijalne i zdravstvene posledice.

Procenjuje se da koralni grebeni direktno podržavaju preko 500 miliona ljudi širom sveta, koji se na njih oslanjaju u svakodnevnom preživljavanju, uglavnom u siromašnim zemljama. Procena za 2014. objavljena u časopisu Global Environmental Change odredila je društvu, kulturnu i ekonomsku vrednost koralnih grebena na jednu milijardu USD. Studija iz VVF-a za 2015. godinu predviđa da će gubitak ekosistema koralnih grebena povezanih sa klimom koštati 500 milijardi USD godišnje ili više do 2100. godine. Koralni grebeni su takođe ključni pokazatelji zdravlja globalnog ekosistema

IUCN Crvena lista <https://www.iucn.org/resources/issues-briefs/coral-reefs-and-climate-change>

Procenjuje se da koralni grebeni direktno podržavaju preko 500 miliona ljudi širom sveta, koji se na njih oslanjaju u svakodnevnom preživljavanju, uglavnom u siromašnim zemljama. Procena za 2014. objavljena u časopisu Global Environmental Change odredila je društvenu, kulturnu i ekonomsku vrijednost koralnih grebena na jednu milijardu USD. Studija iz VVF-a za 2015. godinu predviđa da će gubitak ekosistema koralnih grebena povezanih sa klimom koštati 500 milijardi USD godišnje ili više do 2100. godine. Koralni grebeni su takođe ključni pokazatelji zdravlja globalnog ekosistema. Oni služe kao rani znak upozorenja šta se može dogoditi drugim manje osetljivim sistemima, poput delta reka, ako se klimatske promene hitno ne uspire. Jednom kada prođe kritična tačka opstanaka koralnih grebena, propadanje ostalih sistema će se izvršiti brzo, kaskadno i nepovratno.

Ograničavanje prosečne globalne temperature na znatno ispod 2° C iznad predindustrijskog nivoa i preduzimanje nastojanja da se porast temperature ograniči na 1,5° C, u skladu sa Pariskim sporazumom o klimatskim promenama, pružaju jedinu šansu za opstanak koralnih grebena u globalu. Ako se sporazum u potpunosti sprovede, verovatno ćemo videti pad koncentracije ugljenika u atmosferi. Ovo će poboljšati uslove za opstanak grebena i omogućiti uspešnost drugim merama za spašavanje grebena. Same druge mere, poput rešavanja lokalnog zagađenja i destruktivne ribolovne prakse, ne može spasiti koralne grebene bez stabilizovane emisije gasova sa efektom staklene bašte. Pojačanje obaveza iz Pariškog sporazuma mora se ogledati u svim drugim globalnim sporazumima, poput ciljeva održivog razvoja. SDG 13, na primer, poziva na hitne akcije za borbu protiv klimatskih promena i njenih uticaja. Takođe je potrebna transformacija glavnih ekonomskih sistema i prelazak na kružne ekonomske prakse (cirkularnu ekonomiju). Oni su istaknuti u SDG 8 (inkluzivni i održivi ekonomski rast) i SDG 12 (obrasci održive potrošnje i proizvodnje). Ekonomski sistemi moraju se brzo prebaciti na scenarij sa smanjenom emisijom gasova sa efektom staklene bašte kako bi se omogućilo smanjenje globalne temperature.

Distanca od trenutnog ekonomskog razmišljanja trebalo bi da uključi prednosti koje pružaju koralni grebeni, a koji se trenutno ne uzimaju u obzir u glavnom poslu i finansijama. Stoga održavanje i obnavljanje koralnih grebena treba tretirati kao imovinu, a za njihovo očuvanje treba uložiti dugoročne investicije. Investicije bi takođe trebale da uključuju podršku za biološka istraživanja, kao što je genetska selekcija koralna otpornih na toplotu koji mogu izdržati sve veće globalne temperature.

Prema: IUCN Coral reefs and climate changes (2018)

Pročitati više:

Demirovic D., Radovanovic M., Petrovic M., Cimbaljevic M., Vuksanovic N., Vukovic D. (2018): Environmental and Community Stability of a Mountain Destination: An Analysis of Residents' Perception, Sustainability, 10, 70.

GRANIČNI KAPACITET TURISTIČKOG PODRUČJA I CENTRA

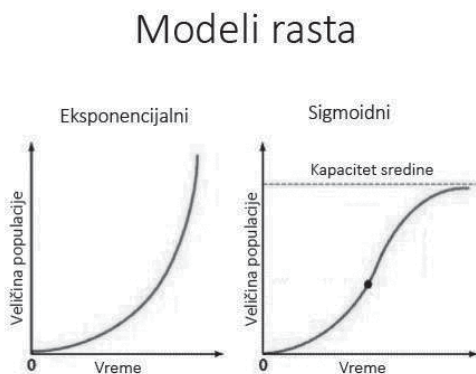
Ciljevi poglavlja:

- Upoznavanje sa konceptom graničnog kapaciteta u ekologiji i ekonomiji
- Upoznavanje sa kategorijama graničnog kapaciteta u turizmu i načinima njegove procene
- Analiza povezanosti nosećeg kapaciteta sa drugim indikatorima održivosti i DPSIR mrežom

NOSEĆI KAPACITET

U ekologiji kao biološkoj discipline, rast populacije (promena brojnosti jedinki u vremenu) može biti eksponencijalan, kada nema ograničenja spoljšnjih faktora ili sigmoidalan kada postoje spoljašnja ograničenja (Sl. 12.).

Slika 12. Modeli rasta bioloških populacija

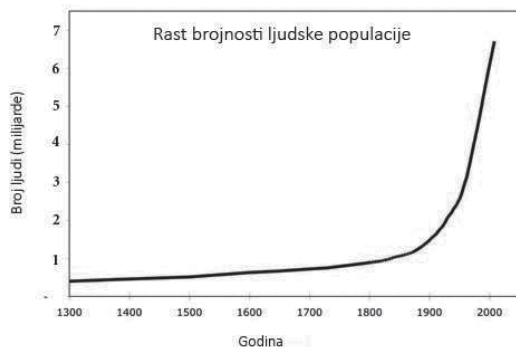

(<http://ekoblog.info/rs/covek-protiv-virusa-kako-smo-zaobisli-pravila-populacione-ekologije/>)

Eksponencijalni rast brojnosti je onaj pri kome se broj jedinki u vremenu konstantno povećava. Ovakav rast karakteriše neke male organizme u određenim povoljnim okolnostima. Za većinu organizama postoji određeni kapacitet sredine koji svaka populacija u nekom trenutku dostigne – određena brojnost koja je optimalna za opstanak. Ona je uslovljena dostupnim resursima (kao što su hrana, prostor za život) i kompeticijom među jedinkama a regulisana je spoljašnjim faktorima kao što su vremenske prilike, bolesti i slično. Rast populacije koji podrazumeva dostizanje kapaciteta sredine naziva se sigmoidni rast.

Ako bi čovek živeo u potpunosti u skladu sa prirodom, kao ostale vrste, dostigao bi kapacitet sredine i brojnost se ne bi značajno uvećavala. Ono što je moderni čovek postigao jeste da se bori protiv svih faktora koje bi ga ograničavale u povećanju brojnosti ljudske populacije (Sl. 13.). Jasno se vidi da je rast ljudske populacije gotovo eksponencijalan, što sa jedne strane znači da ona koristi resurse drugih živih bića i time ih ugrožava, a sa druge da ovakvo stanje ne može biti dugoročno održivo zbog ograničenosti prirodnih resursa.

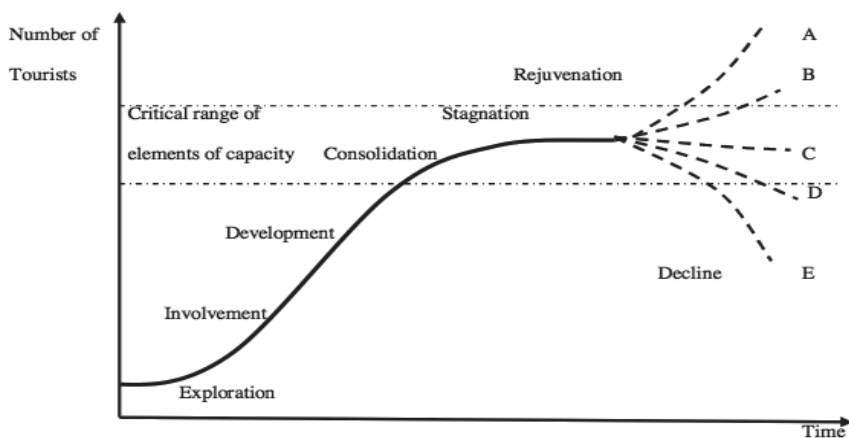
Slika 13. Model rasta ljudske populacije

(<http://ekoblog.info/rs/covek-protiv-virusa-kako-smo-zaobisli-pravila-populacione-ekologije/>)

Sa druge strane, ako se posmatra životni ciklus razvoja turizma na destinaciji (Sl. 14.) jasno se uočava sigmoidalni model rasta (Butler 1981), sa 7 izraženih faza:

Slika 14. Model razvoja turizma

(Butler's Tourist/Destination Area Life Cycle (TALC), vikeshkashyap.blogspot.com/2017/04/butlers-tourist-area-life-cycle-talc.html)

1. **Istraživanje** – u ovoj fazi mali broj turista posećuje destinaciju jer još nisu izgrađeni smeštajni objekti a saobraćajna povezanost je nedovoljna. Ovi turisti pokazuju veliko interesovanje kako za prirodno očuvane predela ili divljinu i rađe se opredeljuju za individualna putovanja. Kontakti sa lokalnim stanovništvom su intenzivni i uglavnom nema konflikata između domicilnog stanovništva i turista. U ovoj fazi, mali broj turista ne ispoljava značajan uticaj na okruženje, tako da prirodne i kulturne vrednosti kao ni biodiverzitet ne trpe značajne pritiske.
2. **Uključenost** – *involvement* - lokalne zajednice se trude da zadovolje veći broj turista, obezbeđuju smeštajne kapacitete i proširuju paletu turističkih usluga. Ovo je praćeno i intenzivnim marketinškim aktivnostima. Lokalna infrastruktura više ne zadovoljava pa se pokreću inicijative za njeno poboljšanje. U ovoj fazi se počinju da se javljaju sezonske oscilacije broja turista.
3. **Razvoj** – *development* – u ovoj fazi broj posetilaca se rapidno povećava tako da u najintenzivnijim delovima turističke sezone njihov broj premašuje brojnost lokalne populacije. Tada dolazi do suštinske promene u upravljanju destinacijom jer upravljanje prelazi iz lokalnih okvira u velike turističke kompanije koje grade nove smeštajne i objekte za rekreaciju što značajno opterećuje destinaciju. Ove kompanije su redovno nikako ili malo zainteresovane za očuvanje životne sredine osim u meri u kojoj to zakon nalaže. Destinacija menja svoj prvobitni izgled. Lokalna populacija počinje da oseća dobrobiti od razvoja turizma i još uvek su konflikti lokalnog stanovništva i posetilaca retki.
4. **Konsolidacija** – *consolidation*- broj turista se približio nosećem (graničnom) kapacitetu destinacije. Broj posetilaca i dalje raste ali sporije nego u prethodnoj fazi. Sada turista ima više nego domicilnog stanovništva ne samo u špici sezone nego i celoj sezoni. Predene karakteristike su promenjene u velikoj meri. Biološki resursi su u opasnosti od prevelikog broja turista. Glavna delatnost lokalnih stanovnika je turizam ali je on sada pod kontrolom eksternih kompanija i velikih hotelskih lanaca koji ne vode uvek dovoljno računa o očuvanje prirodnih i kulturnih resursa. Razvoj turizma kao privredne delatnosti nije efikasno kontrolisan.
5. **Stagnacija** – *stagnation*- broj turista je dostigao ili prevazišao noseći kapacitet destinacije koja više nije atraktivna kao na početku. Izgrađeni su veliki turistički kapaciteti koje nije lako popuniti pa su osnovne aktivnosti usmerene na održavanje njihovog broja. U ovoj fazi su prisutni značajni pritisci koji dovode do negativnih uticaja na životnu sredinu, poslovanje i lokalnu zajednicu. Javljaju se značajni konflikti između turista i lokalnog stanovništva. Smeštajni i rekreacioni kapaciteti su zastareli i resursno neefikasni. Ovo je ključni momenat: ako se primene načela održivog turizma destinacija prelazi u fazu podmlađivanja. Ako ne, dolazi do pada broja turista koji može biti postepen ili radikalan. Ako se ne preduzmu odgovarajuće mere (socijalne, ekonomske i ekološke u sinergiji) destinacija propada.

6. **Podmlađivanje** – *rejuvenation* -investicije i modernizacija mogu dovesti do poboljšanja i broj posetilaca može se ponovo povećati
7. **Pad** – *decline*- karakteriše nepovratno gubljenje gostiju. Ako nije sprovedena rejuvenizacija broj turista će opadati. Ljudi gube posao u vezi sa turizmom. Područje trpi.

Kada broj turista dostigne blizinu nosećeg kapaciteta turističke destinacije dalji razvoj zavisi od mudrosti upravljanja razvojem i može voditi održivosti i stabilnosti ili ako plnovi razvoja nisu dobro definisani ili sprovedeni do pada broja posetilaca a time i profita.

NOSEĆI KAPACITET U TURIZMU

Određivanje graničnog kapaciteta u turizmu je jedna od osnova na kojima se zasniva održivo planiranje i upravljanje turizmom. Odnosi se prvenstveno na turističku destinaciju u smislu turističkog prostora (područja ili centra). Kako nisu sve destinacije jednako osteljive na pritiske koje vrši turizam, poznavanje graničnog kapaciteta je od najvećeg značaja za najosetljivije destinacije.

Granični kapacitet se sastoji od više komponenti koje su značajne prilikom njegovog izračunavanja:

- **kapaciteta prostora i životne sredine** – označava intenzitet korišćenja prostora maksimalnog obima na način koji ne dovodi do degradacije ekosistema, ili poremećaja u životnoj sredini;
- **sociokulturni kapacite** – odnosi se na lokalnu zajednicu a predstavlja najveći prihvatljiv kapacitet turističkih sadržaja, odnosno broja turista koji ne narušavaju način života, kulturu, vrednosti i identitet lokalnih stanovnika;
- **psihološki kapacitet** – dnosi se na zadovoljstvo posetilaca i predstavlja maksimalan intenzitet turizma koji ne ugrožava kvalitet turističkog doživljaja;
- **ekonomski kapacitet** – dnosi se na ekonomsku efikasnost razvoja turističke delatnosti koja se, u ovom slučaju definiše minimumom koji je prihvatljiv.

Treba naglasiti da se prve tri od navedenih komponenti graničnog kapaciteta odnose na maksimalni broj jednovremenih posetilaca a poslednja na minimalni doprinos turizma lokalnoj ekonomiji.

U dokumentima koja se odnose na upravljanje održivim razvojem, ne samo u turizmu, kapacitet životne sredine (odnosno prostora) se ponekad izjednačava sa graničnim kapacitetom destinacije, bilo da se radi o turističkom području ili centru.

Noseći (granični) kapacitet destinacije je određen kapacitetom životne sredine, prirodnih i stvorenih vrednosti kao i specifičnosti lokalnih zajednica u skladu sa definicijama predela. Sa druge strane je ograničen potrebama lokalnog stanovništva i upotrebe prostora za različite privredne delatosti, među kojima je i turizam.

Što se tiče kapaciteta živone sredine, on se određuje prema sposobnostima samoregulacije kako prirodnih tako i antropogenih (izmenjenih) ekosistema. Svaki ekosistem, bilo prirodni ili antropogeno izmenjen se karakteriše elastičnošću, odnosno sposoban je da se, u nekoj meri, adaptira na promene ekoloških faktora. Dakle, jedna od osnovnih osobina ekosistema je da je u mogućnosti da apsorbira neku količinu uznemiravanja (izbacivanja iz ravnotežnog stanja), koje se može odnositi na prihvatanje neke količine zagađujućih materija na način da se ne remete bitno procesi kruženja materije i protoka energije u ekosistemu u meri koja će onemogućiti njegovo funkcionisanje. Ukoliko ove promene pređu neku granicu, dolazi do nepovratnih oštećenja strukture i funkcije ekosistema što dovodi do njegove degradacije i odumiranja.

Iako je prirodno svojsvo ekosistema mogućnost samoobnavljanja ekosistema može biti potpomognuta aktivnostima ljudi. Ovo obuhvata čitav niz tehnika koje koriste zajedno prirodne i tehničko-tehnološke procese kao što su: uređivanje vodotoka slično prirodnim, rekultivacija degradiranih oblasti (na primer napuštenih rudnika ili odlagališta rudničkih materijala ili deponija komunalnog otpada, prečišćavanje zemljišta kontaminiranog neorganskim (teški metali) ili organskim (nafta i njeni derivati) zagađenjima primenom biljaka ili mikroorganizama u sistemima koji sadrže i biološke, hemijske i mehaničke module. Takođe se primenjuju različiti tehnološki procesi u reciklaži otpada, prečišćavanju otpadnih (zagađenih) voda pre ispuštanja u prirodne vodotokove ili mora i jezera, i za obezbeđivanje materija koje supstituišu prirodne resurse. Najbolje je da se ove tehnologije primenjuju što je moguće bliže mestu nastanka zagađenja.

Tako dolazimo do **kapaciteta intervencije** koji se objašnjava korišćenjem prirodnih resursa do nivoa koji još uvek omogućava njihovo obnavljanje ili, za neobnovljive resurse, nivo koji omogućava njihovo čuvanje za naredne generacije.

Procena nosećeg kapaciteta zavisi od tipa destinacije a najznačajnija je za područja koja se odlikuju izuzetnom osetljivošću. Zaštita ovakvih područja od prevelikog broja posetilaca je od velikog značaja pa su ona uglavnom proglašena za zaštićena prirodna ili nepokretna kulturna dobra (više o turizmu u zaštićenim dobrima je dato u posebnom poglavlju). I u drugim destinacijama, prilikom procene nosećeg kapaciteta treba voditi računa o njihovim specifičnostima, naročito na destinacijama masovnog turizma koje se nalaze u osetljivim ekosistemima, pre svega primorske i planinske destinacije. Noseći kapacitet značajno zavisi i od toga da li se radi o ruralnom ili urbanom turizmu, a u slučaju gradova treba ga procenjivati i izračunavati posebno za zaštićene zone kulturne baštine, posebno za centralne zone gradova a posebno za ostale. Takođe se mora voditi računa o tome da je turizam sezonalna delatnost, pa se kapacitet procenjuje za periode kada je na destinaciji maksimalni broj turista, u letnjim mestima za primorske oblasti, odnosno u zimskim za planinske predele. Prilikom procene nosećeg kapaciteta treba uzeti u obzir broj svih istovremeno prisutnih osoba na destinaciji (pored turista, to su zaposleni i lokalno stanovništvo.

Utvrđivanje nosećeg kapaciteta prostora i životne sredine, zbog svega navedenog predstavlja komplikovan proces za koji ne postoji opšteprihvaćena procedura. Noseći kapacitet se najčešće utvrđuje empirijskim procedurama po pojedinačnim zonama i celinama destinacije. Za procenu ekološkog nosećeg kapaciteta se koristi:

- analiza studija slučaja dobre prakse;
- usvojeni stepeni zaštite prostora;
- resursi koji su raspoloživi za ove poslove;
- treba uzeti u obzir što više prirodnih i društvenih specifičnosti destinacije;
- kako se ova procena zasniva na koncepciji i ciljevima održivog razvoja, treba i njih razmotriti.

U odnosu na prostor treba razmotriti i pitanja koncentracije i disperzije turističkih aktivnosti polazeći od neophodnosti zaštite prirodnog i kulturnog nasleđa.

Jednom izračunat noseći kapacitet destinacije se mora prilagođavati promenama koje nastaju tokom vremena a na osnovu monitoringa životne sredine.

Sociokulturni kapacitet zavisi od karakteristika lokalne zajednice, prvenstveno načina života i kulturne i religijske tradicije i privrednih delatnosti kojima se ona bavi (osim turizma i/ili kojima se dominantno bavila pre razvoja turizma. Obično je niži u relativno izolovanim zajednicama, kao što su udaljena ruralna područja ili ostrva. Obično se iskazuje brojem jednovremeno prisutnih turista u odnosu na broj lokalnog stanovništva.

Psihološki kapacitet se odnosi na zadovoljstvo posetilaca koje se može odnositi na sam turistički proizvod ali i na očekivanja turista i sopstveno učešće u kreiranju ili modifikaciji turističkog proizvoda. Najveći je u gradskom turizmu, MICE i drugim destinacijama sa velikom koncentracijom posetilaca a znatno manji u ruralnim sredinama, ekoturizmu i zaštićenim prirodnim dobrima.

Prilikom procene sociokulturnog i psihološkog kapaciteta treba razmotriti: način na koji posetioci doživljavaju prostor i vreme na destinaciji, dostupnost atrakcija, kompatibilnost etičkih i drugih stavova turista i domicilnog stanovništva, prostorni i vremenski razmeštaj sadržaja i drugo.

Različite menadžment procedure koje se koriste u održivom razvoju turizma treba da obezbede razvoj u granicama prihvatljivih promena, uzimajući u obzir sociokulturni i psihološki kapacitet destinacije. Najznačajnije su:

- „zoniranje prostora i/ili vremenski zoning – za smanjenje konflikata između različitih namena prostora, ili za vremensku raspodelu korišćenja prostora od strane većeg broja korisnika;
- menadžment turistima – informisanje turista, interpretacija atraktivnosti, dizajn i promocija različitih modaliteta kretanja turista u destinaciji i dr;
- podsticanje celogodišnje ponude i smanjenje, ili limitiranje sezonske koncentracije turista” (Maksin 2010).

Ekonomski noseći kapacitet odražava nivo zavisnosti lokalne ekonomije od stepena turističkog razvoja, s tim što nije poželjno da ona bude velika. Bitno se razlikuje u odnosu na razvijenost lokalne ekonomije. Razvijenije ekonomije su više adaptabilne na promene koje donosi turizam a države mogu da obezbede podsticaje za razvoj turizma. Slaba lokalna ekonomija podržava brz razvoj turizma kiji ne može dovoljno da kontroliše. Dakle u drugom slučaju se često prevazilazi ekonomski kapacitet područja.

Konačni noseći kapacitet turističke destinacije predstavlja rezultat navedena četiri nivoa, koji zavise jedan od drugoga (Stojanović 2011). „Ponekad su oni i međusobno sasvim suprotni pa noseći kapacitet mora biti rezultat kompromisa. Ukoliko ekološki kapacitet iznosi 50 posetilaca dnevno, socijalni 100, psihološki 80, a ekonomski 90, onda će ukupni noseći kapacitet iznositi 80 posetilaca po danu. Zbog opreza (usled probijanja ekološkog kapaciteta), naročito u slučaju posebno osetljivih predela, taj broj može ipak biti smanjen na 50 kako ne bi došlo do degradacije ekosistema.

Noseći kapacitet se ne može prikazati isključivo kroz primenu matematičkih formula, jer na njegov konačni ishod utiče niz faktora kiji deluju na različitim nivoima formiranja i koji se najzad mogu svrstati u dve velike grupe (Sl. 13.). Prvu čine lokalni faktori – socijalna struktura, kulturno blago, životna sredina, ekonomska struktura, politička struktura i resursi; dok drugu grupu čine strani faktori- karakteristike turista, tip turističkih aktivnosti, planiranje, uticaji, parametri, standardi“.

Lokalni faktori

Socijalna struktura destinacije. Velike i dobro struktuirane lokalne zajednice (na primer veliki gradovi) mogu da prime veliki broj turista bez značajnih negativnih efekata. Za razliku od njih, male i nerazvijene lokalne zajednice su osetljivije na prisustvo turista tako da je njihov noseći kapacitet značajno manji. To se naročito odnosi na slabo naseljena ekološki očuvana područja u kojima razvoj turizma može da ima dramatične socijalne posledice.

Kulturno nasleđe. Što je vrednije kulturno nasleđe ono je atraktivnija turistička destinacija i privlači veći broj turista. Veliko prisustvo turista je i njihovo ponašanje može dovesti do degradacije i životne sredine i kulturnog nasleđa.

Životna sredina. Životna sredina se veoma razlikuje između turističkih područja. Očuvana životna sredina se karakteriše veoma složenim ekosistemima koji imaju veliku moć samoprečišćavanja ali sadrže i veoma osetljive vrste koje to omogućavaju. Zbog toga je noseći kapacite nizak i u takvim predelima se preporučuje organizacija ekoturizma. Međutim, neke destinacije, naročito planinski i priobalni predeli i vođeni ekosistemi koji su takođe vrlo osetljivi su istovremeno i turistički centri u kojima se često noseći kapacitet procenjuje pre prema zahtevima turističke privrede nego po oceni eksperata ekologije. Masovni turizam, svkako, vrši intenzivniji uticaj na medije životne sredine nego drugi oblici turizma i tu se primenju standardi i zakonska ograničenja kao i za duge delatnosti.

Životna sredina se menja pod uticajem mnogobrojnih faktora i delatnosti, a ne samo turizma, te da ih je teško razdvojiti jedne od drugih.

Ekonomska struktura određuje dobit i vrednost u vezi sa turističkom aktivnošću. U slučaju nerazvijenih ekonomija rast turizma može da bude nekontrolisan u meri da toliko degradira resurse, naročito u osetljivim predelima do onemogućavanja turističkih aktivnosti.

Politička struktura može na više načina uticati na noseći kapacitet u turizmu. Politička otvorenost nekog društva će uticati na atraktivnost turističkih destinacija istovremeno podržavajući relativno visok noseći kapacitet. S druge strane, politička nestabilnost odvraća turiste i sprečava lokalno stanovništvo da se bavi turizmom. Razvoj turizma može biti namerno ograničen ograničavanjem izdavanja viza ili povećavanjem njihove cene.

Resursi (rad, kapital, zemlja i drugi) i njihova dostupnost na lokalnom nivou mogu imati uticaj na željeni razvoj turizma. Kada su resursi nedovoljni, konkurencija među njima će biti veća i cena korišćenja tih resursa u turizmu će biti veća. Lokalna infrastruktura je takođe deo baze resursa. U pozitivnom smislu, razvoj turizma može rezultirati izgradnjom infrastrukture koja je takođe dostupna domaćinima, baš kao i turistima i to može povećati nivo nosećeg kapaciteta.

Strani faktori

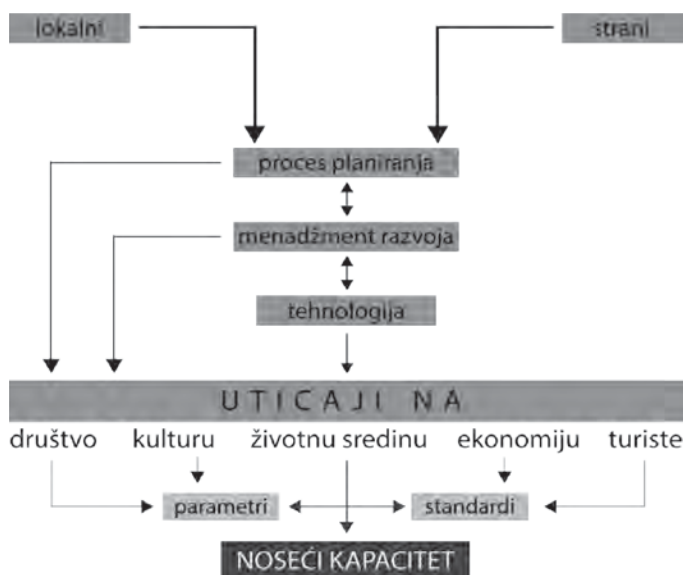
Karakteristike turista. Manje kulturološke i sociološke razlike između turista i lokalnog stanovništva povećavaju noseći kapacitet. Velike razlike, naročito kada je u pitanju masovni turizam (najčešće turisti iz razvijenih država posećuju destinacije u manje razvijenim) dovode do smanjenja nosećeg kapaciteta. Karakteristike turista uključuju i njihovu potrošnju, vrstu transporta, godine i obrazovanje, što može imati svoj uticaj na noseći kapacitet. Karakteristike turista određuju i preovlađujuće aktivnosti. Ako je uvećanje profita prioritetni cilj razvoja turizma, promovišu se i neke aktivnosti kao kockanje, prostitucija, droga koje dovode do ozbiljnih posledica po lokalno stanovništvo značajno smanjujući noseći kapacitet.

Destinacije sa veoma **osetljivim ekosistemima** i retkim biljnim i životinjskim vrstama mogu biti ozbiljno narušene od grupa turista, koje bi inače trebalo da se zalažu za njihovu zaštitu.

Uticaji na socijalne, kulturne, ekološke i ekonomske strukture su posledica lokalnih i stranih faktora, organizovanih kroz planiranje i menadžment turističke destinacije. Uticaji su rezultat nosećeg kapaciteta. Zadatak planera i turističkih menadžera je da obezbede dešavanje očekivanih uticaja. U ovom procesu osnovni alati su parametri i standardi.

„Parametri se mogu definisati kao promene koje se dešavaju na nekom mestu kroz lokalne i strane faktore, opet kao rezultat različitog nivoa i tipova interakcija.

Slika 15. Faktori koji određuju noseći kapacitet u turizmu

(Stojanović 2011, prema Cooper et al 2000)

Standardi se mogu posmatrati kao prihvatljiva granica primenjenih parametara (Tab. 4.). Oni upućuju na vrednost učinjenog kako kod domaće tako i kod turističke populacije uz uvažavanje nivoa promene varijable i bez počinjene nepoželjne štete, a koju turizam može počinuti .

Tabela 4. Noseći kapaciteti turističke oblasti i aktivnosti po EU

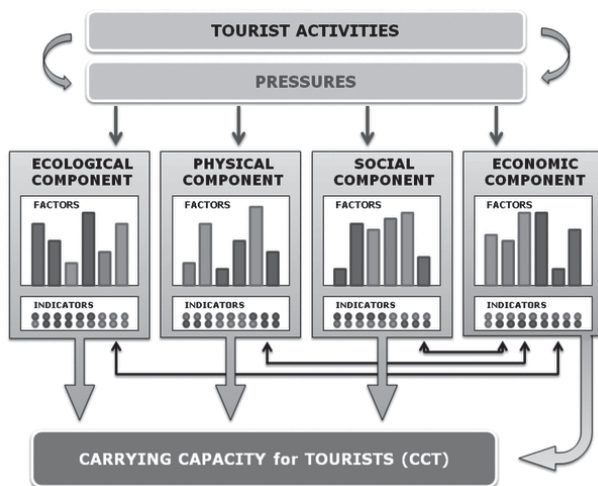
Tip oblasti/aktivnosti		Predloženi kapacitet
Primorska oblast	Mediteran	3 m ² po osobi
	Oblast Severnog mora	1,7 m ² po osobi
	Jedrenje	5-30 turista/dan/ha
	Ribolov	5-30 turista/dan/ha
	Skijanje na vodi	5-15 turista/dan/ha
Planinski predeli	Skijaški centar	100 turista/dan/ha staze
	Šumski park	Do 15 turista/dan/ha
	Gradski ili prigradski park	15-70 posetilaca/dan /ha
Zaštićeno prirodno dobro	Pešačenje	40 osoba/dan/km staze
	Jahanje	25-80 osoba/dan/km staze
	Veći piknik	300-600 učesnika/dan/ha
	Manji piknik	60-200 učesnika/dan/ha

(Stojanović 2011, prema Jović 2000)

Noseći kapacitet je zavisna varijabla, koja nije fiksirana isključivo za prisustvo turista. Dinamika suštine nosećeg kapaciteta je zasnovana na promeni nivoa tolerancije svakog od određenih faktora, kao rezultat menadžmenta. Saznanje o nosećem kapacitetu i lokalnim i stranim faktorima će odgovarati za rast ili pad veličine prihvatljivog prisustva turista. Noseći kapacitet znatno unapređuje menadžment destinacije kroz unošenje inovacija u planiranje turizma. Ukoliko se noseći kapacitet zaobilazi, proces razvoja turizma će biti ometan i rezultat će biti neodrživi razvoj turizma“ (Stojanović 2011).

Iako se noseći kapacitet u turizmu relativno lako razume, primena u praksi je otežana baš zbog broja i međusobne povezanosti uticaja i izuzetne dinamike. Noseći kapacitet će se u toku vremena smanjivati u slučaju neadekvatnog upravljanja ili povećavati ako je upravljanje sprovedeno po načelima održivog razvoja. Planiranje mora uzeti u obzir ne samo dinamiku promena turističkih interesovanja i aktivnosti već i dinamiku promena prirodnog i socijalnog okruženja. Zbog toga se razvijaju modeli procene zasnovani indikatorima (Sl. 16.).

Slika 16. Procena nosećeg kapaciteta turizma u zaštićenim prirodnim dobrima

(irb.hr/Istrazivanja/Zavodi/Zavod-za-istrazivanje-mora-i-okolisa/Laboratorij-za-informatiku-i-modeliranje-okolisa/Procjena-prihvatnog-kapaciteta-za-turiste-u-zasticenim-podrucjima-prirode)

Ovi modeli predstavljaju unapređenje DPSIR mreže razvijeno u cilju procene nosećeg kapaciteta za turizam u zaštićenim prirodnim dobrima. Jedan od njih je APSIRS (*Activities* – turističke aktivnosti; *Preasures* – pritisci; *State*- stanje; *Responses*- odgovori; *Imacts* – uticaji; *Response* – odgovori; *Services* – usluge.

Ovaj model prepoznaje aktivnosti turista kao pokretače; u pritiske, pored pritisaka na životnu sredinu razmatra i iskustveno prepoznavanje pritisaka; uključuje i procenu uticaja usluga nacionalnog parka na aktivnosti turista, ostale pritiske i stanje objekata koji treba da dovedu do upotrebe usluga nacionalnog parka kao sredstava za donošenje odluka; podrazumeva primenu dinamički izračunatog nosećeg kapaciteta kao indikatora. Ciljevi upravljanja turizmom u nacionalnom parku uključuju sve komponente zaštićenog područja kao što je prirodno okruženje, kulturna baština, usluge parka i ljudi.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Koji oblik ima linija kojom se predstavlja rast ljudske populacije?
2. Kakav oblik ima linija koja pokazuje životni ciklus razvoja turizma?
3. Koje su faze razvoja turizma?
4. Kako se izračunava noseći kapacitet u turizmu?
5. Šta obuhvata granični kapacitet turističkog područja i centra?
6. Na šta se odnosi „ekološki noseći kapacitet“ turističke destinacije?
7. Na šta se odnosi „psihološki noseći kapacitet“ turističke destinacije?
8. Kako se iskazuje noseći kapacitet prostora u turizmu?
9. Na osnovu čega se utvrđuje granični kapacitet turističkog prostora?
10. Koji strani faktori određuju noseći kapacitet destinacije?
11. Na šta se odnosi indikator „granice prihvatljivih promena“?
12. Koji lokalni faktori određuju noseći kapacitet destinacije?
13. Nabrojati tri upravljačke procedure koje se sprovode radi razvoja turizma u granicama prihvatljivih promena.

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Odnos indikatora održivog razvoja i nosećeg kapaciteta turističke destinacije.
2. Odnos DPSIR mreže i nosećeg kapaciteta turističke destinacije .

VEŽBE

Razmatranje primera prakse izračunavanja nosećeg kapaciteta za destinacije u ekološki ili kulturno osetljivim destinacijama.

Pročitati još:

M. Maksin: Granični kapacitet turističkog prostora, Sinergija 2010.

Box 4. Destinacija kulturne baštine

Polazeći od osetljivosti istorijskog grada Venecije i popularnosti destinacije, u više navrata je utvrđivan granični kapacitet. Analize su 1991. godine pokazale da bi granični kapacitet Venecije trebalo da bude 25.000 turista na dan. Iste godine u avgustu mesecu je u Veneciji svakog dana boravilo oko 38.000 turista i izletnika. Već tada je procenjeni kapacitet bio prekoračen svakog drugog dana u godini, sa trendom porasta broja i obima prekoračenja. Lokalni i nacionalni nivo upravljanja nisu preduzeli akcije za usmeravanje i upravljanje obimom i intenzitetom turizma u gradu. Negativni uticaji masovnog turizma, naročito ekskurzionog turizma, doprineli su emigraciji lokalnog stanovništva iz istorijskog jezgra i narušavanju urbanog identiteta, saturaciji prostora, smanjenju kvaliteta urbanog života i kvaliteta doživljaja turista (Maksin 2010).

Usluge kulturnog ekosistema (CES) u turističkim predelima

Mapiranje i modeliranje nematerijalnih dobrobiti kao što su lepota pejzaža, baština, slobodno vreme i pridružene subjektivne dimenzije postavljaju brojne izazove. Stoga postoji potreba da se osnuju novi metodološki pristupi kako bi se želje uključile u planiranje i upravljanje turizmom. Razvijen je prostorno eksplicitni pristup modeliranja za procenu i mapiranje usluga kulturnog ekosistema (CES) u pejzažima namenjenim turizmu. Rezultati pokazuju da korisnici pejzaža (lokalni stanovnici, preduzetnici i turisti) preferiraju oblasti sa visokim stepenom multifunkcionalnosti, kao što je zemljište prekriveno vegetacijom, naročito šumom koji su povezani sa CES kao što su estetika i rekreacija / ekoturizam. Predložena metoda doprinosi unapređenju modeliranja CES-a zasnovanom na preferencijama korisnika predela a može se primeniti za bolje upravljanje i prostorno planiranje turističkih destinacija

Prema: Bachi et al 2020

Destinacija planinskog turizma

NP Koponik je zaštićeno područje i značajna turistička destinacija, površine NP Kopaonik 118 km² sa površinom zaštitne zone 200 km², i to: u prvom stepenu 13,8 km² (11,3 %) - rezervisano za strogo kontrolisano kretanje i prezentaciju posetiocima, naučne i obrazovne aktivnosti, u drugom stepenu zaštite 37,3 km² (30,6%) –moguće je kontrolisano kretanje skijaša i korišćenje u šumarstvu, vodoprivredi i poljoprivredi), u trećem stepenu zaštite 70,6 km² (58%) – predviđeno za selektivno i kontrolisano korišćenje u šumarstvu, vodoprivredi, poljoprivredi, turizmu, rekreaciji, sportu, izgradnji infrastrukturnih sistema i turističkih objekata. U prvoj zoni zaštite dozvoljen je u istom vremenu boravak do 1 korisnika po hektaru; u drugoj 1,5; u trećoj 2. Na osnovu toga se može izračunati da je kapacitet NP 21000 i zaštitne zone 50.000 (71000 jednovrem korisnika) leti, odnosno 54000 zimi (skoro 30%manje).

Prema autorima Prostornog plana Nacionalnog parka Kopaonik noseći kapacitet u letnjem periodu iznosi 24 hiljade do 30 hiljada posetilaca na njegovoj ukupnoj površini. U zimskom periodu Kopaonik može da primi manji broj posetilaca imajući u vidu da je pristupačnost prostora preko zime znatno smanjena i usmerena na terene za zimske sportove i urbanizovane površine. Međutim, smatra se da ovakav koncept nije dobar za Kopaonik, jer polazi od činjenice da je teritorija Nacionalnog parka u smislu prirodnih vrednosti homogena, što i nije slučaj. Planina se sastoji od staništa i ekosistema različite ekološke osetljivosti, što inicira izračunavanje nosećeg kapaciteta za svaki od tih prostora.

KLIMATSKE PROMENE I ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA

Ciljevi poglavlja:

- *Razumevanje klimatskih promena i njihovog uticaja na biološke resurse*
- *Analiza međusobnih, pozitivnih i negativnih, uticaja klimatskih promena i turističke delatnosti uz identifikaciju osnovnih pokretača promena*

KLIMA

U atmosferi se neprekidno dešavaju fizički procesi koji uslovljavaju promene meteoroloških elemenata na osnovu kojih se formira njeno specifično stanje koje se označava kao “**vreme**”. Na vremenske prilike nekog područja pored atmosferskih procesa utiču i nadmorska visina, reljef, sunčeva energija, zemljina težina, rotacija Zemlje, raspored kopna i mora kao i drugi elementi čiji se uticaju prepliću izazivajući dinamiku vremenskih promena – karakteristike vremena. To znači da se svaka lokacija u svakom trenutku odlikuje specifičnim vremenskim uslovima.

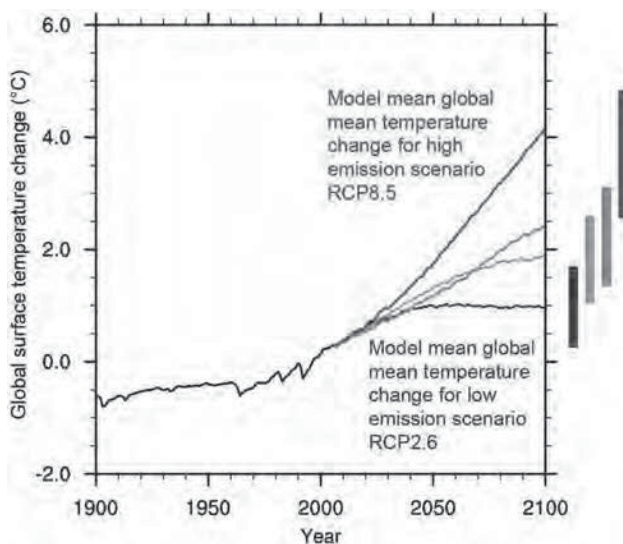
Skup karakterističnih tipova vremena koji u dugom vremenskom period preovlađuju u nekoj oblasti čine **klimu** te oblasti. Preovlađujuće karakteristike vremena u pojedinim oblastima Zemlje uslovile su 5 osnovnih klimatskih pojaseva raspoređenih od ekvatora prema polovima, a između njih se nalaze prelazni pojasevi. U svakom od ovih horizontalnih pojaseva javljaju se vertikalni klimatski pojasevi koji su uslovljeni nadmorskom visinom.

Klimatski pojasevi, horizontalni i vertikalni uslovljavaju raspored živih bića na planeti a u tom broju i ljude odnosno humanu populaciju. Ekološki najproduktivnije su oblasti koje imaju najpovoljniji odnos temperature, vlage i drugih povoljnih elemenata i to na kopnu tropske kišne šume a u moru koralni grebeni. Ova područja naseljava najveći broj organizama. Raspored ljudske populacije takođe zavisi od klime: prvenstveno su najnaseljenije oblasti u kojima je klima pogodna za uzgajanje hrane.

Klimu neke lokacije određuju meteorološki uslovi, a oni su posledica sadejstva pojava u atmosferi, hidrosferi, litosferi i biosferi. U suštini osnovni pokretač svih klimatskih promena je energija Sunca. Može se uočiti da svi navedeni uticaji koji su u interakciji čine klimatski sistem veoma komplikovanim i stoga su jednačine koje ga opisuju takođe komplikovane i nelinearne. Rastuća potreba za prilagođavanjem klimi je dovela do razvoja mnogih prognostičkih modela (Sl. 17.). kroz međunarodne inicijative i konvencije je dogovoreno da je rast globalne temperature +2°C maksimalno dozvolje da opstanak civilizacije ne bude ugrožen.

Kako je već napomenuto klima na Zemlji je dinamičan sistem. To znači da čak i male promene na nekoj lokaciji mogu izazvati posledice kako u obližnji tako i u udaljenim oblastima (primer je Golfska struja). Klima se menja i u vremenu. Tako je u toku istorije Zemlje bilo nekoliko vrlo dugih razdoblja u kojima se klima drastično izmenila što je izazvalo izumiranje većine organskih vrsta koje su je tada naseljavale (ledena i međuledena doba). Ovaj trend se i dalje nastavlja pa postoji više teorija o uzrocima (ekstremne su Milankovićeve po kojoj su promene klime posledica astronomskih pojava kao što je nagib Zemljine ose i ona koja smatra da su antropogeni uticaji presudni).

Slika 17. Prošle i projektovane promene globalne temperature prema proseku raznih modela za selektovane IPCC scenarije

(19january2017snapshot.epa.gov/climate-change-science/future-climate-change_.html)

U svakom slučaju, klimatske promene čiji smo i sami učesnici, su bar delimično posledica globalnog zagrevanja odnosno efekta “staklene baste”. Energija koja na Zemlju dospe sa Sunca se malim delom apsorbuje u atmosferi a većin delom stiže do zemljine površine. Tu se deo apsorbuje a deo se odbija. Ovaj odbijeni deo se vraća u svemir. Ovaj process je ključan za održavanje života na planeti. Međutim, kada se u atmosferi nalaze određeni gasovi (gasovi sa efektom staklene baste) deo energije se vraća na površinu Zemlje dodatno je zagrevajući. Gasovi sa efektom staklene baste su: vodena para, metan, ugljen dioksid, ozon, azotni oksidi, CFC (hlorofluorokarboni), HFC (hidrofluorokarboni) a nisu azot, kiseonik, argon iako ih u atmosferi ima najviše.

Porast temperature uzrokuje topljenje lednika i time porast nivoa mora, ovo dalje vodi promeni rasporeda padavina u prostoru i vremenu što kao posledicu ima desetifikaciju, odnosno širenje pustinja. Ovako velike promene dalje neminovno utiču i na privredu, zdravlje ljudi, opstanak biljaka i životinja i u krajnjoj meri opstanak života.

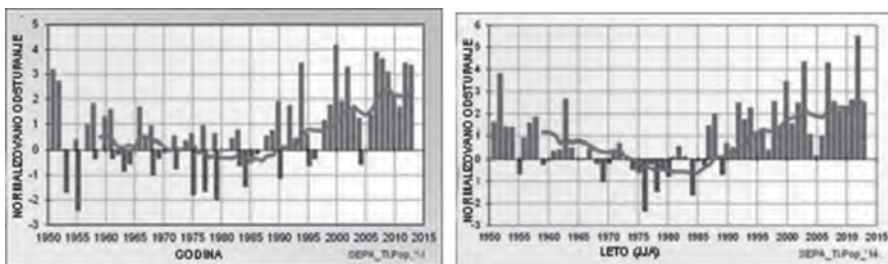
KLIMA U SRBIJI

Na teritoriji Republike Srbije preovlađuje umereno kontinentalna klima. U planinskim predelima sa nadmorskom visinom iznad 1000 m se javlja planinska klima koja je vrlo slična kontinentalnoj. Uzrokovano geografskim položajem i reljefom u nekim regionima se zapažaju karakteristike stepske i mediteranske klime.

Vremenske prilike i klimatske promene u Srbiji prati Republički hidrometeorološki zavod i Agencija za zaštitu životne sredine, koje redovno izdaju odgovarajuće biltene i izveštaje koji su javno dostupni. Upoređujući rezultate dugogodišnjih merenja na zvaničnim meteorološkim stanicama vidi se da globalni trendovi nisu zaobišli ni Srbiju (Sl. 18.). Uz velika kolebanja temperature u toku godina (od -38°C do $+44^{\circ}\text{C}$) srednje temperature rastu. Srbija klimatski pripada Dunavsko Karpat-skom basenu koji spada u oblasti koje se najbrže zagrevaju.

Druga određujuća karakteristika su padavine, po kojima Srbija pripada humidnim, vlažnim, ili subhumidnim oblastima sa prosekom 734 - 846 mm na godišnjem nivou, iako padavine nisu homogeno raspoređenje u toku godine i prostorno.

Slika 18. Normalizovana odstupanja, sa 10-o godišnjim kliznim srenjakom, godišnje (levo) i letnje (desno) temperature vazduha u Republici Srbiji, period 1951-2013

(sepa.gov.rs/download/4_web.pdf)

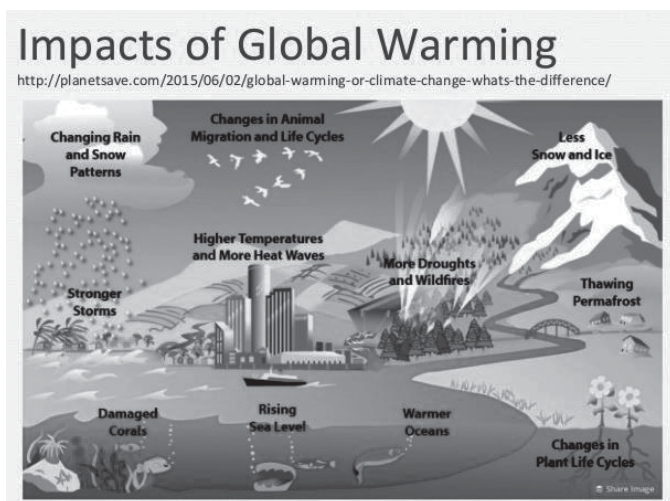
Ovo izaziva niz posledica kao što su:

- ekstremne padavine se pojavljuju znatno češće nego što bi se očekivalo (primer su poplave iz 2014. god.);
- padavine izostaju u dužim vremenskim intervalima pa se češće javljaju suše (naročito u Panonskoj niziji i istočnoj Srbiji;
- ovo menja vodni režim predela tako da se količina vode koja se može koristiti smanjuje;
- ugrožena je vegetacija (naročito šume požarima i poljoprivredne kulture nedostatkom vode);
- snežni pokrivač se pojavljuje sve kasnije i kraće traje što je od izuzetnog značaja za turizam;
- snažne vremenske nepogode su učestalije i njihov intenzitet i lokacija su manje predvidive;
- krajnje posledice su ekonomske (sanacija šteta izazvanih klimom postaje sve zahtevnija a sa druge strane se smanjuju prihodi prvenstveno u poljoprivredi ali i u gotovo svim sektorima.

KLIMATSKE PROMENE I TURIZAM

Klimatske promene koje se ogledaju kroz globalno otopljavanje izazivaju ogromne posledice na celu planetu i sve ekosisteme. Neki od najznačajnijih uticaja na životnu sredinu su: promene rasporeda padavina, učestala pojava vremenskih nepogoda (uragani, cunami), širenje pustinja, šumski požari, otapanje večno zaleđenog zemljišta u polarnim predelima, otapanje glečera na planinama i Antartiku, povišenje nivoa mora, intenziviranje toplotnih ostrva u urbanim centrima, promene vegetacionog perioda biljaka, migracije životinja, zagrevanje i zakišeljavanje okeana.... (Sl. 19.). Predeli sa drastično menjaju, isušuju se jezera, izostaje snežni pokrivač na planinama umerene visine, reke menjaju tokove usled učestalih poplava, tropske šume nestaju u požarima, kao posledica migracija iz ruralnih područja gradske sredine se nekontrolisano šire (Sl. 20.).

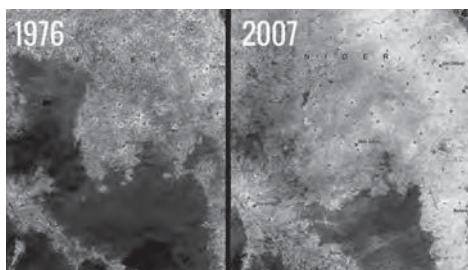
Slika 19. Uticaji globalnog otopljavanja na komponente životne sredine

(slideshare.net/moocsengine/global-warming-29523330)

Iako ne postoji potpuna saglasnost u vezi osnovnog uzroka klimatskih promena, evidentno je da aktivnosti humane populacije značajno doprinose ovom procesu koji se ubrzava uprkos aktivnostima u cilju njihovog sprečavanja. Sagorevanje fosilnih goriva je označeno kao glavni emiter gasova sa efektom staklene baste i osnovni pokretač globalnog zagrevanja.

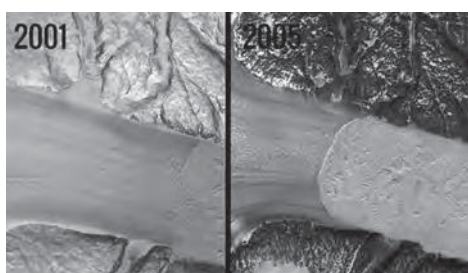
Slika 20. Posledice klimatskih promena

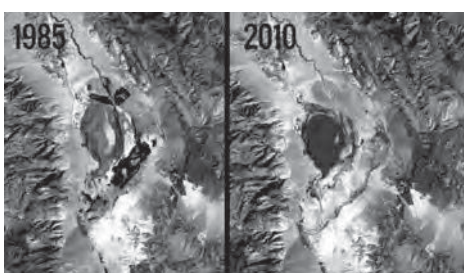
Uništene šume u Nigeru

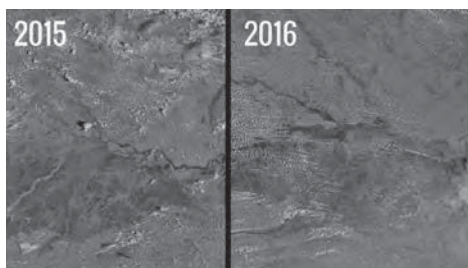
Isušeno jezero Popo u Boliviji

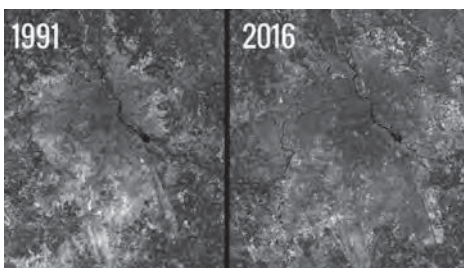
Topljenje glečera na Grenlandu

Nestajanje Owens jezera u Kaliforniji

Porast plavnog područja reke Gang u Indiji

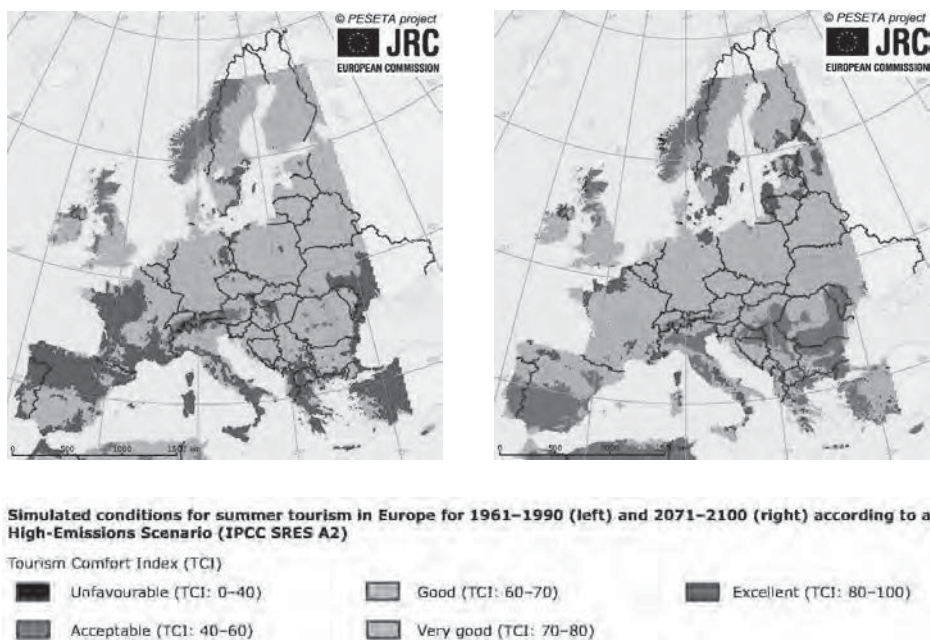
Ekspanzija grada Nju Delhi u Indiji

(Foto NASA)

Turizam je delatnost koja u velikoj meri zavisi od klimatskih prilika, u nekim slučajevima i egzistencijalno. Neke oblasti u kojima je turizam veoma razvijen su pod pretnjom uništenja – tropski turistički raj na okeanskim ostrvima može jednostavno nestati pod vodama nadolazećeg mora čiji se nivo podiže. Sa druge strane i turizam koji je u ekspanziji na globalnom nivou značajno utiče na ubrzavanje klimatskih promena. Zbog toga je WTO (Svetska Turistička Organizacija) 2003. god. održala i međunarodnu konferenciju o klimatskim promenama i turizmu u Tunisu. Doneti su zaključci plan aktivnosti koji su poznati kao Deklaracija iz Đerbe.

II međunarodna konferencija o klimatskim promenama i turizmu održana je u Davosu, 2007. U deklaraciju su uključene preporuke za akciju radi odgovora na izazov klimatskih promena, uključujući i hitno usvajanje niza održivih politika turizma. Sledile su konferencije u Londonu 2007.; Kopenhagenu 2009.; Kankunu 2010.; Durbanu 2011.; Dohi 2012. 2015. su usvojeni Milenijumski ciljevi održivog razvoja. Klimatske promene kao i smanjenje siromaštva su ključna pitanja za opstanak svetske zajednice. Turizam je važan element u oba. Vlade i privatni sektor moraju da daju značaj ovim činocima u razvojnim strategijama turizma kao i u strategijama koje se odnose na ublažavanje posledica klimatskih promena i ublažavanje siromaštva koje su međusobno zavisne i moraju se razvijati na holistički način.

Slika 21. Simulacija uslova za letnji turizam u Evropi prema scenariju visokih emisija prema indeksu komfora turista

(EEA, IPCC, 2007b. Climate Change: Impacts, Adaptation and Vulnerability)

U upravljanju održivim razvojem turizma mora se uzeti u obzir pritisak koji klimatske promene vrše u raznim segmentima i nivoima upravljanja. Pre svega, još u fazi planiranja razvoja moraju se uzeti u obzir ekstremni klimatski uslovi što uslošnjava proces planiranja i donekle umanjuje predvidivost održivosti planova. Klimatske neprilike, ponekad i katastrofalnih razmera, ugrožavaju najznačajnije turističke destinacije kao i prirodna i ključna dobra u njima, ugrožavaju lokalne zajednice i razaraju turističku infrastrukturu (smeštajni objekti, putevi, luke i marine...).

Sve ovo ugrožava zadovoljstvo turista, često umanjujući njihov komfor. Neke osnovne potrebe turista ne mogu biti zadovoljene promenom planetarnog ciklusa voda koji dovodi do nedostatka čiste vode.

Ekoturizam se zasniva na ekosistemskom i specijskom diverzitetu koji je najrazvijeniji u osetljivim oblastima koje često nisu u mogućnosti da istovremeno istrpe pritiske turista i klimatskih promena. Klimatske promene takođe izazivaju pomeranje turističkih aktivnosti (recimo sa Mediterana prema severnijim morima, ili planinski turizam na više nadmorske visine) (Sl. 22.).

Sa druge strane turizam doprinosi klimatskim promenama na iste načine kao i druge privredne delatnosti. Razlika je samo u intenzitetu. Najznačajniji pritisak potiče od korišćenja fosilnih goriva pri čemu se emituju gasovi sa efektom staklene bašte (najviše u saobraćaju i zgradarstvu). O ovome će biti više reči u poglavlju koje se odnosi na energetska efikasnost. Drugi aspekt je potrošnja vode. Vodni resurs na zemlji postaje sve manje dostupan. Razvoj turizma na destinaciji dovodi do mnogostrukog povećanja tražnje čiste vode i produkcije otpadne vode. Turisti redovno direktno troše nekoliko puta više vode od domicilnog stanovništva a indirektna potrošnja (za sport i rekreaciju, održavanje objekata) može biti još nekoliko puta veća.

Turizam je u tesnoj vezi sa klimom i životnom sredinom pa se često pominje kao indikator klimatskih promena u ekonomskom sektoru.

Destinacije i turopateri mogu biti ugroženi klimatskim promenama na više načina (Sl. 20.):

- Klima određuje dužinu i kvalitet **turističke sezone**. Neke destinacije potpuno zavse od klime koja se prepoznaje kao suštinski resurs njihovog ekonomskog razvoja.
- Klima direktno utiče na turističke **delatnosti** kao što je snabdevanje vodom, troškovi zagrevanja i hlađenja objekata, proizvodnja veštačkog snega, što značajno utiče na stepen profitabilnosti.
- Širok opseg **resursa životne sredine**, koji su od presudnog značaja za turističku ponudu osetljiv je na klimatske promene (biodiverzitet, kvalitet i nivo vode u morima ili stanje i debljina snežnog pokrivača).
- Klima utiče na stanje životne sredine i može da ozbiljno **ometa** turiste u njihovim potrebama, uključujući infektivne bolesti, požare, cvetanje algi, ujede životinja i vremenske ekstreme (uragani, poplave, talasi)
- Klima je od suštinskog značaja za **proces odlučivanja kod turista** s obzirom na sezonske klimatske promene destinacije i svetsko tržište bez granica koji su ključni pokretači turističkih potreba na globalnom i regionalnom nivou. Meteorološke prilike su bitna komponenta turističkog iskustva i zadovoljstva.

(wyofile.com/climate-change-casualty-ski-industry-stands-lose/)

Globalno zagrevanje izaziva topljenje snežnog pokrivača što dovodi turističku privredu na prekretnicu, naročito u destinacijama zimskog turizma na nižim ili srednjim nadmorskim visinama. Sa druge strane primorski turizam trpi pritisak od oluja i uragana, narušavanja plaža i obalske linije na Karibima, Mediteranu i u jugoistočnoj Aziji. Globalno otopljavanje utiče na sve faze turističkog procesa, od izbora destinacije, preko transporta do receptivne faze. Turisti teško podnose visoke temperature, negde do 40°C. Slika turističkih destinacija je značajno promenjena u mnogim destinacijama. Na primer Alpi, u nekim mestima jedva polovina turista još uvek skija, drugi koriste centre za zabavu, kockanje i kuglanje, zatvorene akva parkove. Sa druge strane sve su popularnije alternativne sportske i rekreativne aktivnosti kao što je planinski golf, ili filmski festivali. Turisti menjaju navike, tako su pre 20 godina većinu vremena provodili na skijalištu a danas žele veći komfor, više stila, više izbora. Na većim nadmorskim visinama (Šamoni, 3843 m, Materhorn 3820, Kolorado 3820) i dalje ostaju odredišta ski-turizma ali su cenovno prenaplašeni. Najviši centar je u Indiji na Himalajima, 2286-4267 mnm.

Plaže na severu Evrope bi mogle zameniti mediteranske. Tropski rajski prizori na više od 50 ostrvskih nacija u Africi, Karibima, Okeaniji i Indijskom okeanu mogu izgubiti značajan deo obale. Neka izuzetno niska ostrva mogu potpuno nestati. A čitavi regioni su ugroženi uraganima, monsunima, poplavama. Negativni nefekti se očekuju i na koralnim grebenima koji su izuzetno osetljivi na povećanje temperature mora. Na primer, u nacionalnom parku na Devičanskim ostrvima na ostrvu Sent Džon, ronilačke aktivnosti donose 2.1 milijardu dolara a procenjuje se da se gubici zbog osiromašjenja koralnih grebena u 2015. god. bili 100-300 miliona dolara.

Odgovor turističke privrede je razvoj ponude u čijem fokusu su upravo klimatske promene (Lindberg ekspedicija – krstarenja do Špicberških ostrva, cena obuhvata i 1000 dolara prihoda namenjenog istraživanjima i zaštiti životne sredine, putnici imaju priliku da se druže sa svetskim ekspertima iz oblasti klimatologije).

Svetska turistička organizacija je pokrenula projekat “Rešenja za energiju hotela” koji omogućava obuku, informisanje i tehničku podršku malim i srednjim hotelima u 27 država EU u cilju postizanja energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora energije. To bi smanjilo operativne troškove kroz uvođenje standarda poslovanja po načelima održivog turizma i smanjenje uticaja turističke privrede na klimatske promene. Aktivnosti se odvijaju unutar tri oblasti: osmišljavanje načina i sretstava koja pomažu planiranje i investiranje u energetska efikasnost i razvijaju tehnologiju obnovljivih izvora energije; ispitivanje efikasnosti preduzetih mera i dalja promocija mera. Skoro polovina svih hotela nalazi se u Evropi a najveći broj su mali ili srednji, a trenutno stanje energetske efikasnosti je daleko ispod mogućnosti. Smatra se da je redukcija emisija gasova sa efektom staklene bašte i unapređenje energetskih tehnologija može da unapredi konkurentnost hotelijerske delatnosti. Projekat ima cilj porast energetske efikasnosti za 20% i porast korišćenja obnovljivih izvora energije za 10%. Zbog složenosti uključuju se relevantne međunarodne institucije iz oblasti zaštite životne sredine i turizma pod rukovodstvom Svetske turističke organizacije.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Nabrojati najmanje tri posledice globalnog zagrevanja važne za turizam.
2. Kakva je klima u Srbiji u odnosu na period od pre 50 godina?
3. Šta je najveći izvor gasova sa efektom staklene bašte?
4. Na koji način klimatske promene ugrožavaju turističke destinacije u oblasti Mediterana?
5. Na čemu se zasniva doprinos turizma klimatskim promenama?
6. Koja je prihvatljiva granica globalnog zagrevanja?
7. Da li je turizam sektor osetljiv na klimatske promene?
8. Kako se ispoljava ekološka kriza na globalnom i lokalnom nivou?
9. Koji su direktni uticaji klimatskih promena na održivost destinacija?
10. Navesti najmanje tri direktna uticaja klimatskih promena na razvoj turizma.
11. Nabrojati najmanje tri vrste sisara koje su visoko ugrožene klimatskim promenama
12. Kakva je brzina globalnog zagrevanja u odnosu na period od pre 50 godina?
13. U procesu adaptacije na klimatske promene koji akteri turizma imaju najveći potencijal?
14. Nabrojati najmanje tri vida adaptacije turističke destinacije na klimatske promene.
15. Koji su mogući odgovori turizma na klimatske promene?

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Pronaći i diskutovati primer negativnog uticaja globalnog zagrevanja na životnu sredinu
2. Pronaći i diskutovati primer negativnog uticaja globalnog zagrevanja na biodiverzitet
3. Pronaći i diskutovati primer negativnog uticaja klimatskih promena na zimski turizam
4. Pronaći i diskutovati primer negativnog uticaja klimatskih promena na letnji turizam
5. Pronaći i diskutovati primer pozitivnog uticaja klimatskih promena na turističku destinaciju

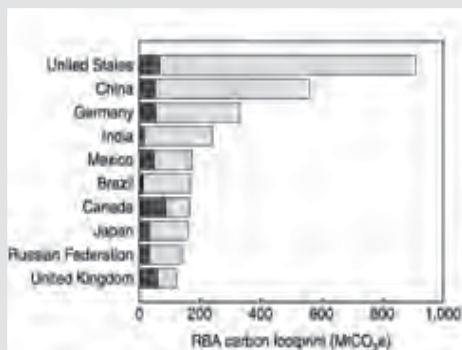
VEŽBE

- Razmatranje aktuelnih podataka o klimatskim promenama u svetu i Srbiji
- Razmatranje primera klimatskih uticaja na biodiverzitet
- Razmatranje primera uticaja klimatskih promena na turističku privredu

Box 5. Ugljenični otisak globalnog turizma

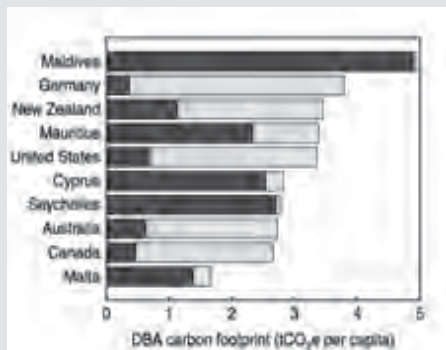
Svetski turizam predstavlja 8% globalne emisije gasova sa efektom staklene baste (GSB) od 2009. do 2013. godine, čineći ovaj sektor većim zagađivačem od građevinarstva. Studija, koja se bavi navikama potrošnje putnika u 160 zemalja, pokazuje da bi uticaj turizma na globalne emisije mogao biti i četiri puta veći nego što se ranije mislilo, čak da bi turizam mogao ugroziti postizanje ciljeva Pariskog sporazuma. Međutim, i dalje se potcenjuje ukupni ugljenični otisak turizma, jer se ne razmatra uticaj emisija koje ne sadrže CO₂ iz vazduhoplovne industrije. Ugljenički otisak globalne turističke industrije se brzo širi, podstaknut padom cena avioprevoznika i rastućom globalnom srednjom klasom, broj međunarodnih letova raste po stopi od 3-5% godišnje. Turisti doprinose klimatskim promenama na više načina - na primer, putovanjem vazduhom, železnicom i putevima, i konzumiranjem robe i usluga, poput hrane, smeštaja i suvenira. Kada se razmotre svi ovi faktori zajedno kako bi izračunali turistički „svetski otisak ugljenika” vidi se da između 2009. i 2013. godišnji globalni otisak ugljenika u turizmu povećao sa 3,9 na 4,5 milijardi tona ekvivalenta CO₂. Ova cifra je četiri puta veća od prethodnih procena i čini 8% globalne emisije gasova sa efektom staklene baste, pri čemu na porast uglavnom utiče povećana potražnja za robom i uslugama - a ne avionskim putovanjima.

Nova studija temelji se na podacima preuzetim iz 160 zemalja. Za svaku zemlju, istraživači su izračunali ukupnu količinu emisija koje su izazvali njeni građani koji odlaze na godišnji odmor („emisije boravišta”) i kao rezultat turista koji posećuju zemlju („određene emisije”). SAD imaju najveći otisak ugljenika bilo koje zemlje, a slede Kina, Nemačka i Indija. To je prikazano na grafikonu ispod, koji prikazuje ukupni otisak ugljenika u 2013. godini za međunarodne (tamno) i domaće (svetlo) odmore, po državama.

Ukupni računovodstveni otisak ugljenika na bazi boravišta (RBA) u CO₂e za različite zemlje u 2013. godini za međunarodne (tamno) i domaće (svetlo) odmore.

Izvor Lenzen et al. (2018)

Računovodstveni otisak ugljen-otisa po glavi stanovnika (DBA) u CO₂e za različite zemlje u 2013. godini za međunarodne (tamno) i domaće (svetlo) odmore.

Domaća putovanja čine veliki deo emisije boravišta u SAD-u i Kini, verovatno jer građani SAD-a i Kine odlaze u svoju zemlju na odmor. Gledajući određenu emisiju (prosečan otisak ugljenika po putniku kada dođu na letovanje), mala ostrva, poput Maldiva, Mauricijusa i Kipra, imaju najveću međunarodnu emisiju.

To znači da ljudi koji se odluče za odmor na ovim malim ostrvima izazivaju više emisija od onih koji putuju na domaćim putovanjima. Te emisije će verovatno biti povezane sa potražnjom za privatnim putovanjima i luksuznim proizvodima i uslugama, poput restoranima sa visokim cenama, hotelima i prodavnicama. Ugljenični otisak u mnogim zemljama, poput Nemačke i Novog Zelanda, prvenstveno pokreću domaća putovanja. Turisti iz Kanade, Holandije i Danske mogu smatrati „neto putnicima“ - što znači da njihov otisak ugljenika u drugim zemljama daleko prevazilazi onaj drugih turista u njihovoj zemlji. Suprotno tome, ljudi sa Maldiva, Sejšela i Mauricijusa su „neto domaćini“ - što znači da „nose mnogo veće otiske svojih posetilaca nego što imaju drugde“.

Bogatije nacije imaju veći otisak vezan za turizam od siromašnih. Otprilike polovina ukupnog svetskog otiska turizma u periodu 2009-13. bila je izazvana putovanjem između zemalja sa bruto domaćim proizvodom (BDP) po osobi većim od 25 000 dolara. U Velikoj Britaniji, BDP po osobi je nešto manje od 40.000 dolara (29.000 funti). Projekcije sugerišu da će se prosečni svetski BDP povećavati sa 10.750 dolara godišnje u 2017. na 13.210 dolara godišnje u 2022. Kako svet bude bogatiji, verovatno će se povećati njegov ugljenični otisak u turizmu. Koristeći modele finansijskog rasta, istraživači otkrivaju da bi otisak ugljenika u turizmu do 2025. mogao dostići 5-6,5 milijardi tona CO₂. Ova brojka bi iznosila otprilike 12% trenutnih emisija gasova sa efektom staklene bašte. Veliki deo ovog rasta mogao bi biti izazvan nastavkom ekonomskog rasta u manje razvijenim zemljama

Oni koji putuju daleko da učestvuju u „ekoturizmu“ mogu naneti više štete životnoj sredini nego što veruju. Glavni problem ekoturizma je taj što on ne može pomoći u rešavanju emisija povezanih sa dugim putovanjima, što je ključni faktor ukupnog otiska ugljenika na putovanju. Na primer, posetilac u Velikoj Britaniji koji leti sve do Indonezije da bi se uključio u ekoturizam proizveće više emisije od lokalnog stanovništva sa redovnim domaćim putovanjima. Dakle, jedan od ključnih koraka putovanja sa niskim udelom ugljika je leteti manje, birati destinacije koja su blizu kuće i plaćati kompenzaciju za emisiju CO₂. Donosioci odluka takođe bi trebalo da igraju ulogu u ograničavanju rasta globalnog turizma, verovatno uvođenjem poreza na C na međunarodna putovanja.

Uvođenje strožih propisa o vazduhoplovstvu i brodarstvu moglo bi biti ključno za rešavanje problema emisija povezanih sa turizmom. Kreatori politike treba da uključe emisije međunarodnog vazduhoplovstva i brodskog transporta u ciljeve kao što su oni koji su nedavno napravljeni na osnovu Pariskog sporazuma. U 2016. godini 161 zemlja se složila da smanji emisiju CO₂ iz vazduhoplovstva za 50% do 2050. u poređenju sa nivoima iz 2008.

Prema: Lenzen, M. et al. (2018) The carbon footprint of global tourism, Nature Climate Change, doi:10.1038/s41558-018-0141-x

NOVI I OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE I ENERGETSKA EFIKASNOST

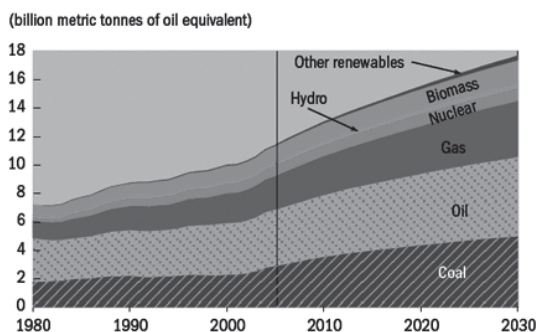
Ciljevi poglavlja:

- upoznavanje studenata sa obnovljivim izvorima energije (energija Sunca, energija vetra, hidroenergija, energija biomase, geotermalna enbergija) sa osnovnim ekološkim karakteristikama OIE
- upoznavanje studenata sa merama i tehnikama energetkse efikasnosti koje se mogu primeniti u turizmu
- upoznavanje sa stanjem u Srbiji u oblasti OIE i energetske efikasnosti

NOVI I OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE

Globalne potrebe za energijom rastu oko 1,5% na godišnjem nivou a predviđa se da se ovaj proces ubrza do 3 puta do 2055. Ova potrošnja je nejednako raspoređena pa tako 7 država najvećih potrošača energije u kojima živi oko 10% svetske populacije u 20. Veku je trošilo preko 45% energije, dok preko 2 milijarde ljudi uopšte nije imalo pristup električnoj energiji. Da bi se situacija održala pod kontrolom postoje dva načina. Prvi smanjenje potrošnje koje će doprineti dužem trajanju zaliha neobnovljivih izvora energije kroz programe podrške povećanju energetske efikasnosti. Drugi je postepeni prelazak na nove ili obnovljive izvore energije.

Slika 23. Potražnja energije do 2039

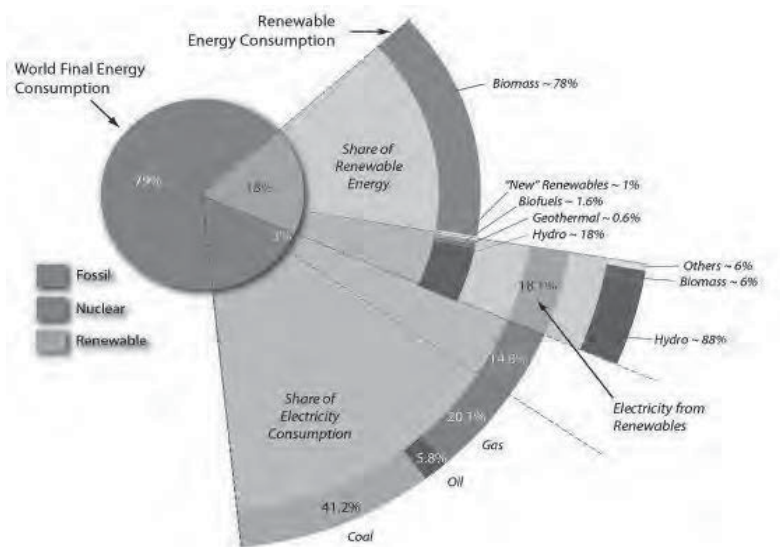
(Annual Energy Outlook 2009)

Prirodni izvori energije se svrstavaju u obnovljive i neobnovljive. Termin "obnovljivi" se odnosi na brzinu njihove potrošnje koja je manja ili jednaka brzini obnavljanja, pa se njihove rezerve procenjuju na veoma duge periode. Za neobnovljive izvore se predviđa iscrpljivanje u znatno kraćem roku. Neobnovljivi izvori energije su fosilna i nuklearna goriva. Obnovljivi izvori energije su: energija vode, biomasa, energija sunčevog zračenja, energija vetra i geotermalna energija. Termin "novi" se odnosi na relativno skorašnji pristup razvoju tehnologija i politika njihove masovne upotrebe. Da nabrojani izvori nisu zaista novi je najpoznatiji primer da čovek od početka razvoja civilizacije koristi biomasu za vatru.

Jedan od osnovnih pokretača interesa za obnovljive izvore energije je energetska kriza na globalnom nivou podstaknuta sve većom potrošnjom finalne energije i procene perioda do kada će neobnovljivi izvori biti iscrpeni. Ove procene su podložne stalnim promenama kako napreduje razvoj inovativnih tehnologija njihove ekstrakcije i korišćenja. Drugi osnovni pokretač je spoznaja da je sagorevanje fosilnih goriva glavni emiter gasova sa efektom staklene bašte, odnosno glavni accelerator klimatskih promena. Velike polemike se vode o razmerama štetnih uticaja na životnu sredinu kada se porede elektrane koje koriste fosilna goriva i one nuklearne. Termoenergetska postrojenja kontinualno emituju štetne gasove tokom svog rada dok nuklearne elektrane nemaju značajnih štetnih uticaja na životnu sredinu tokom svog normalnog rada. Problem nastaje kada se dogodi neki acident, kada se radioaktivnost rasprostire na velikim prostorima što može imati pogubne posledice po životnu sredinu i ljudsko zdravlje (na primer nuklearna elektrana u Fukušimi koja je pogođena cunamijem). Takođe, posle prestanka rada ovih elektrana, ostaje velika količina materijala kontaminiranog radioaktivnošću.

Prednosti obnovljivih izvora energije se ogledaju u značajno manjem uticaju na životnu sredinu i klimatske promene i u povećanju energetske nezavisnosti države ili regiona. Ograničenja su prvenstveno ekonomske prirode jer je proizvodnja iz njih nekoliko puta skuplja u odnosu na fosilna goriva. Zbog toga je udeo energije iz obnovljivih izvora i na globalnom i na nacionalnom nivou mali. Unapređenje tehnologija i u ovoj oblasti obećava povećanje.

Slika 24. Globalna potrošnja energije po izvorima

(greenrhinoenergy.com/renewable/context/uses_and_sources.php)

Međutim, kada se posmatra životni ciklus u celini, ni obnovljivi izvori energije nisu bez štetnog uticaja na životnu sredinu.

- Korišćenje **energije vetra** podrazumeva konstruisanje vetroturbina i vetro-parkova koji emituju buku i mogu ugroziti biodiverzitet ako se nalaze na putevima migratornih vrsta ptica, što je čest slučaj jer ove ptice koriste iste vetrove u svojim migracijama.
- **Hidroelektrane**, i male a naročito velike, uglavnom zahtevaju akumulacije ogromnih količina vode. Izgradnjom brana hidroelektrana vodotok se deli na uzvodni i nizvodni deo u kojima se bitno menjaju uslovi za život organizama, sa druge strane dolazi do smanjenja količine vode nizvodno od brane što može ugroziti vodosnabdevanje stanovništava. Na ovim branama se često zadržavaju velike količine otpada koje dodatno zagađuju vodotok, a menja se i prirodni izgled predela.
- Energija iz **biomase** se odnosi na šumsku i poljoprivrednu biomasu. Teoretski, proizvodnja električne ili toplotne energije iz ovih izvora je karbo-neutralna (sagorevanjem se u atmosferu oslobađa samo ona količina CO_2 koja je iz nje apsorbovana u procesu fotosinteze tokom rasta ovih biljaka). U praksi zavisi od efikasnosti uređaja za sagorevanje. Međutim, prekomerna eksploatacija šuma smanjuje kapacitete za konfiskovanje CO_2 kao najznačajnijeg gasa sa efektom staklene bašte. Gajenje energetskih useva zauzima zemljište koje bi se koristilo za uzgoj hrane ili se proizvodi koje se tradicionalno koriste kao hrana koriste kao energent (na primer šećerna trska ili kukuruz za proizvodnju bioetanol).

U nekim predelima se prirodna staništa razaraju i na njima se formiraju plantaže (recimo uljane palme za proizvodnju biodizela). Za proizvodnju 1 litra biodizela se potroši isto toliko vode. Potrošnja vode za proizvodnju biomase je 70 - 400 puta veća u odnosu na ostale izvore primarne energije, isključujući hidroelektrane. U ovu grupu spada i poljoprivredni i komunalni otpad. Kod prvog se narušavaju biogeohemijski ciklusi ugljenika i azota u zemljištu a kod drugog je verovatna emisija sekundarnih zagađenja.

- **Geotermalna energija** kada se koristi preko geotermalnih pumpi može ugroziti kvalitet podzemnih voda koje u velikom broju slučajeva služe za vodosnabdevanje.

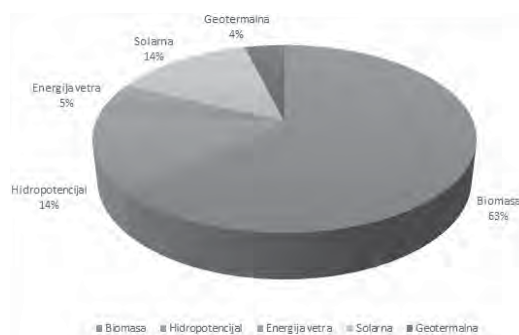
Obnovljivi izvori energije u Srbiji

U Srbiji se energija dobija najviše iz uglja, zatim nafte i zemnog gasa i u vrlo malom udelu iz biomase, dok se najviše uvoze nafta i prirodni gas. Ugalj se najviše eksploatiše iz površinskih kopova u Kolubari i Kostolcu. Ovaj ugalj je niskog kvaliteta i njegovim sagorevanjem u postrojenjima sa zastarelom tehnologijom dolazi do značajnih emisija sumpornih i azotnih oksida kao i CO₂. Čine se naponi da se modernizacijom tehnologije prečišćavanja dimnih gasova postignu evropski standardi.

Obnovljivi izvori energije su tek počeli da se koriste, tako da sada radi samo jedan vetropark u Banatu iako je procenjeni potencijal značajan (Sl. 25.). Treba naglasiti da proizvodnja električne energije u velikim hidroelektranama ne spada u obnovljive izvore energije. Najveći je energetske potencijal biomase.

Problemi koji se vezuju za energetske sistem Srbije su: zastarela tehnologija proizvodnje, niska energetska efikasnost u industriji (takođe neefiksne tehnologije), u zgradarstvu (tek u poslednjih nekoliko godina se primenjuju programi povećanja energetske efikasnosti), domaćinstvima i saobraćaju (stara vozila). Radi održanja socijalnog mira cena električne energije je relativno niska pa ne postoji interes za prelazak na obnovljive izvore.

Slika 25. Udeo vrsta obnovljivih izvora energije u ukupnom potencijalu u Srbiji

(green-group.rs/index.php?r=1757)

Energija Sunca

Sunčeva svetlost predstavlja izvor energije koji je zaslužan za povoljne klimatske uslove i postojanje ekosistema na našoj planeti. Većina energije koja je dostupna na Zemlji dolazi nam od Sunca, a čak i energija koju crpimo iz vetra, vode, biomase i svih fosilnih goriva zapravo potiče iz ovog izvora. Odgovarajućom tehnologijom možemo iskoristiti ovaj besplatan, ekološki i večan izvor energije. Solarna tehnologija već se koristi za unapređenje životnog standarda. Ona pre svega predstavlja logičan izbor u objektima na udaljenim područjima gde je mogućnost priključenja na elektrodistributivnu mrežu bilo samo otežana ili pak uopšte ne postoji. Solarna tehnologija omogućava takođe i energetske nezavisnost od elektrodistributivne mreže u objektima sa već postojećim priključkom. Korišćenjem ove energije možemo obezbediti dobijanje tople vode i struje iz obnovljivog izvora energije koji ne emituje štetne gasove, a time takođe utičemo i na ublažavanje nastalih klimatskih promena. Solarnu energiju primamo u obliku svetla i toplote a nakon konvertovanja u različitim solarnim sistemima se koristi najviše za grejanje jer su fotonaponski sistemi za proizvodnju električne energije još skupi.

Potencijal solarne energije u Srbiji je povoljniji nego u mnogim državama Evrope a najveći je u jugoistočnom delu.

Da bi se solarna energija efikasno koristila u turizmu potrebno je da su ispunjeni prostorni uslovi (stepen insolacije i pravilna orijentacija objekta), sistem prijema - ponašanje zgrada kao energetski efikasni objekata koji zavise od prirodnih faktora okruženja. Najznačajniji načini korišćenja solarne energije u turizmu su:

- grejanje vode (tuširanje, priprema hrane, održavanje higijene objekta i sadržaja);
- grejanje objekata;
- sportsko rekreativni sadržaji (bazeni);
- proizvodnja električne energije (koja se posle koristi za razne potrebe).

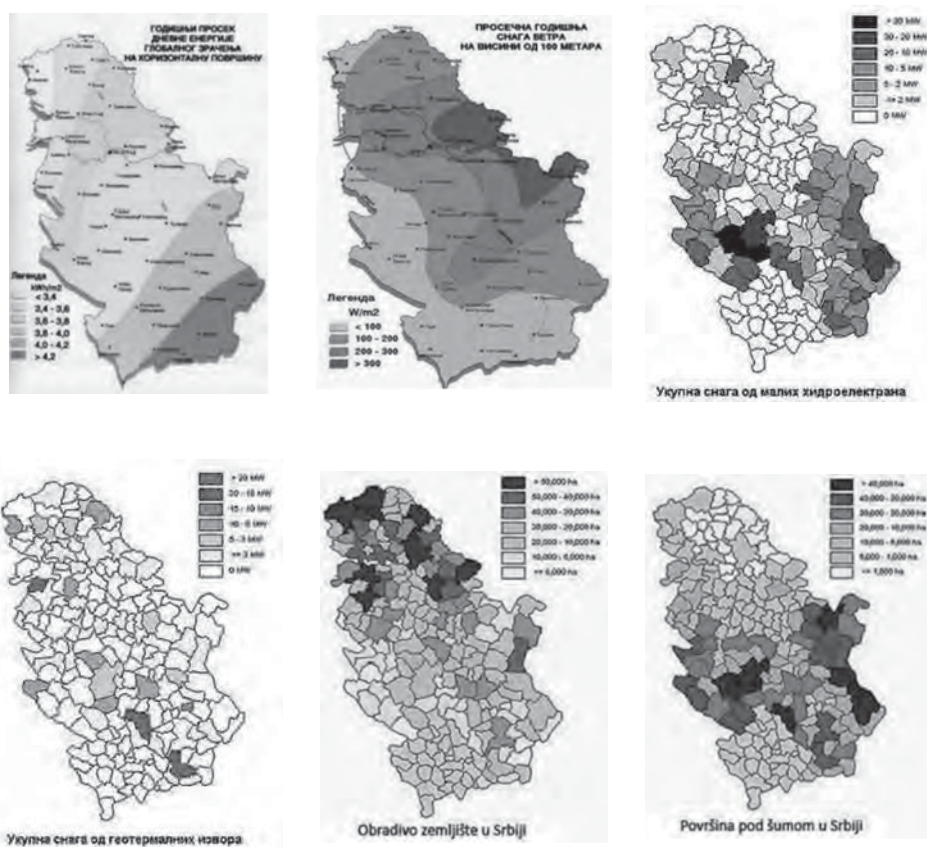
Osunčanost u Srbiji prelazi 2000 sati/godišnje (na planinama – 2200 h/godišnje) što čini značajnim ovaj energetski potencijal. Međutim, visok nivo potrebnih ulaganja u solarne instalacije koji iznosi 15-25 Eura/m² uzrokuje da se ova energija zanemarljivo koristi u turizmu.

Energija vetra

Najveći potencijal energije vetra u Srbiji nalazi se u košavskom području kao što su južni Banat i istočna Srbija, zatim na istočnoj strani Kopaonika, na području Zlatibora, Peštera i na lokalitetima planinskih prevoja na nadmorskim visinama iznad 800m, kao i u dolinama reka Dunava, Save i Morave. Za proizvodnju električne energije iz vetra potrebni su vetrogeneratori čiji su osnovni delovi elise, prenosni mehanizam, elektrogenerator, noseći stub i strujni transformator neophodan za priključivanje na elektrodistributivnu mrežu.

Prečnik rotora može biti do 120 m, dok je težina jedne elise do 20 tona, a visina stuba sa vetrogeneratorom do 130 m. Kompletan vetrogenerator može da teži oko 200 t. Uslov na određenoj lokaciji za postavljanje vetrogeneratora prvo je brzina vetra, a ona zavisi od reljefa, rasporeda i visine objekata u blizini. Ako vetar duva brzinom od oko 3 - 25 m/s, uslov je zadovoljen. Ipak trebalo bi imati u vidu da je potrebno da vetar određen minimalni broj sati godišnje minimalnom brzinom od 6 m/s, da bi se određena lokacija uzela u obzir za izgradnju vetroparka. U toku je izrada atlasa vetrova koji bi odredio sve lokacije u Srbiji koje zadovoljavaju pomenute uslove. Iako ne proizvodi gasove sa efekto staklene baste, vetropark može negativno uticati na životnu sredinu (estetika predela, buka i ugrožavanje biodiverziteta – naročito migracija ptica).

Slika 26. Obnovljivi izvori energije u Srbiji, raspored potencijala

(<http://efikasnost.com/2013/01/25/obnovljivi-izvori-energije-oie/>)

Energija vode

Male hidroelektrane se kategorišu kao: male hidroelektrane - 0,5 – 10 MW, mini hidroelektrane - 100 – 500 kW, mikro hidroelektrane - 5 – 100 kW. Na izbor lokacije MHE utiču uslovi terena i hidropotencijal (brzina toka, količina padavina i skladištenje vode). Mogu se koristiti u turističkim centrima i bez priključivanja na elektroenergetski sistem prenosa ili se uključiti na njega kao povlašćeni proizvođači.

Moguće lokacije za izgradnju malih hidroelektrana i potencijalna proizvodnja električne energije određeni su na osnovu Katastra malih hidroelektrana. godine kojim je određeno 856 potencijalnih lokacija za izgradnju MHE ukupne snage 450 MW, sa proizvodnjom od 1.590 GWh/god.

Male hidroelektrane su građene tokom prošlog veka u Srbiji a neke od njih i danas proizvode električnu energiju, dok je rekonstrukcija još nekoliko u toku. Zagovornici izgradnje ovih energetske kapaciteta su uglavnom iz sektora energetike i finansija (jer se za njih mogu dobiti sretstva iz evropskih fondova) i potenciraju energetski aspekt. Sa druge strane, lokalno stanovništvo i predstavnici vlade i nevladinih organizacija često se protive navodeći pritiske na životnu sredinu.

Lokacije malih hidroelektrana koje su ranije izgrađene mogu biti interesantne turistima, a takođe i neki objekti tradicionalne gradnje (vodenice) se mogu lako adaptirati u turističke atrakcije. Na akumulacijama koje ih redovno prate moguće je organizovati rekreativne aktivnosti.

Geotermalna energija

Kad se energija, usled neprekidnog zračenja toplote iz unutrašnjosti Zemlje, akumulira u vodi i gasovima, tad govorimo o hidrogeotermalnoj energiji, dok se pod petrotermalnom energijom podrazumeva njeno zadržavanje u čvrstim stenama. Iako se hidrogeotermalna energija decenijama već koristi, bilo direktno bilo za proizvodnju toplote i električne energije, petrotermalna se tek odnedavno upotrebljava za zagrevanje i hlađenje objekata. Danas postoje tehnološke mogućnosti za eksploataciju energije stena do dubine od 10 km, ali je na većim dubinama ova energija mnogostruko veća i nama trenutno nedostupna. Hidrogeotermalni resursi su pak tehnički znatno više upotrebljivi i isplativiji, iako ih ima manje. Ako uzmemo u obzir mogućnost iskorišćenja ove energije do dubine od 3 km, njene globalne zalihe su 2.000 puta veće od rezervi uglja.

Srbija ima preko 350 izvorišta s temperaturom koja se kreće do 98 stepeni. Naša zemlja se ističe značajnim hidrogeološkim i geotermalnim resursima u odnosu na prosečne vrednosti u Evropi budući da količina geotermalne toplote u Srbiji – toplota koja izbija na površinu Zemlje, obračunata po jednom m² u svakoj sekundi (intenzitet radijacije) iznosi više od 100 mW/m², naspram evropskog potencijala od 60 mW/m². Međutim,

iako je ukupna količina toplote geotermalnih resursa u Srbiji značajna, ovaj potencijal gotovo uopšte nije iskorišćen. Mi mahom koristimo vodu sa geotermalnih izvora ili bušotina u terapijske svrhe u brojnim banjanskim i rekreacionim objektima, premda na neracionalan i neefikasan način. Nasuprot našoj praksi, na Islandu i u Salvadoru više od 25 odsto ukupne električne energije proizvodi se upravo u geotermalnim postrojenjima, a i brojne druge zemlje sve više koriste prednosti ovog izvora energije.

Geotermalna energija ističe se sledećim prednostima:

- čista je i sigurna za sredinu;
- praktično je neiscrpna;
- njenom upotrebom smanjuje se korišćenje fosilnih goriva;
- njena eksploatacija nije ograničena meteorološkim uslovima, dobom godine ili dana (za razliku od hidro, solarnih ili vetro elektrana);
- geotermalne elektrane ne zauzimaju veliki prostor i ne koriste drugu energiju za pokretanje pumpi osim one koju same proizvedu;
- kada se geotermalna elektrana izgradi, energija je tada gotovo besplatna, uz malu sopstvenu potrošnju;
- pruža mogućnost višenamenske upotrebe (utiče na ekonomsku opravdanost eksploatacije).

U turizmu, geotermalna energija se najčešće koristi direktno u banjanskim i rekreacionim centrima, a u mnogo manjoj meri za grejanje i hlađenje prostora (geotermalne pumpe), stakleničku proizvodnju i drugo.

Energija iz biomase

Pod pojmom biomasa, u kontekstu obnovljivih izvora energije, se podrazumeva drvena biomasa, žetveni ostaci poljoprivrednih kultura, otpad iz ratarstva i stočarstva, sagorljivi deo komunalnog otpada kao i mulj koji nastaje prilikom biološkog procesa prečišćavanja otpadnih voda. U biološkom smislu biomasa je ukupna organska materija na svim nivoima lanca ishrane. Energija biomase je zapravo energija Sunca koja je u procesu fotosinteze konvertovana u energiju hemijskih veza organskih molekula. Korišćenje biomase kao energenta ima niz ekoloških prednosti u odnosu na fosilna goriva, pre svega smanjenje emisije ugljen dioksida prilikom sagorevanja, a zatim i kao jedan od načina recikliranja otpada. Međutim, postoje i konflikti interesa kada se radi o usevima koji se namenski uzgajaju kao što su šećerna trska, miskantus, konoplja i drugi jer koriste resurse zemljišta i vode u konkurenciji sa proizvodnjom useva koji se koriste za ishranu ljudi i životinja. U tom smislu su određene četiri generacije biomase: konvencionalne ratarske kulture (na primer kukuruz i uljana repica), agroenergetski usevi i šumske kulture koje se koriste u kratkim vremenskim intervalima, biomasa algi i biomasa proizvedena putem genetski modifikovanih organizama.

Energija iz biomase se dobija najčešće prostim sagorevanjem u postrojenjima za grejanje, za proizvodnju električne energije ili u vozilima. Pri tome je jako važna efikasnost konverzije energije u ovim postrojenjima.

Studije i analize pokazuju da je biomasa najznačajniji potencijal obnovljivih izvora energije u Srbiji - procenjuje se na 3,405 Mtoe godišnje, od čega je 55% poljoprivredna i 45% drvena biomasa. Potencijal drvene mase iznosi 1,53 Mtoe. Šumska biomasa najzastupljenija je na jugu i u centralnoj Srbiji i njen stepen korišćenja je vrlo visok i iznosi 70%. Procenjen potencijal poljoprivredne biomase od ostataka poljoprivrednih kultura, ostataka u voćarstvu, vinogradarstvu i preradi voća je 1,67 Mtoe godišnje. Poljoprivredna biomasa je najzastupljenija na severu Srbije se koristi u manje od 2%.

Za Srbiju najperspektivnije je korišćenje biomase za:

- Zagrevanje zgrada (briketi i peleti od biomase)
- Proizvodnju električne energije
- Daljinsko grejanje
- Individualno grejanje

U turizmu se biomasa najracionalnije može koristiti za zagrevanje smeštajnih kapaciteta.

ENERGETSKA EFIKASNOST

Svakoga dana ljudi upotrebljavaju energiju za prevoz, kuvanje, grejanje, hlađenje, proizvodnju, osvetljenje, kao i za zabavu i brojne druge svrhe. Međutim, načini na koji se sva ta energija koristi bitno utiče na našu okolinu i život. Stoga je veoma važno ne samo da li štedimo energiju (da li isključujemo aparate onda kada ih ne koristimo), već i da li je efikasno koristimo (da li spadaju korišćeni aparati i tehnologija u kategoriju štedljivih proizvoda). Uzevši ovo u obzir možemo razlikovati dve kategorije: uštedu energije i energetska efikasnost. **Ušteda energije** podrazumeva sve ono što preduzimamo da ne bismo rasipali energiju – to su jednostavni koraci koji svi mogu da usvoje kao način ponašanja, od gašenja svetla nakon izlaska iz prostorije do recikliranja plastične ili aluminijumske ambalaže. S druge strane, **energetska efikasnost** je pojam koji se odnosi na upotrebu tehnologije za čiji rad je potrebno manje energije.

Iako gubici energije ne mogu biti svedeni na nulu, oni se mogu smanjiti na razne načine korišćenjem raznih tehnika, a pažljivim ili efikasnim pristupom energija može da se troši u optimalnim količinama za neki proces ili aktivnost. Kad se ona koristi na neodgovarajući način, što znači da postoji razlika između dovedene količine energije i potrebne količine energije, to dovodi do rasipanja a time i do finansijskog gubitka. Neefikasno korišćenje energije mahom je rezultat lošeg projektovanja, neadekvatne radne karakteristike procesa, lošeg održavanja, praznog hoda ili rada opreme kada to nije potrebno (uključena svetla, vođenje procesa na nepotrebno visokom temperaturama i slično).

Pored sprečavanja finansijskih gubitaka, dodatne koristi uvođenja mera za energetske efikasnost obuhvataju: smanjenje energetske zavisnosti, smanjenje zagađenosti i direktno uticanje na poboljšanje životnih uslova.

Kada se radi o Srbiji stanje je krajnje nepovoljno: najviše energije se troši u sektoru industrije zbog zastarelih tehnologija koje nisu energetske dovoljno efikasne i zgradarstva jer vlasnici zgrada, bilo stambenih ili poslovnih ne prepoznaju značaj ušteda koje donose predložene mere. Veliki deo industrije u Srbiji da bi ponovo profunkcionisao se oslanja na strane investitore koji takođe, nisu dovoljno zainteresovani zbog niskih cena energije. Vlasnici stanova često nisu u mogućnosti da implementiraju mere štednje energije za zagrevanje i/ili hlađenje.

Srbija je preuzela obavezu da do 2020. god. uštedi 9% finalne energije u odnosu na 2008. pa je u tom smislu donela čitav niz planskih mera koje bi mogle da ostvare uštedu oko 20% a da se zadrži postojeći komfor. Ne treba izgubiti iz vida da je u Srbiji ugalj osnovni energent, procenjene su rezerve za narednih 50 godina i planira se otvaranje novih termoelektrana kao i revitalizacija postojećih u smeru povećane efiksnosti kao i u smeru smanjenja emisije zagađenja. Međutim, ne postoji jasan plan kako da se izbegnu obaveze koje prističu iz pridruživanja Kjoto protokolu koji predviđa naplatu prekomerne emisije gasova sa efektom staklene bašte.

ENERGETSKA EFIKASNOST U TURIZMU

Turizam kao delatnost najviše energije troši na putovanja i smeštaj. U oba segmenta su moguće značajne uštede energije na raznovrsne načine. Neki od njih zahtevaju primenu novih energetske efikasne tehnologije a neki su sasvim jednostavni za primenu. Prve, dakle, sprovode eksperti i planeri dok su druge namenjene građanima.

Međunarodno udruženje za ekoturizam je tako postavilo smernice za turiste:

- Izbor prevoznog sredstva: vazdušni saobraćaj je odgovoran za oko 10% emisije gasova sa efektom staklene bašte na globalnom nivou. Zbog toga treba planirati putovanje sa što je moguće manje avionskih letova i sa dužim zadržavanjima na destinaciji;
- Putovati sa što manje prtljaga. Nepotreban prtljag opterećuje prevozna sredstva a često završava kao otpad;
- Birati hotel, operatera ili agenciju koja ima sertifikovan sistem menadžmenta energijom, otpadom i drugim tokovima u cilju održivosti;
- Isključiti sve aparate pre putovanja;
- U hotelu isključiti sve što je moguće kada niste u sobi;
- Prilikom lokalnih obilazaka koristiti ekološki prijateljske načine kao što su bicikli, šetnja, jahanje, vozovi i automobili. Ovo doprinosi održivosti destinacije a turistima pruža mogućnost boljeg upoznavanja okoline;

- Koristiti lokalnu hranu (sa lokalnih farmi ili pijaca). Ova hrana je ukusnija a njena priprema ekološki efikasnija;
- Štedeti vodu za održavanje higijene;
- Za aparate koji su neophodni ne koristiti baterije za jednokratnu upotrebu jer one na kraju završavaju kao opasan otpad jer sadrže teške metale;
- Koliko je moguće pratiti uputstva za povećanje efikasnosti resursa energije, vode i drugih materijala.

Racionalna (smanjena) potrošnja energije i minimalno zagađivanje prirodne sredine ključne su pretpostavke ostvarivanja energetske efikasnosti. Efikasno korišćenje energije ne znači štednju, već njenu racionalnu upotrebu koja obezbeđuje stvaranje kvalitetne usluge uz zadovoljstvo potrošača. Takav način korišćenja energije zahteva realizaciju brojnih i veoma različitih procesa u hotelskom objektu i planiranje i implementacija brojnih i aktivnosti koje treba da osiguraju racionalnu potrošnju energije. Ti procesi, uz smanjenu upotrebu energije, treba da obezbede postizanje odgovarajućeg nivoa kvaliteta proizvoda koji će zadovoljiti potrebe potrošača.

Sam pojam energetske efikasnosti načešće se vezuje za uređaje i mere (aktivnosti) za smanjenje potrošnje. Energetski efikasan uređaj je onaj uređaj koji ima veliki stepen korisnog dejstva, tj. male gubitke prilikom transformacije jednog vida energije u drugi.

Potrošnja energije je tesno povezana sa emitovanjem CO₂ pa se energetska efikasnost hotela uvek povezuje i sa umanjnjem efekta staklene bašte. Prosečan hotel produkuje 60% od ugljen dioksida iz upotrebe energije. Sa druge strane izdaci za energiju troše oko 6 - 10% od prihoda, i to je operativni trošak koji najbrže raste. Posetioци, sa svoje strane žele da ođsedaju u „zelenim hotelima“ ali nisu nužno spremni da žrtvuju konfor ili više cene. Hotel: Kao i većina tercijarni sektor, ugostiteljstva prolazi kroz veliku transformaciju, i zelena i digitalni, u susret promenljivim zahtevima kupaca.

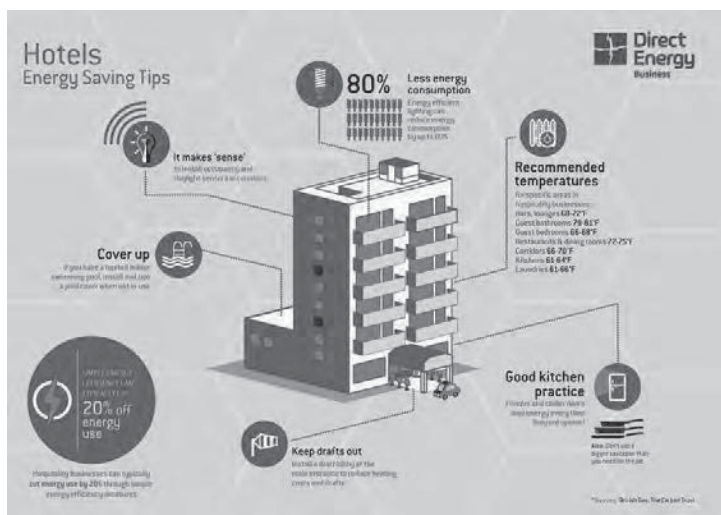
Najveću potrošnju električne energije u hotelima ostvaruju: klimatizacija restoranskih prostorija, hotelskih holova, konferencijskih i drugih sala i salona; održavanje temperature vazduha i vode na programiranom nivou; ventilacija kuhinje; zagrevanje vode za sanitarije voda; ventilacija hotelskih soba; zagrevanje i osvetljenje u hotelskih soba.

Radi racionalnog korišćenja energije, aktivnosti hotelskih službi zaduženih za ove poslove treba usmeriti na:

1. Redovno praćenje **potrošnje električne energije** u svim delovima hotela (bazen, kuhinja, restoran, holovi, gostinske sobe);
2. Redovno praćenje **toplotne energije**, po svakoj sobi pojedinačno, kako bi se uočilo njeno gubljenje kroz otvorena vrata ili prozore;
3. Redovno praćenje **potrošnje tople vode**, u cilju sprečavanja nekontrolisanog izliva
4. Redovno praćenje i merenje **potrošnje energije** za hlađenje svih prostorija
5. **Pronalaženje izvora** povećane potrošnje i njihovo svođenje na minimum.

Redovna kontrola omogućava upravi hotela da programira mere uštede energije a time i smanji operativne troškove kroz sprovođenje planiranih mera. Dostupni su besplatni softverski alati koji automatski računaju uštede (u novcu, u emisijama CO₂) i pokazuju potencijale unapređenja.

Slika 27. Neki od načina uštede energije u hotelima

(<http://airconditioning-nyc.com/energy-savings-hotels-get/>)

Najčešće **mere** kojima se obezbeđuje smanjenje gubitka energije i povećava njena efikasnost u ovoj oblasti su (Slika 27.):

- Uvođenje termoizolacije na svim mestima na zgradi koja su posebno osetljiva na razmenu toplote
- Ograničeno provetravanje i zagrevanje prostorija (da se vazduh ne menja istom brzinom u prostorijama kad u njima borave ili ne borave posetioци, različita temperatura u različitim delovima hotela);
- zamena dotrajale stolarije i postavljanje toplih vazdušnih zavesa u foajeima i drugim delovima hotela sa otvorenim vratima;
- termo izolacija prostora koji se greju;
- zamena energetski neefikasnih potrošača efikasnijim;
- primena sofisticiranih uređaja za upravljanje potrošnjom energije
- održavanje sistema (redovna kontrola i zamena dotrajalih delova);
- ugradnja senzorskih slavina, vodonosnika i tuševa sa regulacijom protoka;
- održavanje parkovskih i rekreacionih površina koristeći recikliranu vodu

Međunarodni standard **ISO 50001** (Energy Management System), obezbeđuje privrednim subjektima racionalno upravljanje energijom uz niže troškove poslovanja. Kroz okvir sistema upravljanja energijom koji definiše ovaj standard, uspostavljaju se programi uštede energije koji imaju za cilj ostvarivanje energetske efikasnosti. Sistem upravljanja energijom treba da obezbedi energetske potrebe uključujući energetske izvore i definiše mere za obezbeđivanje energetski efikasnog poslovanja privrednih subjekata.

Svi objekti za stanovanje u Srbiji, a odnosi se i na hotele, moraju još u toku projektovanja zadovoljiti određene uslove za dobijanje takozvanog energetskog pašosa, što je neophodno za dobijanje upotrebne dozvole. Ovo se odnosi i sve objekte koji se adaptiraju ili dograđuju.

Vlasnici zgrada moraju biti motivisani za primenu mera štednje resursa bez smanjenja komfora. Oni često nisu dovoljno informisani o globalnim problemima klimatskih promena, često nisu voljni da primenjuju obnovljive izvore energije jer je takva energija značajno skuplja. Zato su dostupna raznovrsna uputstva o načinima uštede energije (i vode) u domaćinstvima i hotelijerstvu sa jasnim uštedama izraženim u novcu. Zbog toga je neophodno da se izračunaju finansijski efekti uvođenja mera resursne efikasnosti kroz cene njihove implementacije i vreme povratka investicije.

Ekološki odgovorno poslovanje hotela, pored sprovođenja mera za povećanje energetske efikasnosti, podrazumeva i niz drugih aktivnosti čiji je cilj smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu. Neke od njih su:

- redizajn zgrada – odgovarajuća orijentacija u prostoru, prema stranama sveta, značajno smanjuje potrebe za grejanjem i hlađenjem, korišćenje inovativnih izolacionih materijala, korišćenje bioloških tehnika kao što su zeleni krovovi i zeleni zidovi koji istovremeno imaju ulogu izolacionih materijala a kako sadrže i zelene biljke koje apsorbuju ugljen dioksid i neka zagađenja iz vazduha doprinose ekološkoj održivosti objekta. Za gradnju koristiti prvenstveno prirodne materijale a takođe i prirodne boje za zidove, podne obloge od prirodnih materijala i drugo. Za ove svrhe se mogu koristiti i reciklirani materijali za koje je poznat životni ciklus.
- Koristiti „pametne“ sisteme za grejanje i hlađenje koji onemogućavaju istovremeno oba procesa, isključuju ih u prostorijama u kojima niko ne boravi ili kada su prozori otvoreni.
- Koristiti obnovljive izvore energije. Solarni paneli, naročito u toku letnje sezone i u žarkim krajevima, obezbeđuju potrebne količine tople sanitarne vode uz vrlo male energetske gubitke i umerene investicione troškove. Drugi značajan izvor je geotermalna energija koja se najlakše i najefikasnije koristi direktno kada je dostupna voda dovoljne temperature. Kada nije koriste se toplotne pumpe za hlađenje i grejanje zatvorenih prostora. Prilikom rezervacije soba za kraj ostaviti one na poslednjem spratu i na uglovima zgrade jer su najosetljiviji na gubljenje toplote.

- Energetski efikasni aparati koji se koriste u kuhinji, perionicama, za osvetljenje, grejanje vode. Naročito se koriste fluorescentne sijalice koje troše znatno manje energije od običnih a takođe su dugotrajnije pa se smanjuje količina otpada. Ovo važi i za kancelarijsku opremu.
- Efikasna potrošnja vode kroz prečišćavanje upotrebljene vode (siva voda iz kuhinje, pranja podova i slično) koja se može ponovo kristiti za navodnjavanje zelenih površina ili ispiranje toaleta. Ako su u pitanju manji hoteli, uređaj za ovu namenu može imati i biološki deo koji doprinosi imidžu hotela. Može se koristiti i sakupljena kišnica za tehničku upotrebu. Količina upotrebljene čiste vode se kontroliše uređajima za kontrolu protoka.
- Održavanje higijene – koristiti proizvode koji ne sadrže opasne hemikalije, koristiti programe za pranje posteljine i suđa na nižim temperaturama, sretstva za ličnu higijenu u sobama treba da budu u kontejnerima koje se mogu ponovo puniti (tako se izbegava stvaranje nepotrebnog otpada od ambalaže). Peškire iz soba prati na zahtev gostiju.
- U kuhinji obučiti osoblje da pravilno odmrzava namirnice i priprema hranu na energetski efikasan način tako da de može uštedeti do 60% energije za pripremu hrane.
- Rekreacija i velnes - prektivati bazene kad se ne koriste, isključivati saune kad nema posetilaca
- Energetski efikasan transport gostiju i osoblja putem javnog prevoza ili hibridnih vozila, bicikala....

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA:

1. Koliki udeo energenata uvozi Republika Srbija?
2. Nabrojati tri domaća obnovljiva resursa za obezbeđivanje primarne energije u Srbiji.
3. Nabrojati tri domaća obnovljiva resursa za obezbeđivanje primarne energije u Srbiji.
4. Koji obnovljivi resurs u Srbiji ima najveći potencijal? (5)
5. Koji sektori (3) najviše učestvuju u strukturi finalne potrošnje naftnih derivata u Srbiji?
6. Kolika je domaća proizvodnja prirodnog gasa u Srbiji u odnosu na uvoz?
7. Kolika je domaća proizvodnja uglja u Srbiji u odnosu na uvoz?
8. U kojoj vrsti elektrana se proizvodi najviše električne energije u Srbiji?
9. Nabrojati tri nepovoljne karakteristike energetike u Srbiji.
10. Šta je najveći potrošač energije u turizmu?

11. Nabrojati tri načina korišćenja energije u turističkim objektima koji su najznačajniji u strukturi troškova.
12. Šta je osnovni cilj uvođenja energetske efikasnosti u hotelima?
13. Nabrojati najmanje tri sistema u hotelima u kojima su moguće energetske uštede.
14. Da li novoizgrađeni hoteli u Srbiji moraju imati „energetski pasos“?
15. Da li ranije izgrađeni turistički objekti moraju izvršiti energetske sanaciju prilikom obnavljanja ili dogradnje?
16. Nabrojati tri načina na koje se u turizmu može obezbediti održiva potrošnja energije.
17. Na koji način se solarna energija koristi u turizmu?
18. Za šta se može koristiti solarna energija u turizmu?
19. Nabrojati tri lokacije u Srbiji koje su pogodne za podizanje vetrogeneratora.
20. Šta utiče na izbor lokacije malih hidroelektrana?
21. Koliku najveću instalisanu snagu mogu imati male hidroelektrane?
22. Koje su prednosti korišćenja geotermalne energije u turizmu su (2):
23. Koja su ograničenja korišćenja geotermalne energije u turizmu (4)?
24. Nabrojati tri najtoplija geotermalna izvora u Srbiji.
25. Nabrojati tri načina direktne primene geotermalne energije u turizmu.
26. Nabrojati tri najperspektivnija načina korišćenja biomase u turizmu.
27. Koji od obnovljivih izvora energije u Srbiji ima najveći potencijal?
28. Nabrojati tri najznačajnija izvora biomase.

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Razmatranje resursne efikasnosti destinacije – primeri dobre i loše prakse.
2. Razmatranje resursne efikasnosti hotela – primeri dobre i loše prakse.
3. Debata o mogućnosti korišćenja OIE u turizmu.

VEŽBE

- Analiza primera dobre prakse energetske efikasnosti u hotelijerstvu.
- Analiza mogućnosti primene obnovljivih izvora energije u turističkoj delatnosti.

Box 6: Geotermalna energija u turizmu

Island je jedna od prvih zemalja koja je prepoznala mogućnosti koje obnovljivi izvori energije mogu pružiti jednoj državi. Kako sa ekonomskog gledišta, tako i u pogledu očuvanja životne sredine, a ono što je posebno interesantno za nas, i sa turističke strane gledišta. Naime, osim što je ojačao svoju ekonomiju, učinivši je održivom, Island je uspeo da podigne turistički promet zahvaljujući obnovljivim izvorima energije koje veliki broj turista svake godine dođe da poseti kroz postrojenja za proizvodnju ove vrste energije. Geotermalna energija je uspeła da obezbedi osnovu za dalji ekonomski razvoj koji je Islandu bio preko potreban, a pritom je dodala i nešto više od toga. Pored razvoja održive poljoprivrede, svoju svetlost je ugledao i eko turizam. Island je uspeo da jednu ideju i koncept koji se obično propagira za duge staze, pretvori u korist kako za danas, tako i za daleku budućnost. Upravo zahvaljujući tom konceptu, koji je sproveo Island brže nego bilo koje druge države, je doprineo da čak 20% ukupnih turističkih poseta podrazumeva obilazak ovog energetskeg postrojenja, za koje se pritom plaća karta za ulaz i obilazak. Na taj način je turizam uspeo da vrati novac uložen iz druge privredne grane, kao i da zaradi porastom turističkog prometa.

Nema sumnje da su održivi izvori energije i uopšteno održivost za turizam presudna stavka, bilo da su u pitanju vetar, geotermalni izvori ili korišćenje sunčeve energije. Pored ovog kompleksa za proizvodnju obnovljive energije, koja podrazumeva Hidroelektrane i korišćenje geotermalnih potencijala Islanda, turisti često dolaze da posete Plavu lagunu, koja je definitivno najpopularnija turistička atrakcija na Islandu i pravo prirodno čudo, a koja privlači skoro isti broj turista koliko Island broji stanovnika - oko 300 000.

Pročitati više:

TIA: Save energy, save money. Energy efficiency in tourism

UNICOM: Energetska efikasnost u hotelima

ODRŽIVO KORIŠĆENJE ZAŠTIĆENIH PRIRODNIH DOBARA

Ciljevi poglavlja:

- *Upoznavanje studenata sa kategorijama zaštićenih prirodnih dobara, njihovim zoniranjem i mogućnostima razvoja turizma u njima*
- *Upoznavanje sa turističkim aktivnostima i uticajima u specifičnim ZPD kao što su vlažna staništa, predeli geonasleđa*
- *Upoznavanje studenata sa upravljanjem ZPD u kojima je turizam moguća ili važna aktivnost*

Konflikt između predela sa izraženim prirodnim vrednostima i ekonomskog razvoja humane populacije koja teži da maksimalno iskoristi ove vrednosti je sve izraženiji pa se pojavila potreba za njegovim rešavanjem. Jedan od načina je očuvanje prirodnih vrednosti ekološki osetljivih predela u skladu sa principima održivog razvoja. Da bi se to postiglo ova područja su zakonom zaštićena i određene su njihove zone i aktivnosti koje se u njima mogu odvijati.

VRSTE ZAŠTIĆENIH PRIRODNIH DOBARA

U Zakonu o zaštiti prirode (član 4. tačka 26) zaštićena područja se definišu kao "područja koja imaju izraženu geološku, biološku, ekosistemsku i/ili predeonu raznovrsnost i zbog toga se aktom o zaštiti proglašavaju zaštićenim područjima od opšteg interesa".

Po osnovu različitih kriterijuma zaštićena prirodna dobra se mogu podeliti u određene grupe. To se posebno odnosi na razloge zbog kojih se upravlja zaštićenim prirodnim dobrima (naučna istraživanja, zaštita živog sveta, očuvanje specijeske i genetičke raznovrsnosti, obezbeđivanje usluga u životnoj sredini, zaštita specifičnih prirodnih i kulturnih oblika, turizam i rekreacija, obrazovanje, usaglašeno korišćenje resursa iz prirodnih ekosistema, očuvanje kulturnih i tradicionalnih karakteristika). Zbog ovakvih prilika pristupilo se određivanju i definisanju pojedinih vrsta zaštićenih prirodnih dobara koje je sproveo IUCN, odnosno, Međunarodna unija za zaštitu prirode (International Union for Conservation of Nature). Komisija za nacionalne parkove i zaštićena područja pripremila je internacionalno uputstvo za kategorizaciju zaštićenih područja sa ciljem skretanja pažnje državnih vlada na važnost zaštićenih područja kroz podsticanje razvoja sistema zaštićenih područja čiji su ciljevi upravljanja odgovaraju nacionalnim i lokalnim uslovima; smanjenja zabuna nastalih korišćenjem različitih termina koji opisuju različite vrste zaštićenih područja; obezbeđenja međunarodnih standarda koji će olakšati globalno

i regionalno razvrstavanje i poređenje između zemalja; obezbeđivanja okvira za sakupljanje, obradu i distribuciju podataka o zaštićenim područjima; poboljšanja komunikacija i saradnje između svih koji rade na poslovima zaštite.

Na osnovu opsežnih istraživanja i razmatranja IUCN je ustanovio sledeće vrste zaštićenih prirodnih dobara (Maksin 2009):

- Kategorija I **Strogi prirodni rezervat**/Područje divljine – Cilj upravljanja: Naučno-istraživački rad, zaštita područja potpuno očuvane prirode.
- Kategorija Ia Strogi rezervat **prirode** – Definicija: Područje divljine i/ili mora koje poseduje neke izuzetne ili reprezentativne ekosisteme, geološke pojave i/ili vrste, a prvenstveno se koristi za naučna istraživanja i/ili praćenje stanja u životnoj sredini.
- Kategorija Ib **Područje divljine** – Definicija: Veliko neizmenjeno ili slabo izmenjeno područje zemlje i/ili mora koje je zadržalo svoja prirodna obeležja, bez stalne ili značajne naseljenosti, a koje se štiti i upravlja sa ciljem očuvanja prirodnih uslova.
- Kategorija II **Nacionalni park** – Cilj upravljanja: Zaštita ekosistema i rekreacija – Definicija: Prirodno područje zemlje i/ili mora, određeno da (a) štiti ekološku celovitost jednog ili više ekosistema za sadašnje ili buduće generacije, (b) onemogućiti eksploataciju ili druge štetne aktivnosti i (c) obezbedi osnove za duhovne, naučne, obrazovne, rekreativne potrebe i potrebe posetilaca, od kojih sve treba da budu saglasne sa životnom sredinom i kulturom.
- Kategorija III **Spomenik prirode** – Cilj upravljanja: Zaštita specifičnih prirodnih oblika. – Definicija: Područje u kojem se nalazi jedan ili više prirodnih ili prirodnokulturnih oblika koji poseduju izuzetne ili jedinstvene vrednosti, a štite se zbog svojih neponovljivih osobina, reprezentativnosti, estetskih kvaliteta ili kulturnog značaja.
- Kategorija IV **Područje upravljanja staništem ili vrstama** – Cilj upravljanja: Zaštita putem intervencija/aktivnih mera. – Definicija: Područje zemlje i/ili mora kojim se upravlja aktivnim merama zaštite da bi se očuvala staništa i/ili obezbedili uslovi za opstanak određenih vrsta.
- Kategorija V **Zaštićeni predeo ili marinski predeo** – Cilj upravljanja: Zaštita predela i rekreacija. – Definicija: Područje zemlje, morske obale i mora, gde je međusobno dejstvo ljudi i prirode tokom vremena oblikovalo prepoznatljive osobine područja sa značajnim estetskim, ekološkim i/ili kulturnim vrednostima, često praćeno visokom biološkom raznovrsnošću. Očuvanje jedinstva tradicionalnih međudejstava prirode i čoveka od značaja je za zaštitu, održanje i razvoj ovakvih područja.
- Kategorija VI **Zaštita područja za upravljanje resursima** – Cilj upravljanja: Usaglašeno korišćenje prirodnih resursa.

Turizam i rekreacija kao ciljevi upravljanja u zaštićenim prirodnim dobrima kao primarni cilj prisutni su u nacionalnim parkovima, spomeniku prirode, zaštićenom predelu i marinskom predelu, dok su kao sekundarni cilj prisutni u području divljine. Turizam i rekreacija su moguće primenjivi cilj u području upravljanja staništem ili vrstama i zaštititi područja za upravljanje resursima, dok kao cilj nisu prihvatljivi u strogom rezervatu prirode. Konačno, turizam i rekreacija kao ciljevi upravljanja podrazumevaju primenu koncepta ekološki prihvatljivog turizma, koji neće degradirati prirodne resurse i koji će obezbediti kvalitetan kontakt turista sa iskonskim prirodnim vrednostima.

ZAŠTIĆENA PRIRODNA DOBRA U SRBIJI

Podaci o zatićenj prirodnj baštini su regulisani pravnim aktima, na osnovu republičkih i pokrajinskih zakona o zaštiti prirode. U Srbiji ovim pitanjima se bave Republički i Pokrajinski zavodi za zaštitu prirode u saradnji sa Agencijom za zaštitu životne sredine, dok je krovni dokument Prostorni plan Republike Srbije (Sl. 28.).

Slika 28. Raspored zaštićenih prirodnih dobara u Srbiji

U zaštićenim područjima se definišu režimi i mere zaštite (*Uredba o režimima zaštite* ("Sl. glasnik RS", br. 31/2012) koje predlaže organizacija za zaštitu prirode u postupku izrade studije zaštite za svako zaštićeno područje, kroz valorizaciju prirodnih vrednosti i stepena ugroženosti područja koje se predlaže za zaštitu u cilju očuvanja i unapređenja zaštićenog područja. Na zaštićenom području uspostavlja se režim zaštite I stepena, režim zaštite II stepena i/ili režim zaštite III stepena (Sl. 29.), (Zakon o zaštiti prirode).

Režim zaštite I stepena - stroga zaštita, sprovodi se na zaštićenom području ili njegovom delu sa izvornim ili malo izmenjenim ekosistemima izuzetnog naučnog i praktičnog značaja, kojom se omogućavaju procesi prirodne sukcesije i očuvanje staništa i životnih zajednica u uslovima divljine.

Režim zaštite I stepena:

- zabranjuje korišćenje prirodnih resursa i izgradnju objekata;
- ograničava radove i aktivnosti na naučna istraživanja i praćenje prirodnih procesa, kontrolisanu posetu u obrazovne, rekreativne i opštekulturne svrhe, kao i sprovođenje zaštitnih, sanacionih i drugih neophodnih mera u slučaju požara, elementarnih nepogoda i udesa, pojava biljnih i životinjskih bolesti i prenamnožavanja štetočina, uz saglasnost Ministarstva.

Režim zaštite II stepena - aktivna zaštita, sprovodi se na zaštićenom području ili njegovom delu sa delimično izmenjenim ekosistemima velikog naučnog i praktičnog značaja i posebno vrednim predelima i objektima geonasleđa. U II stepenu zaštite mogu se vršiti upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja zaštićenog područja, bez posledica po primarne vrednosti njihovih prirodnih staništa, populacija, ekosistema, obeležja predela i objekata geonasleđa, obavljati tradicionalne delatnosti i ograničeno se koristiti prirodni resursi na održiv i strogo kontrolisan način.

Režim zaštite II stepena:

- zabranjuje izgradnju industrijskih, metalurških i rudarskih objekata, asfaltnih baza, rafinerija nafte, kao i objekata za skladištenje i prodaju derivata nafte i tečnog naftnog gasa, termoelektrana i vetrogeneratora, luka i robno-trgovinskih centara, aerodroma, uslužnih skladišta, magacina i hladnjača, vikendica i drugih porodičnih objekata za odmor, eksploataciju mineralnih sirovina, treseta i materijala rečnih korita i jezera, preoravanje prirodnih travnjaka, privredni ribolov, unošenje invazivnih alohtonih vrsta, izgradnju objekata za reciklažu i spaljivanje otpada i obrazovanje deponija otpada;
- ograničava regulaciju i pregrađivanje vodotoka, formiranje vodoakumulacija, melioracione i druge hidrotehničke radove, izgradnju hidroelektrana, solarnih elektrana i elektrana na bio-gas, objekata turističkog smeštaja, ugostiteljstva, nautičkog turizma i turističke infrastrukture i uređenje javnih skijališta, izgradnju objekata saobraćajne, energetske, komunalne i druge infrastrukture,

stambenih i ekonomskih objekata poljoprivrednih gazdinstava, tradicionalno korišćenje kamena, gline i drugog materijala za lokalne potrebe, izgradnju ribnjaka, objekata za konvencionalno gajenje domaćih životinja i divljači, ribolov, lov, sakupljanje gljiva, divljih biljnih i životinjskih vrsta, gazdovanje šumama i šumskim zemljištem, formiranje šumskih i poljoprivrednih monokultura, unošenje vrsta stranih za divlji biljni i životinjski svet regije u kojoj se nalazi zaštićeno područje i primenu hemijskih sredstava.

Režim zaštite III stepena - proaktivna zaštita, sprovodi se na zaštićenom području ili njegovom delu sa delimično izmenjenim i/ili izmenjenim ekosistemima, predelima i objektima geonasleđa od naučnog i praktičnog značaja. U III stepenu zaštite mogu se vršiti upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja zaštićenog područja, razvoj sela i unapređenje seoskih domaćinstava, uređenje objekata kulturno-istorijskog nasleđa i tradicionalnog graditeljstva, očuvanje tradicionalnih delatnosti lokalnog stanovništva, selektivno i ograničeno korišćenje prirodnih resursa i prostora uz potrebnu infrastrukturu i drugu izgradnju.

Režim zaštite III stepena:

- zabranjuje izgradnju rafinerija nafte i objekata hemijske industrije, metalurških i termoelektričnih objekata, skladišta nafte, naftnih derivata i prirodnog gasa, unošenje invazivnih alohtonih vrsta i obrazovanje deponija;
- ograničava izgradnju drugih industrijskih i energetskih objekata, asfaltnih baza, objekata turističkog smeštaja i javnih skijališta, infrastrukturnih objekata, skladišta industrijske robe i građevinskog materijala, vikendica, eksploataciju i primarnu preradu mineralnih sirovina, obrazovanje objekata za upravljanje otpadom, izgradnju naselja i širenje njihovih građevinskih područja, lov i ribolov, formiranje šumskih i poljoprivrednih monokultura, primenu hemijskih sredstava i druge radove i aktivnosti koji mogu imati značajan nepovoljan uticaj na prirodne i druge vrednosti zaštićenog područja.

Slika 29. Zone zaštite i informativna tabla, Specijalni rezervat prirode Kraljevac

(turizamkovin.rs/images/brosure/juznobanatska_rapsodija.pdf)

Prema Zakonu o zaštiti prirode zaštićena područja se kategoriju kao:

- Nacionalni parkovi
- Parkovi prirode
- Predeli izuzetnih odlika
- Opšti i specijalni rezervati prirode
- Spomenici prirode
- Zaštićena staništa

- Nacionalni park -

„Područje sa većim brojem raznovrsnih prirodnih ekosistema od nacionalnog značaja, istaknutih predeonih odlika i kulturnog nasleđa u kome čovek živi usklađeno sa prirodom, namenjeno očuvanju postojećih prirodnih vrednosti i resursa, ukupne predeone, geološke i biološke raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih aktivnosti u skladu sa načelima zaštite prirode i održivog razvoja“. Nacionalnim parkovima upravljaju posebna javna preduzeća, shodno Zakonu o nacionalnim parkovima.

NP Đerdap - osnovan je 1974. godine, granice su mu određene prema zakonu iz 1983. god. Upravljanje na samoupravnoj osnovi je trajalo do 1989. godine kada je osnovano Preduzeće za zaštitu i razvoj Nacionalnog parka Đerdap čije je sedište u Donjem Milanovcu. Nacionalni park Đerdap obuhvata površinu od 63608,45 ha i obuhvata delove tri opštine: Golubac, Majdanpek i Kladovo. Sedište JP “Nacionalni park Đerdap” je u Donjem Milanovcu.

NP Fruška Gora – proglašen je nacionalnim parkom 1960. godine, u cilju obezbeđenja trajne zaštite. Područje aktivne zaštite obuhvata 25.525 ha. Zgrada Informativnog centra Nacionalnog parka nalazi se na Iriškom vencu. Informativni centar polazište je svih kulturnih, naučnih i turističkih zbivanja. Nacionalni park Fruška Gora i Specijalni rezervat prirode Gornje Podunavlje pristupili su Povelji za održivi turizam i tako upisani na mapu svetski priznatih parkova. Povelji za održivi turizam pristupilo je već 119 zaštićenih područja iz 13 zemalja, najviše iz Španije (38), Francuske (26) i Italije (20), a među kandidatima su, osim dva parka iz Srbije, još 23 parka, između ostalog iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

NP Kopaonik - osnovan je i proglašen 1981. godine, na površini od 11.800 ha, sa zaštitnom zonom od 19.985 ha. Pod posebnom zaštitom je 698 ha rezervata. Park obuhvata najviše delove planine. Prema zakonima Republike Srbije o zaštiti prirode, na području Nacionalnog parka Kopaonik izdvojen je niz objekata prirode, prirodnih i stvorenih vrednosti koji su svrstani prema različitim stepenima zaštite. Odluka o osnivanju preduzeća za zaštitu i razvoj NP Kopaonik, doneta je 1989 godine. Osnovni zadatak joj je – zaštita i unapređenje prirode i životne sredine Kopaonika.

NP Šar Planina – površina 39.000 ha. Nacionalni park Šar planina je najmlađi nacionalni park u Srbiji koji je proglašen 1986. godine rešenjem koje je doneto na osnovu Ukaza Skupštine AP Kosova i Metohije, a potvrđeno Zakonom o nacionalnom parku. Pošto Nacionalni park nije u to vreme i organizaciono konstituisan tek kad je 1993. godine donet Zakon o nacionalnim parkovima Republike Srbije potvrđeno je njegovo proglašenje. Nacionalnim parkom upravlja Javno preduzeće Nacionalni park Šar-planina sa sedištem na Brezovici, opština Štrpce.

NP Tara - 1981.god. Nacionalni park proglašen je od strane Narodne skupštine SR Srbije i obuhvata površinu od 24.991,82 hektara. Upravljač: JP Nacionalni park Tara, Bajina Bašta. Zoniranje: I zona zaštite: 2.959, 25 ha, tj. 15,43% ukupne površine; II zona zaštite: 7.721,89 ha tj. 40,27% ukupne površine; III zona zaštite: 8.493,86 ha, tj. 44,30% ukupne površine; Zaštitna zona: površina 37.584ha

- Park prirode -

„Park prirode je područje dobro očuvanih prirodnih vrednosti sa pretežno očuvanim prirodnim ekosistemima i živopisnim pejzažima, namenjeno očuvanju ukupne geološke, biološke i predeone raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih delatnosti usklađenih sa tradicionalnim načinom života i načelima održivog razvoja“. Neki parkovi prirode u Srbiji su: Golija, Begečka jama, Grmija, Sićevačka klisura, Kamaraš, Šargan-Mokra gora, Jegrička, Stara tisa, Beljanska bara, Stara planina, Rusanda, Palić, Tikvara, Ponjavica, Zlatibor, Radan, Kompleks PTK Panonija, Park kompleks Zobnatica.

Od zaštićenih prirodnih dobara turizam u skladu sa načelima održivosti se može realizovati u nacionalnim parkovima i parkovima prirode i to u zoni trećeg stepena zaštite za infrastrukturu namenjenu razvoju ekološkog, ruralnog, zdravstvenog i sportsko-rekreativnog turizma (*Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/2009*).

- Predeo izuzetnih odlika -

„Područje prepoznatljivog izgleda sa značajnim prirodnim, biološko-ekološkim, estetskim i kulturno-istorijskim vrednostima, koje se tokom vremena razvijalo kao rezultat interakcije prirode, prirodnih potencijala područja i tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva“. Kategoriju se kao: prirodni predeo izuzetnih odlika i kulturni predeo izuzetnih odlika. Neki pretstavnici: Klisura Reke Gradac, Veliko Ratno Ostrvo, Vlasina, Avala, Karaš-Nera, Rajac, Ozrenske livade. Spisak svih proglašenih predela izuzetnih odlika se nalazi na sajtu Zavoda za zaštitu prirode.

- Rezervati prirode -

Na osnovu Zakona o zaštiti prirode, „područja neizmenjenih prirodnih odlika sa reprezentativnim prirodnim ekosistemima štite se kao strogi rezervati prirode, odnosno područja sa neizmenjenom, ili neznatno izmenjenom prirodom od naročito značaja zbog određenih karakteristika i prirodnih vrednosti gde, ukoliko je čovek prisutan, živi usklađeno sa prirodom, kao specijalni rezervati prirode. Stručna i naučna istraživanja u ovim zaštićenim područjima vrše se na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo zaštite životne sredine, i uz prisustvo upravljača. U strogom rezervatu prirode zabranjene su privredne i druge aktivnosti“.

- Ekološka mreža Srbije -

Ekološka mreža kao funkcionalno i prostorno povezana celina uspostavlja se radi očuvanja tipova staništa od posebnog značaja za zaštitu, za obnavljanje i/ili unapređivanje narušenih staništa i za očuvanje staništa divljih vrsta flore i faune.

Ekološku mrežu čine: ekološki značajna područja i ekološki koridori.

Ekološki značajna područja su:

1. područja od nacionalnog značaja koja biogeografskom zastupljenošću i reprezentativnošću doprinose očuvanju biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji;
2. područja od međunarodnog značaja koja biogeografskom zastupljenošću i reprezentativnošću doprinose očuvanju tipova staništa i staništa vrsta uključujući ptice u skladu sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava.

Na osnovu strategije zaštite prirode i nacionalnog zakonodavstva, u Srbiji se uspostavlja ekološka mreža radi unapređenja zaštite i efikasnijeg upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima, odnosno obezbeđivanja povoljnih uslova za život ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, kao i njihovih staništa, sprovođenjem mera zaštite, očuvanja i održivog korišćenja. Ekološke mreže su značajne i sa socio-ekonomskog stanovišta, s obzirom na to da podrazumevaju prisutnost i delatnost čoveka u skladu sa zaštitom prirode, i samim tim, predstavljaju faktor održivog razvoja lokalnih zajednica. Time se ujedno naša zemlja približava ispunjenju uslova potrebnih za program Natura 2000.

Sastav, kao i upravljanje ekološkom mrežom utvrđeni su Uredbom o ekološkoj mreži („Službeni glasnik RS“ br. 102/2010). U Prilogu 1 Uredbe navedena su ekološki značajna područja Srbije, a u Prilogu 2 ekološki koridori od međunarodnog značaja u Republici Srbiji.

Ekološka mreža Srbije za sada sadrži 101 ekološki značajno područje. U okviru preliminarne mreže uvrštena su zaštićena prirodna dobra, dobra u postupku zaštite, i ona koja su planirana za zaštitu, odnosno područja značajna sa stanovišta očuvanja retkih i ugroženih vrsta i njihovih staništa, i primene međunarodnih konvencija čiji je Srbija potpisnik. Takođe su, u sastavljanju liste područja koja čine ekološku mrežu

Srbije, uzeta su u obzir: 61 „Emerald“ područje (nominovana za „Emerald“ evropsku ekološku mrežu koju čine područja od posebnog interesa za očuvanje evropske divlje flore i faune i njihovih prirodnih staništa, na osnovu Bernske konvencije); ramsarska područja (koja su na osnovu Ramsarske konvencije, tj „Konvencije o zaštiti močvarnih područja od međunarodnog značaja, naročito kao staništa ptica močvarica“ proglašena za međunarodno značajna vlažna područja); područja od međunarodnog značaja za biljke (61 Important Plant Areas područje/ IPA), značajna područja za ptice (u okviru programa Important Bird Area / IBA izdvojena su 42 područja) i odabrana područja za dnevne leptire (Prime Butterfly Areas/PBA - 40 područja).

„**Emerald**“ je evropska ekološka mreža za očuvanje divlje flore i faune i njihovih prirodnih staništa u onim zemljama koje nisu članice EU. „Emerald“ u Srbiji, započeo je realizacijom Pilot projekta „Uspostavljanje Emerald mreže u zemljama jugoistočne Evrope“ 2005. godine.

„**Natura 2000**“ je naziv za evropsku ekološku mrežu koja obuhvata zaštićena područja na teritoriji zemalja članica Evropske Unije, uspostavljena na osnovu Direktive o staništima iz 1992. godine. Mreža uključuje Posebna područja očuvanja (Special Areas of Conservation - SAC) proglašanih od strane zemalja članica EU na osnovu Direktive o staništima, i Područja posebne zaštite (Special Protection Areas - SPAs) koja su proglašena na osnovu Direktive o pticama iz 1979. godine. Ova područja od značaja za zaštitu prirode, izdvojena su na osnovu primene direktiva EU i jedinstvenih kriterijuma, zasnovanih na principima održivog razvoja i primeni drugih međunarodnih konvencija vezano za očuvanje biološke raznovrsnosti, pre svega Konvenciji o biodiverzitetu. Natura 2000 područja pokrivaju u proseku 17,5% teritorije Evropske Unije, a mrežu čini 26.106 područja sa ukupnom površinom od 949.910 km² u (tada) 27 država članica (Natura Barometar, jun 2011).

Konvenciju o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine Generalna konferencija UNESCO-a je usvojila 1972. godine. Osnovni zadatak joj je utvrđivanje kako prirodne, tako i kulturne baštine, odnosno, sastavljanje popisa onih mesta za čiju zaštitu je zainteresovano čitavo čovečanstvo.

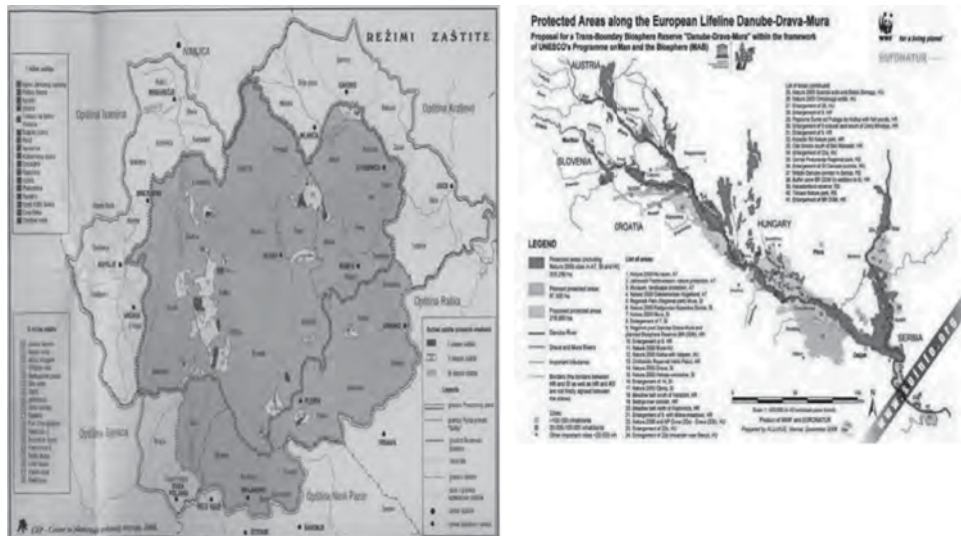
Prirodne vrednosti na listama Čovek i biosfera i Svetska kulturna i prirodna baština značajan su resurs turističke ponude brojnih država. Sa dobijanjem ovih statusa prirodna dobra nezvanično ali automatski dobijaju poziciju turističke reprezentativnosti, jer se na popisima nalaze neki od turistički najatraktivnijih predela.

- Rezervat biosfere -

Program Čovek i biosfera (Man and Biosphere - MAB) uključuje osnivanje brojnih rezervata biosfere širom planete u težnji da se integrišu ljudske aktivnosti, istraživanje i zaštita prirodnih vrednosti. Teritorijalni koncept uključuje jezgro u kome su biološke zajednice i ekosistemi strogo zaštićeni. Jezgro u potpunosti okružuje tampon zona u kojoj je moguće realizovati tradicionalne ljudske aktivnosti i istraživanja bez eventualne degradacije, dok je poslednji obroč prelazna zona u kojoj su dozvoljeni održivi razvoj i eksperimentalna istraživanja.

Rezervat prirode Golija Studenica - Nakon razmatranja periodičnog izveštaja o stanju u kakvom se nalazi Rezervat biosfere Golija Studenica, koji je na Svetsku listu rezervata biosfere upisan 2001. godine, Međunarodni savetodavni komitet za rezervate biosfere (IACBR), na sastanku sedišta UNESCO-a u Parizu, održanom u periodu od 23. do 26. januara 2017, doneo je preporuke koje su usvojene na 29. zasjedanju Međunarodnog koordinacionog saveta Programa u Parizu. Upravljač je JP Srbija Šume (Sl. 30.).

Slika 30. Područja u Srbiji pod zaštitom UNESCO-a: Golija Studenica i Bačko Podunavlje

(rapp.gov.rs/sr-Latn-CS/zasticena-i-turisticka-podrucja/cid294-83247/prostorni-plan-podrucja-posebne-namene-parka-prirode-golja; ecofeminizam.com/2017/06/15/unesko-rezervat-biosfere-backo-podunavlje/)

Rezervat biosfere Bačko Podunavlje upisan je u Svetsku listu rezervata biosfere, odlučio je Međunarodni koordinacioni savet UNESCO programa “Čovek i biosfera” juna 2017. Kako je UNESCO potvrdio vrednosti „Bačkog Podunavlja“, ono je postalo deo Mreže rezervata biosfere, koja obuhvata 669 područja iz 120 zemalja. Mreža je od ključnog značaja za ostvarivanje održive ravnoteže između zaštite biološke raznovrsnosti, očuvanja kulturnih vrednosti i socio-ekonomskog razvoja. Rezervat biosfere “Bačko Podunavlje” nalazi se na severozapadu Vojvodine i predstavlja jednu od najvećih i najočuvanijih ritsko – močvarnih celina u gornjem toku Dunava kroz Srbiju. Prostire se na područjima opština/gradova Sombor, Apatin, Odžaci, Bač i Bačka Palanka na površini od 176.635 ha. U Rezervatu biosfere se nalazi 5 sedišta jedinica lokalne samouprave i 21 selo u kojima živi oko 150.000 stanovnika. U okviru rezervata biosfere, nalaze se četiri zaštićena područja, među kojima su izuzetno vredni Specijalni rezervati prirode “Gornje Podunavlje” i “Karadordevo” (Sl. 30.).

Na UNESCO Listu svetske kulturne baštine iz Srbije su do sada upisani:

- **Stari Ras sa Sopoćanima** (1979) – celina koja uključuje manastire Sopoćani i Đurđevi Stupovi, Petrovu crkvu i ostatke tvrđava Ras i Gradina;
- **Manastir Studenica** (1986);
- **Srednjovekovni spomenici na Kosovu i Metohiji** (2004) – pored manastira Dečani, koji je pojedinačno upisan 2004. godine, listi su 2006. dodati manastiri Pečka patrijaršija i Gračanica, kao i crkva Bogorodica Ljeviška;
- **Gamzigrad – Romulijana**, Galerijeva palata (2007);
- **Stećci** - na listu Svetske baštine UNESCO je 2016. godine zvanično upisao i stećke iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske.

TURIZAM U ZAŠTIĆENIM PRIRODNIM DOBRIMA

Delatnosti i aktivnosti u zaštićenim prirodnim dobrima su ograničene zakonom, odnosno stepenom zaštite. Zaštićena prirodna dobra obuhvataju veoma različite ekosisteme (od koralnih grebena, predela sa izuzetnim razvojem biodiverziteta, planinskih oblasti, specifičnih ruralnih oblasti, močvarnih sistema) koji su veoma atraktivni i zato interesantni za razvoj turizma. Kako su najznačajniji predeli zaštićeni kao nacionalni parkovi najviše podataka je sakupljeno upravo o njihovoj vezi sa turizmom. Upravljanje razvojem turizma mora biti pažljivo regulisano da bi se ostvario kompromis između želja turista i konzervatora prirodnih vrednosti. Javljaju se dva osnovna tipa upravljanja nacionalnim parkovima: američki i evropski. **Američki tip** (na primer Jelouston) dozvoljava veću slobodu jer su osnovani radi odmora i rekreacije i njihova osnovna funkcija je turistička. Nasuprot njima, tip nacionalnih parkova u kojima je osnovna aktivnost konzervacija i naučno-istraživački rad poznat je kao **evropski tip**. Princip aktivne zaštite prirodnih dobara je doveo do toga da su nacionalni parkovi kombinovanog tipa, odnosno da su neki delovi rezervisani za jedne a drugi opredeljeni za druge od aktivnosti kako bi se potencirala njihova pedagoška i naučna uloga a sretstva za to realizovala kroz turizam. Prihodi od turističkog prometa u zaštićenim prirodnim dobrima realizuju se kroz naplatu ulaznica, usluge turističkog vodiča, iznajmljivanje raznovrsne rekreativne opreme, izradu i prodaju suvenira i davanje drugih turističkih i ugostiteljskih usluga. U ovome učestvuje velikom većinom lokalno stanovništvo te se na taj način prevazilazi jaz između lokalne zajednice i režima zaštite. Naime, stanovništvo u nacionalnom parku ili drugom zaštićenom dobru, iako malobrojno, se bavilo nekim delatnostima koje su zabranjene samim proglašenjem i stepenom zaštite (ako su u pitanju planinski predeli to je eksploatacija šuma i stočarstvo, u primorskim predelima uglavnom ribolov).

Turizam, ako se nekontrolisano razvija može da ugrozi nacionalni park na različite načine (Tab. 5.)

Tabela 5. Uticaji turizma na nacionalne parkove

korist	šteta
Zaštita predela, divljine i ekosistema	Ugrožavanje predela i biodiverziteta
Obezbeđivanje mesta za rekreaciju Naplatu ulaznica, parkinga obezbeđuje sretstva za mere zaštite	Davanjem statusa NP prostor postaje atraktivniji za preveliki broj turista i izgradnju objekata
Mogućnost zaposlenja za lokalno stanovništvo i uključivanje u zaštitu	Lokalno stanovništvo može biti isključeno iz brojnih aktivnosti na njihovoj tradicionalnoj teritoriji

(Stojanović, 2011. prema Holden 2000)

Kako navodi Stojanović (2010), turizam je dobra prilika da se uspostavi kvalitetna veza između nacionalnih parkova i lokalnog stanovništva. Ova veza je toliko jaka sa se može označiti kao simbiotska što znači da su svi učesnici međusobno toliko povezani da je opstanak jednih bez drugih nemoguć a sadejstvom omogućava dugoročnu održivost. Procesima u ovoj vezi se upravlja kroz institucionalnu mrežu, mehanizme planiranja, ljudske i finansijske resurse i tehnološku intervenciju. Mreža obuhvata tri ključna aktera: turizam kao delatnost (uključujući posetioce turističke usluge, investitore, institucije i politiku); **nacionalni park** (uključujući resurse koji mogu zadovoljiti njegovi raznovrsni resursi, a oni su u direktnoj vezi sa turističku potrebu) **lokalne zajednice i organizacije** (uključujući njihovo znanje, spretnost, prioritete, stavove).

Uzajamni uticaji tri velika aktera se ostvaruju kroz četiri različite situacije, a svaka od njih može biti pozitivna, negativna ili neutralna: veza između turizma i nacionalnih parkova rezultira uticajima na promene u ekosistemima koji su posledica čovekovog delovanja; veza između turizma i lokalnih zajednica utiče na lokalnu dobit i zaradu; veza između nacionalnih parkova i lokalnih zajednica vodi ka partnerskom odnosu u zaštiti i utiče na politiku donošenja odluka, a akcije rezultiraju promenama u predelu (što može biti dodatna prednost ili izazov za menadžment nacionalnih parkova); veza između turizma, parkova i lokalnih zajednica vodi ka raznovrsnim formama razvoja, interesa i povlastica. Očekuje se da takav odnos podrazumeva povlastice za sve velike učesnike.

Na osnovu svih odnosa koji se dešavaju moguća su tri različita scenarija:

- 1. svi su na dobitku** – ostvaruje se napredak destinacije. Turisti su zadovoljnu uslugom u nacionalnom parku koji je doro održavan i ponavljaju posete uz širenje pozitivnih informacija. Lokalne zajednice ostvaruju dohodak od turizma i počinju njime da se pretežno bave zanemarujući neka prethodne aktivnosti koje su vršile pritisak na prirodu nacionalnog parka (na primer prekomerna ispaša ili seča šuma). I država i lokalne zajednice podržavaju razvoj turizma od koga deo prihoda koriste za unapređenje predela i biodiverziteta. Ovaj scenario vodi održivosti destinacije.

2. **Dva učesnika imaju korist a treći štetu** - Turizam se intenzivno razvija i donosi prihode lokalnoj zajednici ali se ne vodi dovoljno računa o životnoj sredini. Uglavnom broj posetilaca prevazilazi noseći kapacitet pa dolazi do gedradacije prirodnih resursa i kulturne zaostavštine. Vremenom ovi resursi postaju nezanimljivi i broj turista se smanjuje a sa time i prihodi. Drugi scenario je da uprava nacionalnog parka podržava razvoj turizma i veliki deo prihoda izdvaja za očuvanje prirodnih vrednosti ali ne podržava lokalnu zajednicu. Dobit od turizma se preliiva izvan lokalne zajednice i stanivništvo više nije zainteresovano za njegov razvoj. Prekomerna konzervacija prirodnih i kulturnih vrednosti ograničava prisustvo posetilaca na mali deo zaštićenog dobra, turizam kao delatnost trpi a lokalno stanovništvo ne ostvaruje prihode. Svrishodnim upravljanjem moguće je naći kompromis i omogućiti održivi razvoj turizma uz preduzete korektivne mere.
3. **Svi gube** - posetioci degradiraju dobra nacionalnog parka pa on gubi svoj identitet jer prirodne i stvorene vrednosti bivaju degradirane do mere kada se ne mogu oporaviti. Nacionalni park gubi prihode od turizma i nema čime da finansira zaštitu i sanaciju resursa. Lokalno stanovništvo je nezadovoljno i postaje neprijateljski raspoloženo prema posetiocima. Stanovništvo počinje da se bavi drugim delatnostima koje mogu dalje degradirati životnu sredinu i biodiverzitet. Razvoj turizma, nacionalnog parka i lokalne zajednice je ugrožen.

U programima razvoja nacionalnih parkova (i drugih zaštićenih područja) turizam je jedna od osnovnih delatnosti. U razvojnim planovima se razmatra direktna i indirektna veza ove delatnosti sa upravljanjem osteljivim ekosistemima. To pre svega uključuje principe, planiranje i menadžment. Ova tri kriterijuma mogu biti od presudnog značaja za formiranje održivog turizma u nacionalnim parkovima.

- **„Principi** podrazumevaju nepristrasnost, etiku, korišćenje nosećeg kapaciteta i promociju zaštite. Primena aktuelnih principa u slučaju nacionalnih parkova podrazumeva i izvesne probleme, a to se prvenstveno odnosi na razvijanje *etičkih kodeksa* gde je usvajanje često ad hoc u svom značenju. *Princip nosećeg kapaciteta* je osnova za održivi turizam u nacionalnim parkovima. U vezi sa tim prisutna je saglasnost da nema magičnog broja koji će rešiti problem prekobrojnih turista. Noseći kapacitet zavisi od više faktora i najbolje je posmatrati ga u smislu organizacije nacionalnog parka u izbegavanju prekomernog korišćenja. Poslednji princip uključuje *promociju zaštite* i zahteva da prioritet u nacionalnom parku dobije zaštita, jer se ona nalazi iznad svakog korišćenja, pa tako i turističkog.
- **Planiranje** održivog turizma nacionalnih parkova ima četiri osnovna koraka. Prvo, planiranje turizma mora biti *dugoročno*. Drugo, planiranje mora biti *proaktivno*, odnosno, sa jasno naglašenim aktivnostima u procesu promena. To uključuje i prepoznavanje odgovarajućih turističkih aktivnosti koje moraju biti saglasne sa ekološkim mogućnostima nacionalnog parka.

Treće, planiranje turizma mora biti *integralno*. Turizam je samo jedan od načina korišćenja nacionalnih parkova i kao takav mora biti saglasan i sa drugim vidovima korišćenja. Četvrto, planiranje mora podrazumevati i *uključivanje lokalnog stanovništva*. Pripadnici lokalne zajednice imaju svoje stavove po pitanju upravljanja resursima teritorije na kojoj žive i njihov glas se mora saslušati i uvažavati.

- **Menadžment** je treći kriterijum unutar sistema održivog turizma nacionalnih parkova. Suština menadžmenta je u vezi sa aktivnostima koje se promovišu i preduzimaju u nacionalnim parkovima. Turizam u nacionalnim parkovima može biti problemski fundamentalan, pa je neophodno da shodno tome menadžment bude sveobuhvatan. Postoje tri aspekta menadžmenta održivog razvoja turizma: *stepen odgovornosti menadžera, predviđanje ostalih pristupa, spremnost na integrisanje turizma sa ostalim korisnicima prostora*. Odgovornost je sinonim za održivost. Dalje, neophodno je da menadžment bude *interdisciplinaran* u svom fokusu. To se odnosi na ekološke, socijalne i ekonomske principe održivog razvoja. Konačno, menadžment mora biti *kompatibilan* sa aktivnostima koje su zastupljene u okruženju nacionalnog parka“ (Stojanović 2011).

Vizitorski centri

Vizitorski centri su objekti osnovnom namenom prezentacije prirodnih i stvorenih vrednosti, kako nacionalnih parkova, tako i ostalih tipova zaštićenih prirodnih dobara. Graditeljska kulturna baština je osnov za upotrebu lokalnih prirodnih materijala. Posetiocima i turistima ovde se nude osnovne informacije o zaštiti i pravilima ponašanja unutar prirodnog dobra. Mogu nalaziti u naseljenim mestima u kojima je i uprava zaštićenog prirodnog a često se grade se na samom ulazu u zaštićeno prirodno dobro. Obično sedrže salu za projekciju filmova i fotografija ekološkog sadržaja o samom zaštićenom prirodnom dobru; učionicame i laboratorije za ekološku edukaciju; izložbeni prostor za adekvatne eksponate iz zaštićenog prirodnog dobra; informativni šalter, unutar koga se turisti snabdevaju turističkim kartama i propagandnim materijalom i prodajni štand, gde je moguće kupiti suvenire, knjige i neophodne rekvizite vezane za kretanje u zaštićenom prirodnom dobru.

Turizam u vlažnim staništima

Vlažna staništa obuhvataju razne ekosisteme (bare, ritove, močvare, tresave), bilo da su prirodni ili veštački (ribnjaci), koji ne moraju tokom cele godine biti pod vodom. Mogu biti deo limničkih (jezerskih ekosistema) ili lotičkih (sa tekućom vodom – reke i potoci). Vlažna staništa imaju ključnu ekološku funkciju kao regulatori režima voda, u biogeohemijskim ciklusima i kao staništa biljnog i životinjskog sveta.

Njihova funkcija u prirodi je jednaka funkciji bubrega kod čoveka. U nima se često nalaze i značajne ekonomske, kulturne, naučne i rekreativne vrednosti i zbog toga se moraju sačuvati, uprkos težnji da se isušuju radi dobijanja poljoprivrednog zemljišta ili sprečavanja razvoja nekih bolesti, na primer malarije. Vlažna staništa su područja u kojima voda predstavlja primarni faktor životne sredine i kao takva dovodi se u značajnu vezu sa biljakama i životinjama. Takođe, ovoj grupi pripadaju i priobalni delovi mora i okeana, ostrva i ljudskim radom stvoreni predeli poput ribnjaka, poljoprivrednih površina (pirinčana polja) i irigacionih sistema. Konvencija o zaštiti vlažnih staništa od međunarodnog značaja potpisana je 2. februara 1971. godine u iranskom gradu Ramsaru, po kome i nosi ime Ramsarska konvencija. Ramsarska područja u Srbiji su: Gornje Podunavlje, Labudovo okno, Ludaško jezero, Obedska bara, Peštersko polje, Slano kopovo, Carska bara, Vlasina, Zasavica i Koviljsko-petrovaradinski rit.

Zbog značaja i prirodnih funkcija vlažna staništa obezbeđuju ekosistemske usluge kroz snabdevanje vodom, ribolov, poljoprivredu, proizvodnju drvne građe, korišćenje energetske resursa (treset i biogorivo), korišćenje proizvoda od biljaka i životinja, saobraćaj i razvoj turizma. Vlažna staništa imaju i određenu kulturnu funkciju, jer su u vezi sa istorijskim dešavanjima, lokalnom kulturom, tradicijom i običajima. Izuzetna vrednost, ugroženost i nestajanje ovakvih prostora doveli su do opsežnih rasprava o njihovoj zaštiti, očuvanju i racionalnom korišćenju. Danas se u vezi sa korišćenjem vlažnih staništa koristi pojam *mudro korišćenje*. Mudro korišćenje vlažnih staništa predstavlja održivu upotrebu za dobrobit ljudi, na način koji je saglasan sa podrškom prirodnom prosperitetu unutar ekosistema. Da bi se principi održivog korišćenja realizovali neophodno je (Stojanović 2011):

- usvajanje nacionalne politike o vlažnim staništima, uključujući zakonodavnu regulativu i institucionalno angažovanje (strategije i planovi);
- usvajanje razvojnih programa, koji obuhvataju inventarizaciju resursa, monitoring, istraživanje, praksu, obrazovanje i podizanje javne svesti o značaju;
- preuzimanje adekvatnih akcija, uključujući menadžment plan, saglasan sa svim aspektima korišćenja prostora

Da bi se održivi turizam razvio u vlažnim staništima neophodno je slediti i određena uputstva. Sekretarijat Sporazuma o zaštiti afričko-evroazijskih ptica selica (The Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds ili African-Eurasian Waterbird agreement – AEWA) izdao je **smernice za razvoj ekoturizma u vlažnim staništima**.

1. imenovati vladin komitet za ekoturizam;
2. izvršiti valorizaciju ekoturističkih potencijala u vlažnim staništima;
3. pripremiti listu prioriternih područja za koje je potreban turistički menadžment;
4. odlučiti se za tip menadžment planova koje zahteva svaki od utvrđenih lokaliteta;

5. sprovesti studiju izvodljivosti za svaku lokaciju;
6. proceniti ranjivost ptica močvarica na svakom lokalitetu;
7. proceniti potrebna sredstva za menadžment ekoturizma;
8. osnovati lokalne ekoturističke komitete za menadžment;
9. sačiniti ekoturističke menadžment planove;
10. implementirati ekoturističke menadžment planove i ako je potrebno uraditi njihovu reviziju.

Osnovne aktivnosti koje turisti mogu obavljati u vlažnim staništima su: sportski ribolov na slatkim vodama koji direktno zavisi od vlažnih staništa. Takođe, postoji procena da polovina ulovljenih morskih riba u SAD zavisi od vlažnih staništa. Prema statističkim podacima u ovoj državi više od 45 miliona ljudi učestvuje u rekreativnom ribolovu. Na ovaj hobi ribolovci godišnje potroše 24 milijarde dolara. niz drugih turističko-rekreativnih aktivnosti. One su od posebnog značaja za lokalne i nacionalne ekonomije. Više od 60 miliona ljudi posmatra ptice u migraciji, 3,2 miliona učestvuje u lovu na divlje patke i guske u Severnoj i Centralnoj Americi (Kanada, SAD, Meksiko). Zahvaljujući ovim aktivnostima godišnje se zaradi 20 milijardi dolara.

Geonasleđe i turizam

Geodiverzitet /geonasleđe/ pored biodiverziteta spada u prirodne vrednosti koje su predmet zaštite (i konzervacije), a definiše se kao raznovrsnost geoloških i geomorfoloških pojava u prirodi. Geonasleđe predstavlja reprezentativni uzorak geodiverziteta, koji zahteva poseban pristup u postupku valorizacije. U objekte geonasleđa spadaju geološke, geomorfološke, pedološke i posebne arheološke vrednosti nastale u toku formiranja litosfere, njenog morfološkog uobličavanja i međuzavisnosti prirode i ljudskih kultura, koje zbog izuzetnog naučnog i kulturnog značaja, kao deo jedinstvenog geonasleđa Evrope, odnosno sveta, moraju biti posebna briga svih društvenih grupa (Zavod za zaštitu prirode). Da bi se objekat geonasleđa izdvojio neophodno je da ispunjava sledeće kriterijume: retkost, trenutno stanje, reprezentativnost, raznolikost, naučni značaj i edukativniznačaj. Inventar objekata geonasleđa obuhvata oko 650 geoloških, paleontoloških, geomorfoloških, speleoloških i neotektonskih objekata. Zavod za zaštitu prirode je do sada zaštitio oko 80 objekata geonasleđa, uglavnom speleološkog karaktera. Primeri geo nasleđa u zaštićenim prostorima Srbije su: Đerdapska klisura, Klisura Sokobanjske Moravice, Zasavica, Carska bara, Obedska bara, Ovčarsko-kablarska klisura, Đavolja varoš, Paličko jezero i Ludaško jezero (kao eolska jezera), kao i glacijalni reljef Kopaonika i Šar planine koji se nalaze u turistički najatraktivnijim i potencijalnim turističkim regijama.

Geoturizam je fokusiran na promociju geoloških i geomorfoloških mesta zbog njihovih naučnih i društvenih vrednosti kako bi se osigurala njihova konzervacija radi njihove buduće upotrebe od strane naučnika, turista i rekreativaca.

Geoturizam predstavlja proces prepoznavanja i davanja šireg značenja objektima geonasleđa koji bi trebali da vode ka njihovoj što boljoj i efikasnijoj očuvanosti. Geokonzervacija, u kombinaciji sa turističkom promocijom je ključan element geoturizma, a podrazumeva aktivni menadžment lokaliteta sa ciljem obezbeđivanja očuvanja kvaliteta. Iz ugla turističkih analiza geodiverziteta i geonasleđe se stavljaju u vezu sa relativno novim oblikom turizma koji promoviše ovakve vrednosti prirode, geoturizmom. U mnogim zemljama pogodni prostori sa dobro eksponiranim geološkim profilima pretvoreni su u rezervate ili neku vrstu geoloških parkova, sa postavljenim tablama i detaljnim objašnjenjima.

Geoturizam prema jednima predstavlja oblik turizma koji se vezuje za širok spektar geografskih vrednosti, socio-ekonomski i kulturni kontekst destinacije, dok drugi smatraju da geoturizam ima užu kontekst i da se tiče posete i obilaska posebnih geoloških i geomorfoloških lokaliteta, u cilju rekreacije i učenja o prirodi. Prema tom shvatanju, koje se čini objektivnijim, geoturizam se stavlja u tesnu vezu sa geonasleđem (Čulić i sara. 2015).

Geoturizam je vid „uvažavanja geoloških procesa i pojava“, koji bi morao da doprinese boljoj interpretaciji i razumevanju životne sredine. To se postiže kroz adekvatnu prezentaciju atrakcija; otvaranje posebnih tipova smeštajnih kapaciteta (geokonacišta, georesorti); aktivnosti i interpretacije koje uključuju edukativne rute, pešačke staze, vizitorske centre, brošure i turističku propagandu i planiranje i menadžment koji uključuju zaštitu geodiverziteta, osmišljavanje turističkih lokaliteta i stručan odnos prema posetiocima.

AKCIONI PLAN UPRAVLJANJA RAZVOJEM TURIZMA U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA

Formiranje akcionog plana čini kompleksan zadatak, neophodan u turističkom razvoju svakog zaštićenog prirodnog dobra. Mora biti usaglašen sa menadžment planom zaštićenog prirodnog dobra i koordiniran sa lokalnim interesnim grupama, kroz šta se konačno potvrđuje i njegova uloga u odživom razvoju. Na kraju, ali ne i po svom značaju, akcioni plan mora biti podržan kroz biznis plan (Stojanović 2011).

Akcioni plan zaštićenog prirodnog dobra ima 13 neophodnih tačaka:

1. **Ciljevi** razvoja turizma u skladu sa načelima zaštite životne sredine i divljine (neizmenjenih predela i očuvanih ekosistema). Ciljevi zaštite prirode su ponekad suviše konzervativni, dok ciljevi razvoja turizma mogu biti preambiciozni i iznad graničnog kapaciteta prostora. Kompromis se najčešće i najefikasnije postiže preko razvoja nekog od vidova ekoturizma.
2. **Popis svih resursa** na datoj lokaciji a naročito onih koji imaju potencijal za razvoj turizma. Ovo obuhvata kako prirodne resurse (zemljište, šume, biodiverzitet, površinske i podzemne vode, objekte geonasleđa) tako

i materijalne i nematerijalne kulturne resurse. Kada se formira katastar (uređeni popis) svih resursa vrši se procena njihovih turističkih potencijala (resursnih i finansijskih).

3. **Određivanje ključnih karakteristika.** U nacionalnom parku ili drugom području pod zaštitom se uvek nalaze neke prirodne ili kulturne vrednosti koje su jedinstvene, odnosno u toj formi se nalaze isključivo na tom prostoru. To se umarketingu koristi kao jedinstvena prodajna karakteristika (unique selling point), na osnovu koje se zaštićeno dobro prepoznaje na turističkom tržištu.
4. **Noseći kapacitet** je odlučujući kriterijum koji određuje da li će planirani razvoj turizma u zaštićenom dobru biti održiv. U ovom koraku se uključuju standardi (obavezni – zakonom refulisani, kao i dobrovoljni, najčešće moralni kodeksi) koji se odnose na usklađivanje zona zaštite zaštićenih prostora i zoniranje turizma. Često se dešava da se u blizini zaštićenog kulturnog dobra nalazi i zona pod zaštitom prirodnih dobara. (Na primer u NP Đerdap se lokalitet kulturne baštine Lepenski vir nalazi u zoni zaštićenog prirodnog dobra).
5. **Analiza tržišta**, koja se odnosi na navike i očekivanja korisnika, odnosno posetilaca (analiza sadašnjeg stanja, projekcija realno željenog stanja). Ova tačka akcionog plana bi mogla da uključi i SWOT analizu, kojom bi se dobila realna pozicija turističkog proizvoda na tržištu, preko sagledavanja njegovih jakih i slabih tačaka, kao i šansi i pretnji iz neposrednog okruženja.
6. Kreiranje **uputstva** i pravila za turiste koja predstavljaju šire liste dozvoljenih i zabranjenih aktivnosti u zaštićenom području. Ovakva uputstva moraju biti jasno i nedvosmisleno predložena turistima (na primer za planinarske ture turistima se na početku daju prazne kese i od njih se zahteva da pri povratku vrate iste kese sa otpadom, kao potvrdu da ga nisu ostavili na stazi).
7. Razvijanje i predlaganje **novih turističkih proizvoda**. Praćenje trendova zahteva posetilaca je osnova za razvoj novih turističkih proizvoda u zaštićenim predelima, naročito u nacionalnim parkovima. Savremeni turisti žele da saznaju što više velikom broji jedinstvenih karakteristika takve destinacije pa je neophodno uvoditi što više edukativnih sadržaja naročito na destinacijama ekoturizma. Često se ovo sprovodi kroz učešće posetilaca u nekim tradicionalnim radnjama ili u nekim tradicionalnim vidovima korišćenja prirodnih resursa na održiv način. Na taj način se povezuje očuvanje kulturne tradicije sa zaštitom prirode i zadovoljstvom turista.
8. **Procena uticaja na okolinu** je zakonska obaveza za sve razvojne programe.
9. **Lokalni saobraćaj** je često problem u zaštićenim dobrima bilo da se radi o pristupačnosti destinacije (koja se uglavnom nalazi daleko od glavnih saobraćajnica) ili o saobraćaju u samoj destinaciji. Poboljšanje saobraćajnica često može dovesti više turista nego što je noseći kapacitet, pa akcioni plan mora ponuditi rešenje (naplata ulaznica, naplata parkinga, ograničenje saobraćaja u I zoni zaštite i slično).

10. **Strategija promocije** je prvenstveno zadatak turističkih organizacija. Samo zaštićeno prirodno dobro koje je vidljivo širokom auditorijumu može očekivati priliv posetilaca. U nekim slučajevima čak i lokalno stanovništvo nije dovoljno upoznato sa turističkim potencijalima predela u kojem žive.
11. **Monitoring.** Još u fazi planiranja treba ustanoviti sistem praćenja uticaja razvoja turizma na destinaciju. Na raspolaganju su razni indikatori a cilj njihove primene je kvantifikacija i kontrola pritisaka koje vrše turističke aktivnosti sa ekološkog, ekonomskog i društvenog aspekta.
12. Procena **potreba** (kroz studiju izvodljivosti) koje se odnose na zadovoljenje tehničkih standarda, na potrebu zapošljavanja određenog broja izvršilaca i načini kako sve to finansirati a da se deo prihoda odvoji za mere zaštite životne sredine i kulturne baštine.
13. Implementacija je poslednji korak akcionog plana. U ovom koraku planirane mere pokazuju svoju održivost. Često se dešava da se tek tada uvidi da su ciljevi postavljeni previsoko bilo iz razloga nedovoljnog poznavanja svih aspekata od značaja bilo zbog nemogućnosti ostvarivanja kompromisa sa drugim korisnicima zaštićenih dobara.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA:

1. Koje je prvo zaštićeno prirodno područje u svetu?
2. Koje je prvo zaštićeno prirodno područje u Srbiji?
3. Nabrojati vrste zaštićenih prirodnih dobara prema IUCN (6).
4. Navesti najmanje tri uslova od kojih zavisi formiranje i veličina zaštićenih prirodnih dobara.
5. Navesti 5 razloga zbog kojih se upravlja zaštićenim prirodnim dobrima.
6. Navesti najmanje 5 ciljeva upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima.
7. U kojim vrstama zaštićenih prirodnih dobara je turizam primarni cilj upravljanja (3)?
8. U kojoj kategoriji zaštićenih prirodnih dobara turizam nije prihvatljiv kao cilj upravljanja?
9. Za rezervate biosfere u Srbiji su proglašeni (2)
10. Na UNESCO listu Svetske kulturne baštine u Srbiji su upisani (5):
11. Razvoj turističke infrastrukture je moguć: u I zoni zaštite; II zoni zaštite; III zoni zaštite nacionalnih parkova /zaokružiti tačan odgovor/
12. Koja je razlika između „američkog“ i „evropskog“ tipa nacionalnih parkova?
13. Nabrojati tri korisna aspekta razvoja turizma u nacionalnim parkovima.
14. Nabrojati tri negativna aspekta razvoja turizma u nacionalnim parkovima.
15. Nabrojati najmanje tri karakteristike planiranja održivog razvoja turizma u zaštićenom području.
16. Navesti najmanje 5 sadržaja vizitorskih centara zaštićenih područja.
17. U zaštićenim prirodnim područjima u zoni I stepena zaštite dozvoljene su aktivnosti /nabrojati 3/.
18. U zaštićenim prirodnim područjima u zoni II stepena zaštite dozvoljene su aktivnosti /nabrojati 3/.
19. U zaštićenim prirodnim područjima u zoni III stepena zaštite dozvoljene su aktivnosti /nabrojati 3/.
20. Ko upravlja nacionalnim parkovima u Srbiji?
21. Nacionalni parkovi u Srbiji su (5):
22. Koja zaštićena prirodna dobra iz Srbije su upisana u Povelju za održivi turizam?
23. Nabrojati najmanje 5 parkova prirode u Srbiji.
24. Nabrojati najmanje 5 predela izuzetnih odlika u Srbiji.
25. Koja je razlika između ekoloških mreža EMERALD i NATURA 2000?
26. Gde se nalazi rezervat biosfere Bačko podunavlje?
27. Nabrojati najmanje tri funkcije vlažnih ekosistema.
28. Koje turističke aktivnosti mogu da se odvijaju u zaštićenim vlažnim staništima?

29. Nabrojati najmanje tri vlažna staništa u Srbiji zaštićena u skladu sa Ramsarskom konvencijom.
30. Nabrojati najmanje tri lokacije geonasleđa značajna za geoturizam u Srbiji.
31. Šta obuhvata Akcioni plan razvoja turizma u zaštićenim područjima?

PITANJA ZA DISKUSIJU:

Diskutovati sledeće relacije za NP Kopaonik, NP Tara i NP Đerdap:

1. U relaciji TURIZAM-NACIONALNI PARK-LOKALNA ZAJEDNICA objasniti scenario DOBITAKDOBITAK-DOBITAK.
2. U relaciji TURIZAM-NACIONALNI PARK-LOKALNA ZAJEDNICA objasniti scenario DOBITAKDOBITAK-GUBITAK.
3. U relaciji TURIZAM-NACIONALNI PARK-LOKALNA ZAJEDNICA objasniti scenario GUBITAKGUBITAK-GUBITAK.

VEŽBE

Analiza stanja razvijenosti turizma u nacionalnim parkovima, određenim područjima drugih kategorija ZPD u Srbiji.

Box 7. U martu 2019. održan je forum VPALF (World Protected Areas Leaders' Forum)

Suština rasprave se odnosila na trend da turizam postane dominantna aktivnost u zaštićenim oblastima, zahtevajući veliku pažnju menadžmenta i osoblja na terenu. Agencije u većini zaštićenih područja u potpunosti prihvataju održivi turizam kao validnu aktivnost koja pomaže u izgradnji izborne jedinice za očuvanje prirode, stvara mogućnosti za privredu zasnovanu na turizmu i zapošljavanje u cijeloj industriji, kao i na lokalnom nivou. Ali postojala je zabrinutost da bi se obećanje turizma za zaštićena područja i očuvanje prirode uopšte moglo izgubiti kada prakse uključe veliki broj ljudi, koji vrše pritisak na lokacije i sisteme za upravljanje posetiocima, a koji ne moraju nužno rezultirati smislenim odnosom s prirodom i podrškom njenom očuvanju ili u najgorem slučaju zapravo degradiraju ili oštećuju resurs.

Podneti su fascinantni i bogati izveštaji o tome kako se agencije u zaštićenim oblastima bave velikim brojem posetilaca, uključujući niz mehanizama planiranja i zoniranja, sistema za razmeštaj posetilaca u prostoru i vremenu koristeći sofisticirane tehnologije nadgledanja i komunikacije, kao i upravljanje rizikom i druge mehanizme radi obezbeđivanja sigurnosti posetilaca i da obezbedi ulaganja i održavanje osnovnih sredstava. Svi ovi mehanizmi funkcionišu vrlo dobro kada ih primenjuju sposobni rukovodioci.

Ključne poruke:

- Poseta zaštićenim područjima daje priliku da bude veoma važan mehanizam da se podstakne suživot kulture i prirode u destinacijama i da posetioci dožive neizbrisiv utisak vrednosti prirode za život, iskustva, razumevanje i podršku ljudi;
- Turizam može finansijski da doprinese troškovima uspostavljanja i upravljanja zaštićenim područjima i da važan ekonomski doprinosi šire, posebno u različitim ruralnim zajednicama i uključivanjem zajednica i u turističke aktivnosti;
- Primarni fokus na visokom broju posetilaca i komercijalnim mogućnostima može planere i menadžere da usmeri u situacije u kojima se veliki deo vremena i resursa posvećuje jednostavnom upravljanju situacijom, a ne na podršku suštinskim osnovama koje su sama priroda, poruka o očuvanju može se izgubiti tokom procesa;
- Kao alternativa, snažniji pravni i institucionalni okvir koji uključuje agencije za zaštitu prirode, turističke vlasti i samu turističku privredu može da da koherentniji i koordiniraniji pristup korištenju resursa i da rezultira dobitnim rezultatima za prirodu i ekonomiju.
- Odgovarajuća upotreba informacione tehnologije, društvenih medija i komunikacija može podstaći primerenije ponašanje posetilaca i privući posetioce, posebno one koji žive u gradovima, da bolje shvate i koriste resurse zaštićanih područja.

Prema: IUCN Getting priorities right for tourism and protected areas, 2019.

<https://www.iucn.org/news/protected-areas/201904/getting-priorities-right-tourism-and-protected-areas>

ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA NA PLANINSKIM PODRUČJIMA

Ciljevi poglavlja:

- *Upoznavanje studenata sa tokom razvoja turizma u planinskim oblastima Evrope, Srbije i okruženja, i njegovim uticajem na predele, biodiverzitet i privredu*
- *Upoznavanje sa razvojem i karakteristikama ruralnog turizma*
- *Upoznavanje sa osnovnim elementima ekoturizma*

UTICAJ TURIZMA NA PLANINSKA PODRUČJA

Planinska područja obuhvataju izuzetno osetljive ekosisteme koje karakteriše plitko zemljište slabe plodnosti i visokoplaninska klima koja prouzrokuje kratak vegetacioni period. U takvim uslovima su se razvile specifične životne zajednice koje se često ne mogu naći nigde na drugom mestu na planeti (primer alpski runolist). Turizam u ovim regijama se razvija prvenstveno kao zimski (skijaški centri) i ako nije dobro vođen može da ugrozi okruženje, najviše zemljište i biodiverzitet. Na Tab. 6. su prikazani neki negativni uticaji skijališta na životnu sredinu.

Zbog toga je Svetska turistička organizacija donela smernice koje treba da omoguće održivi razvoj planinskog turizma kako u zimskoj tako i u letnoj sezoni uzimajući prvenstveno u obzir noseći kapacitet prostora.

Tabela 6. Uticaj skijališta na životnu sredinu

tip	proces	ishod
Priprema staze	Uništavanje vegetacije i stena, seča šuma	Degradacija ekosistema Gubitak estetskih vrednosti Porast rizika od lavina Klizišta Uznemiravanje životinja
Instalacija uspinjače	Graditeljski putevi Korišćenje kablova	Uništavanje staništa Ugrožavanje ptica
Veštački sneg/ oprema	Za 1 ha snega troši se 200 000 l vode	Preterano korišćenje vode i energije Buka Ubrzano zamrzavanje zemljišta
Razvoj infrastrukture	Saobraćajnice za skijaše Infrastruktura za vodu i energiju	Promena namene zemljišta, Buka, Zagađenje vazduha
Infrastruktura za razvoj	smeštaj	Promena namene zemljišta Zagađenje

(Stojanović 2011. , prema Holden 2000.)

ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA NA PLANINSKIM PODRUČJIMA SRBIJE

Republika Srbija raspolaže kvalitetnim i raznovrsnim potencijalima za razvoj planinskih područja, od kojih je aktiviran samo deo, prednjače visokoplaninska područja (iznad 1500 m nv) sa neposrednim srednjeplaninskim okruženjem (1000-1500 m nv), u kome se prožimaju interni i eksterni faktori od značaja za regionalni razvoj ovih područja Srbije. Područja iznad 1000 m nv pokrivaju ukupno oko 11% prostora Republike odnosno 9680 km². U Srbiji se nalazi 15 planinskih vrhova sa nadmorskom visinom preko 2000 m. Zahvaljujući svojim prirodno-ekološkim svojstvima, predeonim kvalitetima, biodiverzitetu, razvojnim potencijalima i drugim karakteristikama, visokoplaninska područja Srbije predstavljaju dragocen prirodni resurs. Značajan prirodni resurs zastupljen je i na zasebnim većim srednjim planinama i planinskim površima. U planinskim predelima se nalaze nacionalni parkovi Kopaonik, Tara i Šar Planina kao i veći broj lokacija pod drugim vidovima zaštite.

Osnovni problem turističkog i ukupnog razvoja planinskih područja u Srbiji je limitiranost njihovih potencijala koja može biti: apsolutna u slučaju da se na planinskom području ne može ostvariti razvoj (nedostatak kritične mase visokoplaninskog prostora i prirodnih resursa, degradirana priroda i dr.); i relativna u slučaju da postoji ograničenje nekog faktora razvoja (saobraćajna dostupnost, infrastruktura, zaštićeno područje i dr.), što zahteva analizu rentabilnosti i definisanje načina za prevazilaženje ograničenja. Najznačajnija ograničenja su sve prisutnija depopulacija (stanovništvo migrira ka gradskim centrima u potrazi za zapošljem); loša demografska slika (većina stanovništva ima nizak stepen obrazovanja i u životnom dobu kada više nise u stanju da privreduje); loša infrastruktura (nedostatak savremenih saobraćajnica, slabo razvijena infrastruktura za snabdevanje pijaćom vodom i nedostatak pogona za prečišćavanje otpadnih voda); klimatske promene koje prete degradacijom šuma i malih vodotokova; eksterno upravljanje.

Kad se govori o potencijalima ovih područja mora se kod definisanja prioriteta uzeti u obzir i politika prostornog razvoja i zaštite, tj. potreba da se razvoj usmeri u određeno planinsko područje, bez obzira na veću ekonomsku rentabilnost koja bi bila ostvarena na drugom, po potencijalima boljem, području.

Srbija danas znatno zaostaje za većinom evropskih zemljama u pogledu savremenog upravljanja razvojem planinskih područja. Ne postoji Strategija razvoja i zaštite planinskih, i ruralnih područja Republike nije dovoljno jasno definisana, a još manje efikasan sistem upravljanja održivim razvojem. Nije obezbeđena ni adekvatna podrška za implementaciju postojećih planova (opšte strategije, prostorni, envajeronmentalni i sektorski planski osnovi), a time ni za efikasno upravljanje održivim razvojem planinskih područja.

Ograničenja, konflikti i načela održivog razvoja

Dominantni ograničavajući faktori održivog razvoja planinskih područja Srbije mogu se svrstati u nekoliko kategorija:

- **demografski faktor** (depopulacija, starenje i osiromašenje seoskog stanovništva);
- **socio-politički i ekonomski faktor** (zapostavljanje planinskih područja u korist industrijalizacije i urbanizacije, odsustvo dugoročnih strategija i operativnih programa razvoja, saobraćajna i komunikaciona izolovanost, nepostojanje dovoljno svesti o mogućnostima razvoja, kao i ekonomske migracije u gradove radi zapošljavanja i boljih uslova života);
- **prostorno-envajronmentalni faktor** (pretežno periferan geografsko-saobraćajni položaj; nekvalitetna i neizgrađena krupna infrastruktura; razbijena morfološka struktura i nedovoljna opremljenost naselja komunalnom infrastrukturom, javnim službama i drugim urbanim sadržajima; neadekvatna zaštita i prezentacija prirodnih vrednosti);
- **upravni faktor** (neprilagođenost zakonskog i planskog osnova, administrativna i privredna podeljenost planinske teritorije, neadekvatna institucionalna organizovanost, neuspostavljanje GIS-a i dr.),

Posledice ovakvog stanja su:

- **Razvoj** je usporen i često je stihijskog karaktera, sa izraženim konfliktima između lokalne samouprave, države i parcijalnih interesa potencijalnih investitora. Nedovoljna koordinacija akcija produbljuje ove konflikte a mogućnost kontrole održivosti razvoja je minimalna, naročito u delu zaštite prirodnih resursa koja je još uvek podređena ekonomskim interesima.
- **Jednostrano tumačenje** održivog razvoja planinskih područja, davanjem prioriteta zaštiti prirode i dr.
- Izazov održivog razvoja planinskih područja Srbije je posebno izražen u **usaglašavanju zaštite i korišćenja prirodnih resursa** i životne sredine. Sve značajnije planine imaju neki status zaštićenog prirodnog dobra ili je on u pripremi - Nacionalni park: Kopaonik, Šar-planina i Tara; Park prirode: Stara planina i Golija (deo Parka Golija je rezervat biosfere MAB); Specijalnog rezervata prirode: Goč-Gvozdac, Peštersko polje; lokaliteti na Mokroj Gori-Tutin (Pogled, Kaljavica i Beleg) i na Prokletijama-Dečani (Prilepske planine, Kožnjari, Maja Rops); Područja u postupku zaštite: Nacionalnog parka - Prokletije, Mokra Gora-Tutin; Predela izuzetnih odlika - Vlasina, Mokra gora; i Specijalnih rezervata prirode: Suva planina i Radan-Sokolovica; Područja predviđena za zaštitu (predeo izuzetnih odlika, park prirode i dr): Valjevske planine, Kučajske planine, Zlatibor, Jadovnik i dr.

Koncept održive zaštite u Srbiji, pored zaštite prirodnog nasleđa i resursa, treba da podrazumeva i zaštitu egzistencijalnih interesa lokalnog stanovništva i dobrobit lokalnih zajednica, kao i stvaranje uslova za edukaciju, rekreaciju i oporavak urbanog stanovništva u planinskim područjima. Budućnost visokoplaninskih područja Srbije u najvećoj meri zavisice od primenjenih načela i principa kod planiranja, programiranja, projektovanja i građenja, pravnih, institucionalnih i organizacionih normi, na jednoj strani, kao i od primenjenih kriterijuma zaštite kompatibilnih sa principima uređenja i razvoja, na drugoj.

Održivi razvoj visokoplaninskih područja Srbije treba zasnivati na načelima održivog razvoja:

1. **Envajeronmentalne podobnosti**, razvoj delatnosti (prvenstveno turizma) u skladu sa režimima i uslovima zaštite zaštićenih područja sa izuzetnim i/ili osetljivim prirodnim vrednostima i resursima. Planinske oblasti su veoma pogodne za proizvodnju visokokvalitetne hrane, pa taj potencijal mora biti ozbiljno razmatran i kroz turističku ponudu. Na planinskim područjima se nalaze centri očuvanog biodiverziteta koje treba promovisati. Mogućnost korišćenja lokalnih obnovljivih izvora energije (naročito malih hidroelektrana i geotermale energije) još nije ozbiljno razmatrana.
2. **Ekonomске isplativosti**, koja podrazumeva rentabilnost investicije kao i aktivnu zaštitu planinskog područja od dela ostvarenog prihoda. Da bi se odredila neophodno je izvršiti analizu tražnje planinskog turističkog proizvoda, multikriterijumsku ocenu rentabilnosti projekta, finansijsku analizu investicionih aranžmana, analizu tržišta nekretnina u pogledu optimalne lokacije, analizu razvoja komplementarnih delatnosti i analizu javnih prihoda. U većini država zaštićena planinska područja zahtevaju finansijsku podršku preko nacionalnih fondova, pri čemu je nivo izvajanja do 2000 eura/km² u razvijenim do 150 eura/km² u zemljama u razvoju.
3. **Socijalne prihvatljivosti**, odnosno zaštita interesa lokalnih zajednica kroz veće zapošljavanje i bolja radna mesta, razvoj turističke infrastrukture koju koristi i lokalno stanovništvo. Stanovništvo treba podsticati da se bavi delatnostima čija će se vrednost realizovati kroz turističku ponudu a deo prihoda iskoristiti za kompenzovanje tradicionalnih delatnosti koje su ograničene stepenima zaštite prirode.

Faze razvoja planinskih destinacija

Razvoj planinskih centara u Evropi je tekao kroz 5 faza (generacija):

I generacija – krajem 19 veka: **tradicionalna seoska** i mešovita naselja u podnožju Alpa (Chamonix)

II generacija - 1940-1970: **gradnja u nenaseljenim predelima** od 1200-1500 m nv – inicijalni investitor država izgradnja infrastrukture objekata, skijališta)

III generacija – 1970-1980: “**integralni centri**” – centralizovano upravljanje svim faktorima eksploatacije (Francuska)

IV generacija – 80-tih godina 20 veka: “**polivalentni centri**”- celogodišnja ponuda (zimi skijaši-leti rekreativci) (Italija)

V generacija: **modifikacija** dosadašnjeg razvoja kao posledica klimatskih promena dovode do finansiranja i izgradnje centara iznad 1600 m nv i izgradnje ski stadiona. Ski stadioni su posebni objekti u planinskim područjima, koji objedinjuju hotelski i privatni smeštaj, različite ponude, rekreacije, sport, avanture, velnes.

Turističke destinacije u razvijenim evropskim državama su: u Italiji, koja ima 50% planinskih područja, 300 skijališta od Sicilije na jugu, preko Apenina do Cortina d’ Ampezzo na severu; u Švajcarskoj, koja ima 50 % planinskih područja, 1796 planinskih žičara i liftova i oko 8000 zaposlenih na žičarama, 2008. god. ostvaren prihod od 950 miliona CHF od prevoza gostiju; u Austriji, koja ima takođe 50 % planinskih područja, prihodi od zimskog turizma dostižu 4,5% nacionalne ekonomije (*OECD Better Life Index*).

Razvoj planinskog turizma u manje razvijenim državama EU, koje su geografski bliske Srbiji zavisi od primenjenog modela održivog razvoja.

U **Slovačkoj** je koncept planiranja zvan na ravnomernom regionalnom pristupu razvoju. Planinski turistički centri, kojih danas ima 80, su razvijani u svih osam regiona Slovačke. Projekti razvoja turizma su obuhvatili izgradnju kako većih planinskih centara (Jasna, Stari Smokovec i dr., kapaciteta preko 10000 stacionarnih korisnika), tako i manjih planinskih centara (Čopok, Bezovec i dr. kapaciteta od 2000 do 4000 stacionarnih korisnika) i ski stadiona (Banjska Bistrice, Bustra kod Brezne i dr.). Implementacija razvoja se odvijala delom u okviru postojećih naselja, a delom kao potpuno novi centri u visinskoj zoni, gde su to terenski uslovi dozvoljavali. Realizacija projekata u okviru zaštićenih područja potvrđuje stav da su razvoj i zaštita komplementarne delatnosti i u zemljama u razvoju/tranziciji.

Planinski turizam **Rumunije** je relativno nerazvijen a razvija se u okviru tri zone Karpatskih planina, koje zauzimaju oko 48% teritorije zemlje. Većina od oko 30 planinskih turističkih mesta, skijališta i lokalnih ski-stadiona nisu dovoljno infrastrukturno opremljeni. Najvažnija skijališta se nalaze u kontaktu sa banjskim centrima ili njihovoj blizini, a njihova izgradnja se finansira iz lokalnih budžeta i privatnih izvora. U istočnoj zoni Karpatskih planina, u okviru planinskih nacionalnih parkova realizovano je više centara i skijališta.

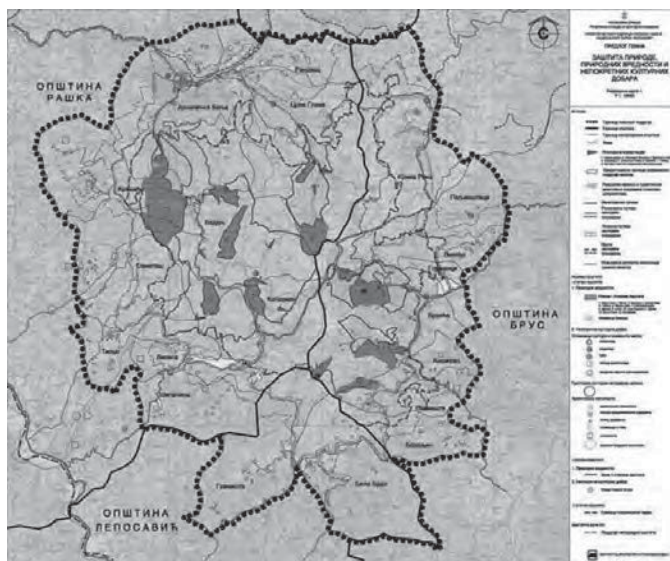
Bugarska značajnu pažnju poklanja kako razvoju planinskog turizma tako i zaštiti prirode. Realizovano je više od dvanaest planinskih turističkih centara, od kojih su najvažniji Banjsko, Pamporovo, Borovec i Vitoša (u okviru ili kontaktu sa zaštićenim područjima). Većina centara razvijena je privatnim investicijama ili udruživanjem lokalnog stanovništva. Saobraćajna dostupnost planinskih područja je relativno povoljna u odnosu na glavne urbane centre Sofiju i Plovdiv.

Započeta je i realizacija ski-centra Berkovica na Staroj planini (vrh Kom, tzv “Zapadni Balkan”), na granici sa Srbijom, koja omogućuje razvoj transgranične saradnje sa planiranim ski-centrom u opštini Dimitrovgrad („Prostorni plan Parka prirode i turističke regija Stara planina“, IAUS, Sl. Gl. RS 115/08).

Na planinskim područjima **Grčke** izgrađeno je dvadesetak manjih turističkih centra i ski stadiona, sa relativno skromnim kapacitetima skijaške infrastrukture. Osnovne karakteristike su: lokacije centara između 1800 i 2000 m nv, najčešće u nacionalnim parkovima ili u blizini zaštićenih prirodnih vrednosti i kulturnih dobara; skromni smeštajni kapaciteti u visinskim zonama ski centara sa malim brojem noćenja; postojanje osnovne supra i infrastrukture, dobra saobraćajna povezanost sa konzumnim područjem regionalnih, opštinskih centara, manjih gradova i sela u neposrednoj blizini koji i obezbeđuju glavne smeštajne kapacitete (Krunić i sar. 2010).

Dosadašnji razvoj planinskih područja Srbije imao je, takođe, pet faza:

1. inicijalno-sporadična faza – od 1901. godine do Drugog svetskog rata, koju karakteriše početak istraživanja i razvoja turizma, osnivanje „Srpskog planinarskog društva” i dr;
2. pripremno-razvojna faza – od kraja Drugog svetskog rata do 1968. godine, koja prati intenziviranje opštih tokova razvoja (industrijalizacije). Do 1960. godine na planinskim područjima Srbije postojao je 61 planinarski objekat sa 2047 ležajeva, približno isto kao u Sloveniji;
3. razvojna (studijsko-planska) faza – od 1968. do 1990. godine. Većina planinskih centara Evrope tada je građena na 1600-2000 mnv., što je primenjeno i na Kopaoniku, kao i u planiranju Stare planine i Šar-planine.
4. faza krize – od 1990. do 2007. godine, koju, usled raspada SFRJ, ratnih događanja i odsutva ekonomske i socijalne stabilnosti tokom prilagođavanja tržišnoj privredi, prati zaustavljanje inače sporih procesa razvoja turizma i povezivanja sa lokalnom poljoprivredom, podsticanja razvoja komplementarnih aktivnosti i podrške zaštiti prirodnog nasleđa i životne sredine.
5. faza postepenog oporavka - od 2007. godine, sa intenziviranjem državnog ulaganja na formiranje javnih skijališta i dr., ali još uvek bez dovoljne usklađenosti planske regulative prostornog razvoja turizma. U Srbiji se razvijaju tri visokoplaninska turistička centra (na Kopaoniku, Šar-planini i Staroj planini) i nekoliko manjih centara i ski stadiona (na Zlatiboru, Divčibarama i dr.) na kojima je do sada realizovano oko 35 žičara i oko 90 km skijaških staza.

(Referalna karta zaštita prirode, kulturnih vrednosti i nepokretnih kulturnih dobara)

Iskustva iz okruženja i Evrope ukazuju na moguće pravce daljeg razvoja turizma na planinama Srbije: sa jedne strane dalji razvoj već afirmisanih planinskih centara (Kopaonik, Zlatibor, Šar planina) uz mere koje će sprečiti degradaciju životne sredine turističkim planovima i aktivnostima, a sa druge ubrzan razvoj novih centara kao što je Stara planina kao i druge neafirmisane planinske destinacije. Treba insistirati na diversifikaciji turističkih proizvoda koja vodi boljoj posećenosti u letnjem periodu, boljoj prezentaciji prirodnih i kulturnih resursa.

ODRŽIVI RAZVOJ RURALNOG TURIZMA

Seoska (ruralna) područja u svom razvoju nisu više samo pastoralni predeli u kojima se dominantno proizvodi hrana, već postaju i značajne turističke destinacije u procesu diversifikacije poljoprivrede. Ova područja se mogu nalaziti kako u planinskim tako i u ravničarskim predelima.

U Srbiji se na bazi statističke klasifikacije gradskim naseljima smatraju naselja sa najmanje 2000 stanovnika i 90% nepoljoprivrednog stanovništva a sva ostala su ruralna. Učešće ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu Republike Srbije iznosi 43,60%.

Oko 57% stanovništva EU živi u ruralnim oblastima, koje obuhvataju preko 90% teritorije Unije. Prosečna gustina naseljenosti je od 38 stanovnika/km² u pretežno seoskim regijama, do 125 u naglašeno seoskim regijama i 614 u pretežno urbanim regijama. U udaljenijim ili retko naseljenim oblastima, kao što je severni deo Finske, gustina može biti čak i 2 stanovnika/km². Ruralne oblasti se po karakteru izuzetno razlikuju: od prigradskih seoskih područja, do pašnjaka na visokim planinama; od mediteranskih maslinjaka i vinograda Portugala, do pašnjaka u tundrama Laponije. Ruralne oblasti su veoma bogate i raznovrsne po zastupljenom predeonom diverzitetu i kulturnom nasleđu, i ogroman su rezervat ljudskih veština i energije. Ruralne oblasti Evrope obezbeđuju veći deo evropske hrane, drvne građe i sl. Ruralna ekonomija Evrope je vrlo raznovrsna, kao i lokalne zajednice koje na njoj zasnivaju svoj opstanak. Ruralne oblasti su i prostor za rekreaciju evropskih građana i domaćin rastućem broju turista, kako lokalnih, tako i onih inostranih.

Ruralne oblasti okrenute ka turizmu i smeštajnim kapacitetima, zasnovane su na objektima manjeg obima i imaju sledeće karakteristike: mali, porodični objekti; visoko integrisan identitet i društvena struktura; visok procenat radne populacije uključene u turizam od kojih su neki honorarno zaposleni; bliske veze između različitih lokalnih poslovnih sektora; mala i srednja preduzeća koja su se razvila da snabdevaju lokalno tržište (a tu spada i turističko); ograničenja u izgradnji i zahtevi za infrastrukturu, značajna kontrola zajednice nad životnom okolinom i upotrebom resursa, a u nekim slučajevima i namerna politika ograničavanja broja turista; intenzivno korišćenje mogućnosti stanovanja.

Ruralni turizam podrazumeva ne samo turizam na seoskim domaćinstvima ili agroturizam, već i određene odmomore u prirodi, izlete u seoske predele i boravišni turizam gde usluga osim smeštaja uključuje i manifestacije, festivale, rekreaciju, proizvodnju i prodaju ručnih radova, zanatskih proizvoda i poljoprivrednih proizvoda. Termin „ruralni turizam“ je prihvaćen od strane Evropske Unije a odnosi se na sve turističke aktivnosti u ruralnim predelima. Posebni oblici ruralnog turizma su: turizam na seoskim domaćinstvima, lovni, ribolovni, ekoturizam, sportsko-rekreativni, rezidencijalni (kuće za odmor), edukativni, gastronomski i etnogastronomski, turizam zaštićenih delova prirode, kulturni turizam, ostali posebni oblici. Ipak, pod terminom „ruralni turizam“ se raznim državama podrazumevaju različiti oblici turizma:

- U Finskoj - izdavanje vikendica posetiocima i obezbeđivanje usluga ishrane u seoskim predelima.
- U Mađarskoj - postoji poseban termin „village tourism“, koji ukazuje da su u ovu vrstu turizma uključene samo aktivnosti i usluge koje se pružaju u selima.
- U Sloveniji - najvažniji oblik seoskog turizma je turizam na porodičnim farmama, gde gosti borave zajedno sa farmerskom porodicom ili u gostinskoj kući.
- U Holandiji - seoski turistički proizvod znači boravak na farmi, sa mnogo aktivnosti kao što su biciklizam, pešačenje ili jahanje konja.

- U Grčkoj - seoski turistički proizvod podrazumeva noćenje i doručak, smeštaj u tradicionalno opremljenim sobama i sa tradicionalnim doručkom koji se zasniva na domaćim proizvodima.

Ključni elementi ruralnog turizma su zajednički:

- **Lociran u ruralnim oblastima**
- **Kontakt sa prirodom**, nasleđem, „tradicionalnim“ društvima i „tradicionalnim“ praksama
- Dozvoljava **učešće** u aktivnostima, tradiciji i načinu života lokalnog stanovništva obezbeđuje personalizovan kontakt
- Ruralno u smislu **građevina i naselja** – manjeg obima uglavnom
- **Tradicionalnog karaktera** i povezano sa lokalnim porodicama. Često je u velikoj meri kontrolisano lokalno i razvija se u pravcu dugoročnog dobra određene oblasti
- **Raznolik**, predstavlja složen šablon ruralne životne sredine, privrede, istorije i lokacije
- Visok procenat **prihoda** od turizma i koristi ruralnoj zajednici

Ruralni turizam u EU

Obuhvata kapacitet 200000 smeštajnih objekata sa 2 miliona ležajeva. Najveća receptivna kao i emitivna tržišta ruralnog turizma su Francuska, Nemačka, Austrija, Velika Britanija i Italija, koje zajedno čine preko 77% ukupnog tržišta ruralnog turizma u Evropi. Privlači direktnu godišnju turističku potrošnju od oko 12 milijardi evra. Uključujući lokalno dodatu vrednost i multiplikativne efekte, taj iznos dostiže 26 milijardi evra u korist evropske seoske privrede uz 500.000 stanovnika direktno i indirektno zaposlenih. Šta više, ako se uključe dnevne posete, ukupan uticaj seoskog turizma u evropskim seoskim područjima je 65 milijardi evra (Gašić i sar. 2014).

Ruralni turizam Srbije

Razvoj turističke delatnosti u selima Srbije datira od 70-ih godina prošlog veka i u početku nije bio praćen adekvatnim stimulativnim merama, nije mu pridavan odgovarajući značaj. Godine 2006. prema podacima Turističke organizacije Srbije u Srbiji je organizovan turistički promet u ruralnom turizmu u 18 opština. Registrovano je 140 domaćinstava sa oko 750 ležajeva u 44 sela. Prosečno u okviru ruralnog turizma u Srbiji se odvija 408580 noćenja, odnosno oko 6,2% od ukupnog broja noćenja u Srbiji koje čine domaći posetioci. Cena smeštaja je oko 15 eura, prosečna zarada ruralnog turizma oko 6200000 eura. Prema proceni autora Strategije razvoja turizma u Srbiji do 2015. godine, ruralni turizam u Srbiji će u 2015. godini obuhvatati 6,6% ukupnog broja turističkih noćenja, sa procenom tržišnog potencijala od milion noćenja u okviru ruralnog turizma, a udeo stranih gostiju u ukupnom broju noćenja, činiće 15%.

Ključni principi strategije održivog razvoja ruralnog turizma

- Integrativan pristupu stvaranju turističkog proizvoda (udruživanje-lokalna vlast, nevladine organizacije, turističke organizacije, ekološki pokreti, privatni preduzetnici).
- Komplementarni nastup svih delatnosti od interesaza turizam (poljoprivreda, stari zanati, saobraćaj).
- Turistička ponuda mora biti sadržajna (raznovrsna, bogata i prilagođena različitim segmentima turista) Autentičnost seoske sredine (princip autentičnosti-izgled naselja, život lokalnog stanovništva, negovanje tradicije). Održivost životne sredine (uzimati u obzir kapacitete mesta i njegov fizički, prirodni i kulturni limit; izraditi indikatore, uključiti turiste).
- Efikasan marketing (web portal ukupne ruralne turističke ponude, obuka domaćina-internet, lokalni informativni centri) .
- Obezbeđivanje finansijske pomoći i davanje podsticajnih sredstava za razvoj ruralnog turizma (Ministarstvo poljoprivrede, međunarodne agencije).
- Koordinacija (lokalna vlast, državni sektor, agencije za razvoj turizma) i kooperacija (udruženja seoskih domaćina).
- Edukacija i osposobljavanje (svi akteri i svi elementi).
- Standardizacija i kategorizacija (kategorisati objekte, izvršiti registraciju, napraviti oznake, pratiti promet).

Najznačajnije karakteristije ruralnog turizma su: mali, porodični smeštajni objekti koji obezbeđuju bliske kontakte domaćina i turista i na taj način doprinose očuvanju tradicionalnih vrednosti; mala i srednja preduzeća koja zapošljavaju pretežno lokalno stanovništvo i obezbeđuju bliske veze između lokalnih poslovnih sektora; ograničenja razvoja infrastrukture koju zajednički koriste posetioci i domaće stanovništvo.

Turizam koji se razvija u ruralnim oblastima Srbije često ima prefikse “eko” i/ ili “etno” što ne mora da znači da se radi o ekoturizmu kako je definisan. IUCN (danas Svetska unija za očuvanje prirode – World Conservation Union) definiše ekoturizam: “envajromentalno odgovorno putovanje i poseta relativno nedirnutim oblastima prirode, da bi se uživalo u prirodi i da bi se ona uvažavala (kao i svi prateći kulturni objekti iz prošlosti i iz sadašnjosti), a promoviše očuvanje, ima nizak uticaj posetilaca i omogućava korisnu aktivnu društveno-ekonomsku uključenost lokalnog stanovništva”.

Destinacija ekoturizma omogućava posetiocima bliskost sa prirodnim vrednostima i lokalnom zajednicom a najčešće sadrži neke od sledećih komponenti:

- Zaštićena prirodna dobra i druge predele sa bogatim biodiverzitetom, odnosno prirodne ili prirodi bliske ekosisteme.
- Oblast prirode dominira u odnosu na izgrađena područja.
- Obezbeđuje da razvoj turizma ne šteti lokalnim ekosistemima.
- Objekti za rekreaciju sa jasno obeleženim stazama i uputstvima za ponašanje posetilaca u cilju zaštite osetljivih resursa.

- Ugostiteljski objekti (hoteli, ekokonačišta, restorani, vizitorski centri) sagrađeni na osnovu narodne tradicije i kulturne baštine, u lokalnom vlasništvu u kojima radi prijateljski nastrojeno i visoko motivisano lokalno stanovništvo.
- Mala, lokalna preduzeća (kao tezge sa hranom i lokalnim proizvodima) čiji su vlasnici lokalni stanovnici.
- Turističke manifestacije koje promovišu lokalne običaje.
- Javni objekti koje dele posetioци i lokalno stanovništvo.
- Planiranje i upravljanje ekodestinacijom donosi korist području i lokalnoj zajednici.
- Lokalne vodiče koji imaju ulogu u edukaciji posetilaca i prezentaciji prirodnih vrednosti.

Ekoturistički proizvod je celina koja obuhvata primarne elemente (prirodne, kulturno-istorijske, etnografske) i druge koji su prilagođeni posebnoj kategoriji posetilaca. Ekoturizam se delimično poklapa sa drugim vidovima turizma kao što su: kulturni, sportski, avanturistički, urbani, zdravstveni, ruralni, aktivni, prirodni, obrazovni.

U realizaciji ekoturističkog proizvoda najčešće učestvuju: lokalne turističke organizacije koje ga promovišu; nevladine organizacije koje neguju ekološke i kulturne vrednosti, receptivne turističke agencije preko lokalnih činilaca (na primer upravljača zaštićenih prirodnih dobara); ekoturisti koji sami putuju; državni organi koji donose propise i planove razvoja i obezbeđuju osnovnu infrastrukturu (putevi, vodovod, kanalizacija...).

Slika 32. Odnosi različitih oblika turizma prema prirodi

<https://www.cimerfraj.hr/ideje/eko-turizam-hrvatska>

Na (Sl. 32.) su prikazani odnosi različitih oblika turizma prema životnoj sredini: turizam u celini, kao privredna delatnost ima osnovni cilj sticanje dobiti ali mora voditi računa o što manjim štetnim uticajima na životnu sredinu; turizam u prirodi pored ovoga mora sadržati i prirodne atrakcije koje su mu osnova; ako se razvija po principima održivosti postaje održivi turizam u prirodi. Tek ako se svemu navedenom doda i momenat edukacije posetilaca u vezi sa prirodnom i kulturnom baštinom može se govoriti o ekoturizmu.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Planinska područja kao planetarni resurs se koriste za: (4)
2. Koje tri dimenzije ima održivi turizam u planinskim područjima?
3. Šta podrazumeva envajromentalna pogodnost razvoja turizma u planinskim područjima?
4. Šta podrazumeva ekonomska isplativost razvoja turizma u planinskim područjima?
5. Šta podrazumeva socijalna prihvatljivost razvoja turizma u planinskim područjima?
6. Šta je ključni instrument za efikasno upravljanje održivim razvojem planinskih područja?
7. Objasniti uticaj skijališta na životnu sredinu u planinskim predelima.
8. Nabrojati tri evropske države koje imaju najrazvijeniji turizam u planinskim predelima.
9. Da li više od polovine teritorije Srbije pripada planinskim područjima?
10. Nabrojati tri najznačajnija ograničenja razvoja planinskih predela u Srbiji.
11. Nabrojati 5 ograničenja upravljanja održivim razvojem planinskih područja.
12. Nabrojati 4 strateška cilja razvoja planinskih područja.
13. Nabrojati 5 faza razvoja planinskih turističkih centara u Evropi.
14. Nabrojati najmanje tri standarda održivog razvoja na osnovu kojih se klasifikuju planinski turistički centri.
15. Nabrojati najmanje tri razloga zbog kojih se posetioci odlučuju za ruralni turizam.
16. Nabrojati 5 karakteristika ruralnog turizma.
17. Nabrojati najmanje 5 aktivnosti kojima turisti mogu da se bave u planinskim centrima u toku leta.
18. Koje su osnovne karakteristike ekoturizma?
19. Da li se ekoturizam može razvijati u gradovima i zašto?
20. Nabrojati pet vrsta ekoturističkih manifestacija.

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Uporedna analiza održivosti planinskog turizma na Zlatiboru i Kopaoniku.
2. Uporedna analiza održivosti planinskog turizma na Alpima i Staroj planini.
3. Uporedna analiza održivosti ruralnog turizma u planinskim i ravničarskim predelima.
4. Uporedna analiza održivosti ekoturizma u planinskim i prigradskim oblastima.
5. Kratki proizvodni lanci u ruralnom i ekoturizmu.

VEŽBE

- Uporedna analiza razvoja turizma na Kopaoniku, Zlatiboru i Staroj planini.
- Uporedna analiza ekoturizma u Evropi, Srbiji i svetu

Box 8: Ekoturizam

Primeri ekoturizma

Mogućnosti za ekoturizam postoje na mnogim, vrlo različitim lokacijama širom sveta i njegove aktivnosti mogu široko varirati.

Na primer, Madagaskar je poznat po svojoj eko-turističkoj aktivnosti jer je jedna od "vrućih tačaka" biodiverziteta, 80% životinja na Zemlji i 90% biljaka su endemične vrste koje žive isključivo na ovom ostrvu. Madagaskarski lemuri samo su jedna od mnogih vrsta zbog kojih ljudi posećuju ostrvo. Uprava je posvećena smanjenju siromaštva uz očuvanje prirodnih resursa, pa je ekoturizam dozvoljen u ograničenom broju posetilaca koji obezbeđuju sredstva za obrazovanje i sredstva za putovanja. Uz to, ovaj turistički prihod takođe pomaže smanjenju siromaštva u zemlji.

Drugo mesto gde je ekoturizam popularan je u Indoneziji, u Nacionalnom parku Komodo. Park se sastoji od 233 kvadratnih milja (603 km²) zemljišta koja se prostire na nekoliko ostrva i 469 kvadratnih milja (1,214 km²) vode. Područje je zaštićeno kao nacionalni park 1980. god. i popularno je zbog svoje jedinstvene i ugrožene biološke raznolikosti. Aktivnosti u Nacionalnom parku Komodo, od posmatranja kitova do planinarenja i smeštaja imaju mali uticaj na prirodno okruženje.

Konačno, ekoturizam je takođe popularan u Srednjoj i Južnoj Americi. Odredišta uključuju Boliviju, Brazil, Ekvador, Venecuelu, Gvatemalu i Panamu.

Kritike ekoturizma

Uprkos popularnosti ekoturizma u gore pomenutim primerima, postoji i nekoliko kritika.

- Prva od njih je da ne postoji jedinstvena definicija pojma „ekoturizam”, pa je teško znati koja se putovanja zaista smatraju ekoturizmom.

- Pored toga, izrazi „priroda”, „mali uticaj”, „bio” i „zeleni” turizam često se mešaju sa „ekoturizmom”, i oni obično ne ispunjavaju principe koje definišu organizacije zaštite prirode ili International Ecotourism Society.

- Povećani turizam u osetljivim područjima ili ekosistemima, bez odgovarajućeg planiranja i upravljanja, može zapravo štetiti ekosistemu i biodiverzitetu, jer infrastruktura potrebna za održavanje turizma poput puteva može doprineti degradaciji životne sredine.

- Ekoturizam može imati negativan uticaj na lokalne zajednice jer dolazak stranih posetilaca i bogatstvo mogu promeniti političke i ekonomske uslove, a ponekad i učiniti područje zavisnim od turizma, za razliku od domaćih ekonomskih praksi.

Da bi ekoturizam bio održiv, neophodno je da putnici shvate po kojim principima putovanje spada u kategoriju ekoturizma i pokušaju da koriste turističke kompanije koje su se izdvojile po svom radu u ekoturizmu.

Prema: Briney, Amanda. "An Introduction to Ecotourism." ThoughtCo, Feb. 11, 2020, thoughtco.com/what-is-ecotourism-1435185

Pročitati više:

Dorđević Milošević S., Milovanović J. (2013): ODRŽIVI TURIZAM U FUNKCIJI RURALNOG RAZVOJA: MALA POLJOPRIVREDNA GAZDINSTVA I RURALNI TURIZAM U SRBIJI

III GLAVA

UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM TURIZMA

ZAKONSKI OSNOV, PROCENA UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU I STRATEŠKI OKVIR

Ciljevi poglavlja:

- *Upoznavanje studenata sa zakonskom i strateškom osnovom upravljanja održivim razvojem turizma u EU i Srbiji*
- *Razmatranje značaja i načina sprovođenja procene uticaja na životnu sredinu*
- *Uporedna analiza sadržaja aktuelne Strategije održivog razvoja i Strategije razvoja turizma Republike Srbije*
- *Uporedna analiza sadržaja aktuelnog Zakona o prostornom planu i Zakona o turizmu Republike Srbije*

UPRAVLJANJE ZAŠTITOM ŽIVOTNE SREDINE

Upravljanje održivim razvojem obuhvata sva tri njegova aspekta: životnu sredinu, društvo i ekonomiju. Da bi bilo uspešno, neophodno je da svi aspekti budu uravnoteženi i da se na svim nivoima upravljanja poštuju principi održivog razvoja. Sprovodi se putem strategija (srednjoročne i dugoročne, daju okvir razvoja kroz vizije i analizu postojećeg stanja) koje se implementiraju preko akcionih planova (određuju konkretne aktivnosti svih aktera, uglavnom petogodišnjih).

Zakoni su obavezujući dokumenti koji se odnose na pojedine oblasti održivog razvoja; sadrže precizne odrednice prava i obaveza svih učesnika u procesu i kaznene odredbe u slučaju da se ove obaveze ne poštuju. Zakone prate uredbe i druga podzakonska akta koja se odnose na konkretne izazove održivog upravljanja razvojem. Planovi i programi razvoja su takođe značajni elementi upravljanja razvojem. Sve do sada nabrojano podpada u obavezne instrumente koje na predlog resornog ministarstva, u Srbiji, usvaja Narodna skupština. Pored njih razvijeni su i dobrovoljni instrumenti. Da bi razvoj bio održiv, neophodno je da svi oni budu usaglašeni horizontalno (strategije međusobno, planovi međusobno....) i vertikalno (strategije sa planovima i zakonima).

Ovde će biti reči o izabranim strateškim i zakonskim dokumentima kao i dobrovoljnim instrumentima u vezi zaštite životne sredine, sa fokusom na turizam kao delatnost.

Zaštita i upravljanje životnom sredinom je sastavni deo upravljanja na svim organizacionim nivoima i on je kontinuiran proces koji mora biti koordiniran sa društvenim i ekonomskim procesima (kao što su zaštita zdravlja, bezbednost zaposlenih, kvlitet, finansije, i dr.).

Uticaji pojedinih sektora i aktivnosti na životnu sredinu ne poznaju administrativne granice (na primer klimatske promene koje su globalni proces, ili zagađivanje vazduha i međunarodnih reka) pa je neophodno da nacionalne narme budu međusobno usklađene „Svojim prekograničnim uticajem i koristima od usvajanja regionalnog pristupa, zaštita životne sredine već dugo vremena predstavlja cilj kojem države članice Evropske unije teže kroz poboljšanu integraciju. Nadovezujući se na ovako uspostavljeni okvir i na finansijsku podršku Evropske unije, Republika Srbija jeste i biće u mogućnosti da na najbrži mogući način ojača svoj sistem zaštite životne sredine, čime će doprineti zdravlju ljudi i ekonomskom razvoju, u isto vreme obezbeđujući zadovoljenje potreba sadašnjih i budućih generacija.

Ovaj zadatak nije nimalo lak. Obezbeđujući fleksibilnost za države članice u smislu prilagođavanja načina implementacije ustavnom i institucionalnom poretku, propisi EU u oblasti zaštite životne sredine su detaljni, konkretni i opsežni. Kako bi se obezbedile delotvorne i efikasne koristi iz životne sredine, potrebno je obezbediti opsežan okvir planiranja i upravljanja. **Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine** (NEAS) se fokusira na Poglavlje 27 pravnih tekovina Evropske unije i ima za cilj da osigura da Srbija bude spremna da vodi pregovore sa Evropskom komisijom i Evropskim savetom na najefikasniji način, i da ispuni svoje obaveze koje proističu iz članstva“ (Nacionalna strategija Republike Srbije za aproksimaciju u oblasti životne sredine Sl. glasnik RS broj 80/11).

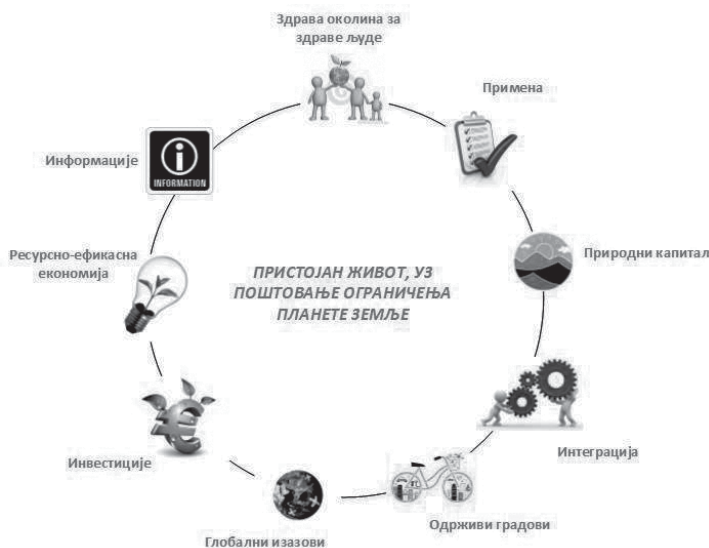
Upravljanje razvojem i zaštitom životne sredine u EU

Za integrisanje aspekta zaštite životne sredine u proces upravljanja razvojem značajano je da je počev od 1972. godine doneto sedam akcionih programa za zaštitu životne sredine Evropske unije (EAP – Environmental Action Programme), kojima su definisani principi i prioriteti zaštite životne sredine.

U prva dva akciona programa (1973–1982) definisani su osnovni principi: prevencija i sanacija, načelo zagađivač plaća i obaveza procene uticaja investicionih projekata na životnu sredinu. U trećem i četvrtom EAP -u ispoljena je težnja ka celovitijem pristupu stavljanjem akcenta na prevenciju zagađivanja i na integrisanje aspekta životne sredine u prostorno planiranje i sektorske politike Zajednice. Peti EAP (1993–2001) promoviše koncepciju održivog razvoja, učešće javnosti i privatnog sektora u procesu odlučivanja i definiše program integrisanja politike zaštite životne sredine u pet sektorskih politika: proizvodnja energije, saobraćaj, turizam, poljoprivreda i industrijski razvoj. Šestim EAP -om (2002–2012) utvrđeni su prioriteti: klimatske promene, kvalitet životne sredine, priroda i biodiverzitet, mudro korišćenje prirodnih resursa i upravljanje otpadom (Maksin, 2012).

Sedmi EAP je vodilja evropske politike životne sredine do 2020, a daje dugoročnu viziju do 2050.: mi dobro živimo, u okviru ekoloških granica na planeti. Naš prosperitet i zdrava životna sredina potiču iz inovativne, cirkularne privrede u kojoj se ništa ne gubi, a gde su prirodnim resursima održivo upravlja, biodiverzitet je zaštićen, vrednuje se i obnavlja na način koji poboljšavaju elastičnost našeg društva. Niisko-ugljenični rast već dugo je odvojen od upotrebe resursa, kao osnova za bezbedan i održiv razvoj globalnog društva. Ciljevi su: zaštita, konzervacija i jačanje prirodnog kapitala Unije; ekonomija EU je zelena - niskokarbonska, resursno efikasna, konkurentna; građani su bezbedni od pritiska vezanih za životnu sredinu i rizika po zdravlje i blagostanje (Sl. 33.).

Slika 33. Ciljevi 7. Akcionog programa za životnu sredinu

(<http://ec.europa.eu/environment/action-programme/objectives.htm>)

EU je počev od osamdesetih godina 20. veka direktivama (koje imaju snagu zakona) utvrdila **instrumente zaštite životne sredine** na svim nivoima planiranja i donošenja odluka o razvoju, kao što su:

- strateška procena uticaja planova i programa na životnu sredinu (SEA);
- procena uticaja projekata na životnu sredinu (EIA);
- post-projektna procena uticaja na životnu sredinu (PP EIA);
- procena ekološkog rizika (RA).

Strateška procena uticaja na životnu sredinu predstavlja relativno novi instrument u procesu planiranja u zemljama Evropske unije. Direktiva Evropskog Parlamenta i Saveta o proceni uticaja planova i projekata na životnu sredinu (Directive 2001/42/EC of the European Parliament and the Council of 27th June 2002 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on environment), zajedno sa Protokolom Strateške procene uticaja (Protocol on Strategic Environmental Assessment) predstavlja evropsku zakonsku osnovu za implementaciju ideja o održivom razvoju i održivom planiranju. Ova procena je instrument envajronmentalnog planiranja sa kontrolnom i koordinirajućom ulogom, koji postaje sve značajniji instrument za integrisanje strateškog planiranja. Predstavlja proces kojim se integrišu ciljevi i principi zaštite životne sredine i održivog razvoja u prostorno i sektorsko planiranje, u prvom redu saobraćaja, energetike, vodoprivrede, poljoprivrede, šumarstva, turizma i dr. U svetu i u EU se strateška procena uticaja (SEA) primenjuje u sektorskom planiranju turizma.

PROCENA UTICAJA

Procena uticaja na životnu sredinu obuhvata ispitivanje parametara koji se odnose na medije okruženja (zemljište, voda, vazduh), na biodiverzitet i upravljanje otpadom. Kako se antropogene delatnosti odvijaju istovremeno na nekom prostoru procena treba da obuhvati njihovo sinergetsko delovanje kao i interaktivne i indirektno uticaje. Takva procena uticaja se označava kao kumulativna. Trfeba je koristiti kada je god to moguće, jer se često dešava da pojedine delatnosti (na primer turizam) ne vrše značajno negativan direktni uticaj (na biodiverzitet) ali da je uticaj drugih sektora značajan (uticaj saobraćajnica na biodiverzitet).

Istraživanja uticaja turizma na okruženje su se u početku oslanjala prvenstveno na ekonomske uticaje. Međutim, još uvek su neka pitanja ostala otvorena, naročito u pogledu metodološkog pristupa proceni ekonomskog uticaja, odnosno upotrebi ekonomskih multiplikatora, korišćenju analize troškova, proceni mogućnosti i odnosu turizma i rekreacije prema regionalnom razvoju i zaposlenosti.

Ekonomski uticaji turizma se grupišu u primarne (direktne) i sekundarne (indirektne). Primarni su direktna posledica turističke potrošnje (pr. kupovina hrane i pića). Indirektni nastaju kao posledica reakcije na novac u obliku lokalnih poslovnih transakcija. (pr. investicija vlasnika hotela u novu opremu). Indukovani uticaji su oni koji nastaju iz dodatnog prihoda i pojavljuju se usled dodatne potrošnje (pr. kupovina roba i usluga zaposlenih u hotelu).

Veličina turističkog multiplikatora se posmatra kao mera ekonomske koristi od turističke potrošnje kao odraz cirkulacije novca kroz privredni sistem, ali je bilo dosta zloupotreba.

Značajni aspekti ekonomskog uticaja turizma su i rešavanje problema nezaposlenosti, organizacija i prostorna raspodela kapitala, privredno restruktuiranje i proces globalizacije.

Ekološka procena uticaja (EPU) se sve više koristi za procenu mogućih ekoloških posledica svih oblika razvoja. Pojavljuje se kao oruđe za prevođenje principa održivog razvoja u praksi, dajući informacije u procesu donošenja odluka.

Osnovni principi ekološke procene uticaja su:

- mora identifikovati karakter, svrhu i uticaje planiranih aktivnosti u razvojnim projektima
- mora prepoznati elemente životne sredine na koje će uticati
- mora oceniti karakter i stepen primarnih i sekundarnih uticaja
- mora predložiti menadžment strategiju za kontrolu uticaja i obezbeđivanje maksimalne koristi razvojnog projekta

Ekološki uticaji, takođe, mogu biti direktni indirektni. Ukoliko turistička aktivnost zatheva proizvodnju unutar različitih industrijskih grana trebalo bi i ove uticaje uključiti u procenu. Na primer: povećanje turizma navodi hotele da povećaju potražnju građevinskog materijala, mora se proceniti i uticaj povećane izgradnje (efekti kamenoloma, transporta).

Ekološka procena uticaja mora obuhvatiti:

- Procedure ekološke kontrole;
- ograničenje prirodnih resursa;
- Ekološke probleme i konflikte koji mogu uticati na održivost projekta;
- Moguće štetne uticaje na ljude, biljni i životinjski svet, zemljište, vodu, vazduh, mir i tišinu, predeo, lokalitete kulturnog nasleđa.

Primena EPU je suočena sa više izazova od kojih su najznačajniji:

- **trošak pripreme** koja zahteva angažovanje eksperata iz različitih oblasti: geologije, hidrologije, geografije, ekologije, sociologije i antropologije ako se obihvata i društveni uticaj. A taj trošak ne mogu da podnesu samo oni koji upravljaju turizmom.

- pitanje **objektivnosti**.
- Važno je utvrditi ekološke uticaje **u ranoj fazi** projektovanja razvoja zbog dva razloga:
- lakše je izbeći ekološku štetu putem izmena ili odbacivanja projekta nego korigovati ekološku štetu kada je projekat već izveden.;
- projekti koji se odnose na ekološki osetljiva područja postaju neodrživi ukoliko tak razvoj degradira okruženje (Stojanović 2011)

PODELA ODGOVORNOSTI IZMEĐU UČESNIKA ODRŽIVOG TURIZMA

Osnovni učesnici (interesne grupe) u održivom razvoju turizma su: turisti, javni sektor (organi vlasti na raznim nivoima), turistička privreda, lokalna zajednica, nevladin sektor, eksperti, mediji i grupe za pritisak. Svaka od navedenih grupa je veoma heterogena i sastoji se od mnoštva podgrupa koje karakterišu specifični pojedinačni interesi. Kako bi bio ostvaren održivi razvoj određene turističke destinacije, neophodno je da svi zainteresovani stejkholderi funkcionišu sinhronizovano vođeni idejom ostvarenja ekonomskog rasta uz povećanje standarda domicilnog stanovništva, očuvanje prirodnih resursa, kulture, tradicije i običaja svojstvene određenim lokalnim zajednicama.

Najznačajniju ulogu u primeni koncepta održivog turizma ima vlada sa ministarstvima nadležnim za turizam, transport, životnu sredinu, prostorno planiranje, trgovinu, vodoprivredu i druge sektore (Kostić 2015).

- **Vlada:** Usvajanje i implementacija međunarodno priznatih pravnih okvira u oblasti održivog turizma; Promocija kooperacije i koordinacije na svim nivoima; Kreiranje prikladnih institucionalnih, pravnih, ekonomskih, društvenih okvira; Organizacija edukacije i treninga lokalnih organa vlasti.
- **Destinacijski menadžment:** Marketing destinacije; Koordinacija svih stejkholdera; Jačanje javno-privatnog partnerstva.
- **Preduzeća turističke privrede:** Smanjenje otpada; Štednja i upravljanje energijom; Upravljanje resursima čiste vode; Upravljanje otpadnim vodama; Opasne materije, Transport; Planiranje i upravljanje korišćenjem prostora; Projektovanje za održivi razvoj; Uključivanje zaposlenih, potrošača i lokalnog stanovništva u proces odlučivanja; Partnerstvo za održivi razvoj.
- **Posetioci-turisti:** Prihvatanje neophodnosti samo-edukacije o održivom razvoju sa poštovanjem lokalne vrednosti, prirodne i kulturne baštine, istorijskih običaja; Poštovanje nacionalnog prava, kulturnih vrednosti, društvenih normi i propisa o zaštiti životne sredine; Putovati kao turista koji ima svest o nužnosti zaštite životne sredine i kulture datog podneblja; Odabrati turoperatora koji je posluje po etičkim i standardima zaštite životne sredine; Izbegavati upotrebu proizvoda, usluga i transporta koji ugrožavaju lokalnu životnu sredinu, društvo ili kulturu.

ZAKONI REPUBLIKE SRBIJE

Ustavom Republike Srbije (2006) garantovano je svakome pravo na zdravu životnu sredinu i na pravovremenu i punu obaveštenost o njenom stanju. Takođe, određuju se ovlašćenja za upravljanje zaštitom životne sredine na republičkom, pokrajinskom i nivou lokalne samouprave. Utvrđena je obaveza svih da čuvaju prirodno, kulturno, istorijsko i naučno nasleđe, kao i obaveze svih nivoa upravljanja u vezi s tim.

Zakonski osnov u Srbiji izuzetno je ekstenzivan. Problematiku uređenja prostora, zaštite životne sredine, resursa i nasleđa i održivog razvoja neposredno i posredno reguliše više od 40 zakona koje prati mnoštvo uredbi i pavilnika. Zakonski osnov nije dovoljno međusobno koordiniran i integrisan. Tome doprinose frekventne promene i proširenje zakonskog osnova u svim domenima. Od važnijih sektorskih zakona treba pomenuti Zakon o upravljanju otpadom, zakon o vodama, Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu, Zakon o hemikalijama, Zakon o zaštiti od nejonizujućih zračenja, Zakon o zaštiti prirode, Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini i dr.

Zakon kojim se uređuje prostorno planiranje i uređenje prostora trebalo bi da bude osnovni zakon kojim se obezbeđuje planski osnov i implementacija zaštite i održivog razvoja turističkih područja. Promene zakonskog osnova o planiranju i izgradnji prostora učinjene su 2003, 2009, 2010. i 2011. god., svaki put bez valjane analize problema izrade i implementacije prostornih i urbanističkih planova za prethodni period. U Zakonu o planiranju i izgradnji iz 2003. godine deklarativno se pominje održivi razvoj, među načelima za uređenje prostora ali samo sa aspekta legalizacije objekata. U ovim zakonima nisu uspostavljene obaveze za koordinaciju sektorskog sa prostornim (i urbanističkim) planiranjem. Zakonom o Prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine utvrđena je obaveza da ovaj plan predstavlja osnov za definisanje strategija na državnom, regionalnom i lokalnom nivou koje imaju uticaj na prostorni razvoj.

Po ugledu na praksu zemalja Evropske unije, u Srbiji je 2004. god. donet paket zakona o zaštiti životne sredine koji obuhvata sistemski zakon – Zakon o zaštiti životne sredine, sa tri posebna zakona – Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine. Prva tri zakona imaju direktan uticaj na uspostavljanje održivog razvoja turizma, dok poslednji ima indirektan uticaj iz aspekta zaštite turističkih prostora od negativnih uticaja velikih zagađivača životne sredine (Maksin 2012).

Novi paket zakona iz domena zaštite životne sredine donet je 2009. godine i obuhvata sedam posebnih zakona o: zaštiti prirode, upravljanju otpadom, ambalaži i ambalažnom otpadu, zaštiti vazduha, zaštiti od buke, zaštiti od jonizujućih i od nejonizujućih zračenja, koji su svi značajna podrška upravljanju zaštitom životne sredine.

Zakonom o zaštiti životne sredine uspostavljeni su integralan sistem zaštite životne sredine i mere i instrumenti za održivo upravljanje i zaštitu prirodnih resursa i nasleđa.

„Osnovna načela zaštite životne sredine jesu:

1. **Načelo integralnosti** - državni organi, organi autonomne pokrajine i organi jedinice lokalne samouprave obezbeđuju integraciju zaštite i unapređivanja životne sredine u sve sektorske politike sprovođenjem međusobno usaglašenih planova i programa i primenom propisa kroz sistem dozvola, tehničkih i drugih standarda i normativa, finansiranjem, podsticajnim i drugim merama zaštite životne sredine.
2. **Načelo prevencije i predostrožnosti** - svaka aktivnost mora biti planirana i sprovedena na način da: prouzrokuje najmanju moguću promenu u životnoj sredini; predstavlja najmanji rizik po životnu sredinu i zdravlje ljudi; smanji opterećenje prostora i potrošnju sirovina i energije u izgradnji, proizvodnji, distribuciji i upotrebi; uključi mogućnost reciklaže; spreči ili ograniči uticaj na životnu sredinu na samom izvoru zagađivanja. Načelo predostrožnosti ostvaruje se procenom uticaja na životnu sredinu i korišćenjem najboljih raspoloživih i dostupnih tehnologija, tehnika i opreme. ..
3. **Načelo očuvanja prirodnih vrednosti** - prirodne vrednosti koriste se pod uslovima i na način kojima se obezbeđuje očuvanje vrednosti geodiverziteta, biodiverziteta, zaštićenih prirodnih dobara i predela.
Obnovljivi prirodni resursi koriste se pod uslovima koji obezbeđuju njihovu trajnu i efikasnu obnovu i stalno unapređivanje kvaliteta.
Neobnovljivi prirodni resursi koriste se pod uslovima koji obezbeđuju njihovo dugoročno ekonomično i razumno korišćenje, uključujući ograničavanje korišćenja strateških ili retkih prirodnih resursa i supstituciju drugim raspoloživim resursima, kompozitnim ili veštačkim materijalima.
4. **Načelo održivog razvoja** - održivi razvoj je usklađeni sistem tehničko-tehnoloških, ekonomskih i društvenih aktivnosti u ukupnom razvoju u kojem se na principima ekonomičnosti i razumnosti koriste prirodne i stvorene vrednosti Republike Srbije sa ciljem da se sačuva i unapredi kvalitet životne sredine za sadašnje i buduće generacije. Održivi razvoj ostvaruje se donošenjem i sprovođenjem odluka kojima se obezbeđuje usklađenost interesa zaštite životne sredine i interesa ekonomskog razvoja.
5. **Načelo odgovornosti** zagađivača i njegovog pravnog sledbenika - pravno ili fizičko lice koje svojim nezakonitim ili neispravnim aktivnostima dovodi do zagađenja životne sredine odgovorno je u skladu sa zakonom....
6. **Načelo “zagađivač plaća”** - zagađivač plaća naknadu za zagađivanje životne sredine kada svojim aktivnostima prouzrokuje ili može prouzrokovati opterećenje životne sredine, odnosno ako proizvodi, koristi ili stavlja u promet sirovinu, poluproizvod ili proizvod koji sadrži štetne materije po životnu sredinu....
7. **Načelo “korisnik plaća”** - svako ko koristi prirodne vrednosti dužan je da plati realnu cenu za njihovo korišćenje i rekultivaciju prostora.

8. Načelo supsidijarne odgovornosti - državni organi, u okviru svojih finansijskih mogućnosti, otklanjaju posledice zagađivanja životne sredine i smanjenja štete u slučajevima kada je zagađivač nepoznat, kao i kada šteta potiče usled zagađivanja životne sredine iz izvora van teritorije Republike Srbije.

9. Načelo primene podsticajnih mera - državni organi, odnosno organi autonomne pokrajine, odnosno organi jedinice lokalne samouprave preduzimaju mere očuvanja i održivog upravljanja kapacitetom životne sredine, posebno smanjenjem korišćenja sirovina i energije i sprečavanjem ili smanjenjem zagađivanja životne sredine, primenom ekonomskih instrumenata i drugih mera, izborom najboljih dostupnih tehnika, postrojenja i opreme koja ne zahteva prekomerne troškove i izborom proizvoda i usluga.

10. Načelo informisanja i učešća javnosti - u ostvarivanju prava na zdravu životnu sredinu svako ima pravo da bude obavešten o stanju životne sredine i da učestvuje u postupku donošenja odluka čije bi sprovođenje moglo da utiče na životnu sredinu“.

Ovim Zakonom je utvrđeno da **Prostorni plan Republike Srbije i Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara** predstavljaju nacionalni planski osnov za održivo korišćenje i zaštitu prirodnih resursa i prirodnih dobara (nasleđa), dok prostorno planiranje predstavlja planski osnov za integrisanu zaštitu životne sredine, prirodnih resursa i dobara.

„Strateška procena uticaja na životnu sredinu vrši se za strategije, planove, programe i osnove u oblasti prostornog i urbanističkog planiranja ili korišćenja zemljišta, poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, lovstva, energetike, industrije, saobraćaja, upravljanja otpadom, upravljanja vodama, telekomunikacija, turizma, infrastrukturnih sistema, zaštite prirodnih i kulturnih dobara, biljnog i životinjskog sveta i njihovih staništa i dr. i sastavni je deo plana, odnosno programa ili osnove Strateška procena uticaja na životnu sredinu mora biti usklađena sa drugim procenama uticaja na životnu sredinu, kao i sa planovima i programima zaštite životne sredine i vrši se u skladu sa postupkom propisanim posebnim zakonom“. (Zakon o zaštiti životne sredine).

Zakonom o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu (“Sl. glasnik RS”, br. 135/2004 i 88/2010 „uređuju se uslovi, način i postupak vršenja procene uticaja određenih planova i programa na životnu sredinu (u daljem tekstu: strateška procena), radi obezbeđivanja zaštite životne sredine i unapređivanja održivog razvoja integrisanjem osnovnih načela zaštite životne sredine u postupak pripreme i usvajanja planova i programa. Predmet strateške procene (Član 5): Strateška procena vrši se za planove, programe, osnove i strategije (u daljem tekstu: planovi i programi) u oblasti prostornog i urbanističkog planiranja ili korišćenja zemljišta, poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, lovstva, energetike, industrije, saobraćaja, upravljanja otpadom, upravljanja vodama, telekomunikacija, turizma, očuvanja prirodnih staništa i divlje flore i faune, kojima se uspostavlja okvir za odobravanje budućih razvojnih projekata određenih propisima kojima se uređuje procena uticaja na životnu sredinu“.

„Faze u postupku strateške procene (Član 8)

Postupak strateške procene sastoji se od sledećih faza:

1. pripremna faza koja obuhvata:
 - › odlučivanje o izradi strateške procene,
 - › izbor nosioca izrade izveštaja o strateškoj proceni,
 - › učešće zainteresovanih organa i organizacija;
2. izveštaj o strateškoj proceni;
3. postupak odlučivanja koji obuhvata:
 - › učešće zainteresovanih organa i organizacija,
 - › učešće javnosti,
 - › izveštaj o rezultatima učešća zainteresovanih organa i organizacija i javnosti,
 - › ocenu izveštaja o strateškoj proceni,
 - › saglasnost na izveštaj o strateškoj proceni.

Značaj strateške procene uticaja na životnu sredinu ogleda se u tome što:

- ima *preventivnu ulogu*, jer se bavi uzrocima ekoloških problema na strateškom nivou planiranja;
- obrađuje pitanja i *uticaje od šireg značaja*, koji ne mogu da se sagledaju na nivou pojedinačnih projekata – sinergetsko dejstvo, kumulativni i socijalni efekti;
- omogućava da se sagledaju i vrednuju uticaji, rizici i posledice različitih *alternativnih i varijantnih opcija* razvoja na životnu sredinu;
- utvrđuje odgovarajući kontekst za analizu *uticaja konkretnih projekata*, uključujući i prethodnu identifikaciju problema i uticaja koji zaslužuju detaljnije istraživanje itd.

Na osnovu rezultata evaluacije uticaja planskih rešenja u okviru strateške procene omogućeno je davanje preporuka za usvajanje ili redizajn planskih rešenja koja nisu u skladu sa ciljevima zaštite životne sredine, nepokretnih kulturnih dobara, zdravlja i kvaliteta života stanovništva. U svim slučajevima kada se radi strateška procena uticaja na životnu sredinu, obavezan je javni uvid, to jest informisanje i učešće javnosti u razmatranju izveštaja o strateškoj proceni uticaja istovremeno sa razmatranjem predloženog planskog dokumenta. Problem je što se strateška procena uticaja (SPU) u praksi primenjuje samo u domenu prostornog i urbanističkog planiranja. Izostaje kontrolna uloga tog instrumenta u sektorskom planiranju, koja je posebno važna u uslovima neusklađenog zakonskog osnova i neregulisane koordinacije prostornog i sektorskog planiranja. Ograničenje u ostvarivanju koordinirajuće i integrativne uloge strateške procene uticaja u našem sistemu planiranja predstavlja nesprovođenje Zakonom o strateškoj proceni uticaja utvrđene obaveze njene izrade za sektorske planove u turizmu.

Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu (“Službeni glasnik RS”, br. 135/2004, 36/2009). „Ovim zakonom uređuje se postupak procene uticaja za projekte koji mogu imati značajne uticaje na životnu sredinu, sadržaj studije o proceni uticaja na životnu sredinu, učešće zainteresovanih organa i organizacija i javnosti, prekogranično obaveštavanje za projekte koji mogu imati značajne uticaje na životnu sredinu druge države, nadzor i druga pitanja od značaja za procenu uticaja na životnu sredinu“.

Osnovna razlika između „strateške procene uticaja na životnu sredinu“ i „procene uticaja na životnu sredinu“ je nivo projekata za koji se rade- u prvom slučaju to su projekti koji zauzimaju veliki prostor na primer izgradnja turističkog centra u planinskom području. U drugom se radi o projektu postrojenja ili malog objekta (na primer izgradnja ski staze u planinskom turističkom centru).

Ovaj zakon definiše:

„**Procena uticaja na životnu sredinu** jeste preventivna mera zaštite životne sredine zasnovana na izradi studija i sprovođenju konsultacija uz učešće javnosti i analizi alternativnih mera, sa ciljem da se prikupe podaci i predvide štetni uticaji određenih projekata na život i zdravlje ljudi, floru i faunu, zemljište, vodu, vazduh, klimu i pejzaž, materijalna i kulturna dobra i uzajamno delovanje ovih činilaca, kao i utvrde i predlože mere kojima se štetni uticaji mogu sprečiti, smanjiti ili otkloniti imajući u vidu izvodljivost tih projekata (u daljem tekstu: procena uticaja).

Predmet procene uticaja na životnu sredinu su projekti koji se planiraju i izvode u prostoru, promene tehnologije, rekonstrukcije, proširenje kapaciteta, prestanak rada i uklanjanje projekata koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu ili predstavljaju rizik po zdravlje ljudi. Pored planiranih (novih) projekata, predmet procene uticaja su i projekti koji su realizovani bez izrade studije o proceni uticaja na životnu sredinu i bez odobrenja za izgradnju ili upotrebu za koje se vrši procena uticaja zatečenog stanja.

Studija o proceni uticaja na životnu sredinu jeste dokument kojim se analizira i ocenjuje kvalitet činilaca životne sredine i njihova osetljivost na određenom prostoru i međusobni uticaji postojećih i planiranih aktivnosti, predviđaju neposredni i posredni štetni uticaji projekta na činioce životne sredine, kao i mere i uslovi za sprečavanje, smanjenje i otklanjanje štetnih uticaja na životnu sredinu i zdravlje ljudi (u daljem tekstu: studija o proceni uticaja);

Procena uticaja vrši se za projekte iz oblasti industrije, rudarstva, energetike, saobraćaja, turizma, poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, upravljanja otpadom i komunalnih delatnosti, kao i za projekte koji se planiraju na zaštićenom prirodnom dobru i u zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra.

Studijom se razmatraju moguće kvalitativne i kvantitativne promene u životnoj sredini u odnosu na prethodno utvrđeno stanje životne sredine na lokaciji i bližoj okolini (mikro i makro lokaciji) i upravo je to „0” stanje ključno pitanje zajedno sa pitanjem mogućih promena, odnosno pogoršanja stanja ili kvaliteta životne sredine, kao i mera kojima će se to sprečiti“.

Postupak procene uticaja sastoji se od sledećih faza:

- I faza - postupak odlučivanja o potrebi procene uticaja projekta na životnu sredinu,
- II faza - postupak određivanja obima i sadržaja studije o proceni uticaja projekta na životnu sredinu,
- III faza - postupak davanja saglasnosti na studiju o proceni uticaja projekta na životnu sredinu

Uredba o utvrđivanju Liste projekata za koje je obavezna procena uticaja i Liste projekata za koje se može zahtevati procena uticaja na životnu sredinu (Sl. glasnik RS br. 114/2008) određuje projekte u turizmu za koje se može zahtevati procena uticaja pod određenim uslovima (Tab. 7).

Tabela 7. Lista projekata u turizmu za koje se može zahtevati procena uticaja

13. Turizam i rekreacija	
Skijaške staze, skijaški liftovi i žičare sa pratećim objektima	Površina obuhvata se prostire na više od 5 ha
Marine sa pratećim objektima	Područje zatvorene vodene površine prelazi 1.000 m ² ili poseduje najmanje 100 vezova
Turistička naselja i hotelski kompleksi	Kapaciteta 1500 kreveta ili više
Namenski parkovi (zabavni, sportski, rekreativni, tereni za golf i dr.), uključujući zoo vrtove i safari parkove, sa pratećim objektima	Ukupne površine više od 20 ha

(Sl. glasnik RS br. 114/2008)

„Procena uticaja je obavezna sve projekte koji se realizuju u zaštićenom prirodnom dobru i zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra, kao i u drugim područjima posebne namene“.

MULTISEKTORSKI PRISTUP UPRAVLJANJA ODRŽIVIM RAZVOJEM

UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM U EU

„Prema odredbama člana 288. Ugovora o funkcionisanju EU, njene institucije u sprovođenju svoje nadležnosti donose uredbe, direktive, odluke, preporuke i mišljenja, pri čemu su prva tri obavezujuća na različite načine.

S obzirom da turizam ima izraženu međunarodnu dimenziju, pravno uređivanje turističkog poslovanja na međunarodnom planu išlo je ispred nacionalnih regulativa. U deklaraciji koja je usvojena na Međunarodnoj konferenciji o turizmu (Hag, 1989. godine) konstatuje se sledeće: „Bezbednost, zaštita turista i uvažavanje njihovog dostojanstva predstavlja neophodan uslov za razvoj turizma“. Pomenuta konferencija je preporučila da se obrati posebna pažnja na očuvanje zdravlja, životne sredine i zaštitu turista od krivičnih dela. Bezbednost i zaštita turista u celoj zemlji ili pojedinom turističkom regionu povezani su sa velikim brojem pravila kojih mora da se pridržava ne samo turistička administracija, nego i ministarstva i organizacije u čiju nadležnost ulazi održavanje javnog poretka, finansijska delatnost, zdravstvena zaštita, očuvanje životne sredine, politika zapošljavanja, a pre svega privatni sektor. Nepoštovanje zakona, a takođe i njihov fragmentarni karakter, stvaraju ozbiljne probleme za čije rešavanje se traži energičan prilaz pitanju bezbednosti u turizmu na globalnom i sistematskom planu od strane svih učesnika. Najzanimljivije evropske direktive koje se na turizam ostvaruju veći uticaj na propise u oblasti industrije turizma u različitim zemljama Evropske unije. Usled njegove transversalne prirode, turizam podleže ne samo specifičnim turističkim propisima, nego i pravilima koja se primarno odnose na oblast zaštite životne sredine, potrošača, kulturnog i istorijskog nasleđa itd.

Stoga, nije dovoljno poznavati samo turističke propise, već i druge opšte zakonske mere:

1. Specifično turističko zakonodavstvo

- a) **Turističke kompanije** – mnoga zakonodavstva razlikuju vrste biznisa prema sektoru kao što su: kompanije koje se bave pružanjem usluga smeštaja, restorani, komplementarne i posredničke službe;
- b) **Turistički menadžment** – uređuje različite funkcije i intervencije menadžmenta u turističkom biznisu;
- c) **Korisnici turističkih usluga** – turisti predstavljaju suštinski segment turizma, a ovo zakonodavstvo propisuje njihova prava i obaveze.

2. Zakonodavstvo koje utiče na turistički sektor – prostorno planiranje – zdravstvena zaštita – rad – životna sredina – potrošnja – druga zakonodavstva.

Integracioni procesi zahvatili su sve delove svetske privrede, što uslovljava brisanje granica između država i nacionalnih tržišta. Evropska Agencija za zaštitu životne sredine (The European Environment Agency – EEA) funkcioniše od 1994. godine sa glavnim ciljem da podstakne održivi razvoj i unapredi životnu sredinu Evrope kroz pripremu blagovremenih, relevantnih i pouzdanih informacija. Od 2000. godine ova organizacija radi na indikatorima u turizmu, budući da je turistički sektor postao potpuno integrisan u opšti rad Evropske unije. Glavni cilj je da se naglasi uticaj turističkih aktivnosti na životnu sredinu, uključujući efekte zagađenja koje prouzrokuje saobraćaj“ (Slavković 2015).

UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM U SRBIJI - STRATEŠKI OKVIR

Nacionalna strategija održivog razvoja (Sl. glasnik RS, br. 57/2008).

„Nacionalna strategija održivog razvoja definiše održivi razvoj kao ciljno-orijentisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima. Održivi razvoj podrazumeva izradu modela koji na kvalitetan način zadovoljavaju društveno-ekonomske potrebe i interese građana, a istovremeno uklanjaju ili znatno smanjuju uticaje koji prete ili štete životnoj sredini i prirodnim resursima. Dugoročni koncept održivog razvoja podrazumeva stalni ekonomski rast koji osim ekonomske efikasnosti, tehnološkog napretka, više čistijih tehnologija, inovativnosti celog društva i društveno odgovornog poslovanja obezbeđuje smanjenje siromaštva, dugoročno bolje korišćenje resursa, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života i smanjenje zagađenja na nivo koji mogu da izdrže činioци životne sredine, sprečavanje novih zagađenja i očuvanje biodiverziteta.

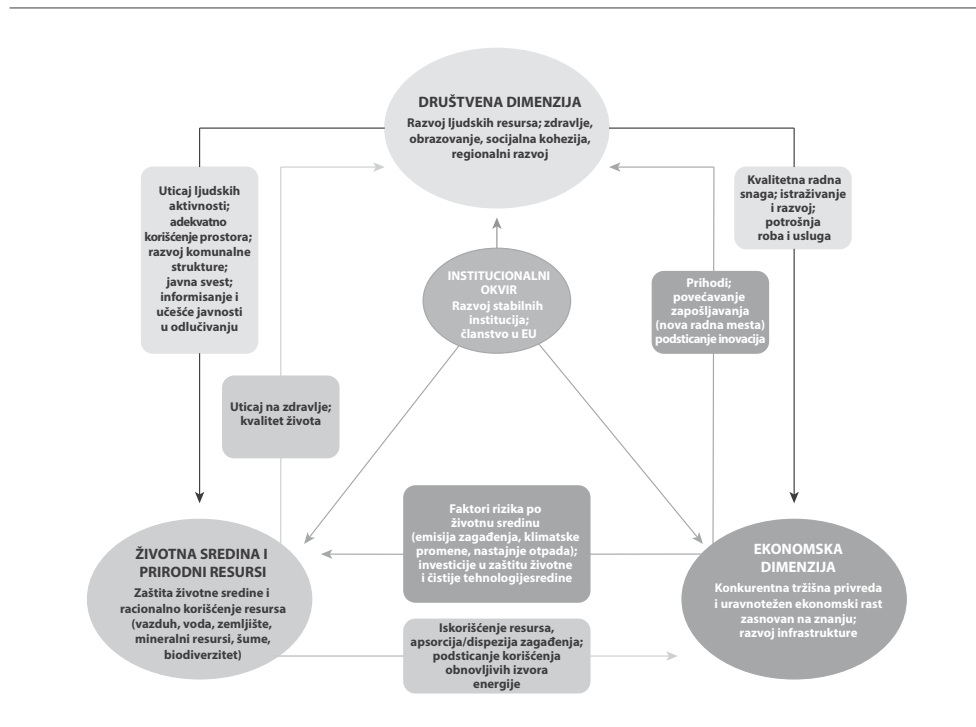
Cilj Strategije je da uravnoteži tri ključna faktora, tj. tri stuba održivog razvoja: održivi razvoj ekonomije, privrede i tehnologije, održivi razvoj društva na bazi socijalne ravnoteže i zaštitu životne sredine uz racionalno raspolaganje prirodnim resursima. Istovremeno, cilj strategije je da spoji ta tri stuba u celinu koju će podržavati odgovarajuće institucije.

Strategija značajno doprinosi usklađivanju mogućih suprotstavljenih ciljeva utvrđenih s različitih aspekata društveno-ekonomskog razvoja, premošćavanju jaza između sektorskih politika, kao i uspostavljanju sistema uzajamnih prednosti. To je postignuto jer su u izradi Strategije učestvovalе sve ključne društvene grupe“.

Startegija se sastoji od 8 delova. „Peti deo posvećen je pitanjima zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa u Republici Srbiji, kao i uticajima ekonomskog razvoja na životnu sredinu. U tom delu dati su ciljevi, mere i prioriteti vezani za zaštitu prirodnih resursa (vazduha, vode, zemljišta, biodiverziteta, šuma, mineralnih resursa i obnovljivih izvora energije), zaštitu od delovanja različitih faktora rizika po životnu sredinu (klimatskih promena i oštećenja ozonskog omotača, otpada,

hemikalija, udesa, jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja, buke i prirodnih katastrofa), zaštitu od delovanja faktora rizika po životnu sredinu u različitim ekonomskim sektorima (industriji, rudarstvu, energetici, poljoprivredi, šumarstvu, lovstvu i ribarstvu, saobraćaju i turizmu), kao i uvođenje čistije proizvodnje“. Na (Sl. 34.) su prikazane funkcionalne veze elemenata Nacionalne strategije održivog razvoja.

Slika 34. Funkcionalne veze elemenata Strategije održivog razvoja

(Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije 2008)

Rešenja u Strategiji u skladu su sa evropskim integracijama: Strategijom održivog razvoja EU (usvojena 2001. godine i obnovljena 2006. godine) i Lisabonskom strategijom (usvojio Savet Evrope marta 2000). Strategija je uskladen sa Milenijumskim ciljevima razvoja (UN) i Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja u Republici Srbiji, koje je Vlada Republike Srbije usvojila 2006. godine.

Strategija je uskladen sa sledećim strateškim dokumentima:

- Strategija za smanjenje siromaštva koja predstavlja srednjoročni razvojni okvir usmeren na smanjenje ključnih oblika siromaštva i sadrži analizu uzroka i karakteristika siromaštva u Republici Srbiji, kao i glavne strateške smernice za društveni razvoj i smanjenje broja siromašnih u narednim godinama.

- Strategijama privrednog razvoja Republike Srbije predviđaju se osnovni razvojni prioriteti Republike Srbije i načini njihovog ostvarivanja, a rešenja baziraju na efikasnoj tržišnoj privredi i povećanju konkurentnosti.
- U programima zaštite životne sredine definisani su opšti, kratkoročni (2007-2011), kontinuirani (2007-2016) i srednjoročni (2012-2016) ciljevi politike zaštite životne sredine i instrumenti za dostizanje postavljenih ciljeva.

Takođe je usklađena i sa većim brojem sektorskih strategija od kojih su najznačajnije za pitanja održivog razvoja turizma: Nacionalna strategija zapošljavanja za period od 2005. do 2010., Strategija razvoja poljoprivrede Srbije, Strategija razvoja turizma Republike Srbije, Strategija podsticanja i razvoja stranih ulaganja, Strategija lokalnog održivog razvoja, Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Republici Srbiji 2003-2008., Nacionalna strategija upravljanja otpadom, sa programom približavanja EU, Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, Strategija razvoja energetike Republike Srbije do 2025. godine sa projekcijama do 2030. godine.

Tabela 8. Životna sredina i prirodni resursi

Prirodni resursi	Faktori rizika po životnu sredinu	Uticaj ekonomskih sektora na životnu sredinu
Vazduh	Klimatske promene	Industrija
Vode	Otpad	Poljoprivreda
Biodiverzitet i zaštita prirode	Hemikalije	Rudarstvo
Šume	Udesi	Energetika
Mineralni resursi	Jonizovano i nejonizovano zračenje	Šumarstvo, lov, ribarstvo
Obnovljivi izvori energije	Buka	Transport
	Prirodne katastrofe	TURIZAM

(Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije 2008)

Uticaj turizma na životnu sredinu je (Tab. 8.) dat u poglavlju 3.7 Strategije održivog razvoja. „Glavne turističke aktivnosti u Republici Srbiji uključuju turizam u velikim gradovima, banjski turizam, kulturno i prirodno blago, lov, ribolov, seoski turizam i rečni turizam. Negativni uticaji turizma na životnu sredinu uključuju pritisak na prirodne resurse, biodiverzitet i staništa i stvaranje otpada i zagađenja. Neodrživi turizam može prouzrokovati iste oblike zagađenja kao bilo koja druga industrija: emisija u vazduh, buka, otpad, ispuštanje otpadnih voda, ulja i

hemikalija, čak i arhitektonsko/vizuelno zagađenje. Pravovremenim planiranjem razvoja turizma mogu se sprečiti štete i skupe greške i izbeći postepeno uništavanje vrednosti životne sredine značajne za turizam. Sadašnji negativni uticaji turističkih aktivnosti na kvalitet životne sredine uzrokovani su slabim sprovođenjem propisa o planiranju i izgradnji, nedostatkom infrastrukture za tretman otpadnih voda i nekontrolisanim odlaganjem otpada, kao i neefikasnim upravljanjem u zaštićenim prirodnim dobrima“.

„Ciljevi održivog razvoja turizma obuhvataju:

1. poboljšanje smeštajnih kapaciteta; razvijanje turističkog sistema kvaliteta i sistema zaštite potrošača;
2. razvijanje turističkog informacionog sistema (informativni centri, brošure, imidž, pozicioniranje itd.);
3. razvijanje dodatne turističke ponude uz postizanje ekonomske isplativosti i lokalnog prosperiteta (trgovina, gastronomija, ugostiteljstvo, aktivnosti, putničke agencije itd.) čime će se otvoriti nova radna mesta, uz najveće moguće očuvanje kulturnog bogatstva i prirodne raznovrsnosti;
4. utvrđivanje i otklanjanje aktuelnih i potencijalnih konflikata između turizma i drugih aktivnosti vezanih za korišćenje resursa“.

Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 -2025

(Sl. Gl. RS, br. 98/2016)

Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period od 2016. do 2025. godine pripremljena je u skladu sa članom 7. Zakona o turizmu. Osnovna studija Strategije sadrži: analizu postojećeg stanja i dosadašnjeg stepena razvoja turizma, uporednu analizu turizma konkurentskih zemalja, analizu prednosti i nedostataka turizma, poslovnu misiju, viziju i ciljeve razvoja turizma, izbor prioriternih turističkih proizvoda, predlog prioriternih turističkih destinacija, analizu uticaja na kulturno nasleđe i prirodna dobra i predlog politike razvoja turizma.

Ciljevi Strategije su:

1. održivi ekonomski, ekološki i socijalni razvoj turizma u Republici Srbiji;
2. jačanje konkurentnosti turističke privrede i sa njom povezanih delatnosti na domaćem i međunarodnom tržištu;
3. povećanje direktnog i ukupnog učešća sektora turizma u bruto domaćem proizvodu Republike Srbije, kao i povećanje direktnog i ukupnog broja zaposlenih u sektoru turizma i njegovog učešća u strukturi ukupnog broja zaposlenih u Republici Srbiji;
4. unapređenje ukupnog imidža Republike Srbije u regionu, Evropi i svetu.

Marketinški „rat za buduće turiste” i destinacije na tržištu vodiće se ne više presudno putem cena, smeštaja, infrastrukture, saobraćaja i objekata, već putem osećanja i pozitivnih iskustava turista. Promene ponašanja i navika turista zahtevaće i adekvatnu segmentaciju korisnika i u skladu s tim i potrebu segmentacije tržišta turističkih i ugostiteljskih usluga i proizvoda imajući u vidu rodnu, starosnu, bračno statusnu, motivacionu i sve druge važne segmentacije turista i potrebu stalnog prilagođavanja domaće ponude analizirani su **ključni turistički trendovi**:

1. novi trendovi u načinu promocije i rezervacija;
2. novi tipovi smeštaja;
3. savremeni motivi za putovanja na svetskom turističkom tržištu - trendovi u načinu promocije i rezervacija, trendovi u tipovima smeštaja i savremeni trendovi u motivima (očekivanjima) turista koji obuhvataju:
 - intenzivan odmor;
 - probati nešto novo;
 - živeti kao lokalci;
 - poseta najznačajnijim segmentima pokretnog, nepokretnog i nematerijalnog kulturnog nasleđa;
 - grupne posete značajnim proslavama i događajima;
 - gradske kratke posete;
 - fitnes i sport;
 - wellness odmori;
 - gastronomski turizam;
 - turizam i tehnologije - (samo) organizacija godišnjeg odmora.

S obzirom na stanje javnih finansija i mere fiskalne i budžetske konsolidacije, realno je očekivati isti ili još manji **nivo investicija iz javnih izvora**. Destinacije su okvirno definisane prema kriterijumu dosada razvijene infrastrukture i suprastrukture, dostupnosti i ostvarenog turističkog prometa, a važne su za kompletiranje turističkih proizvoda. Stvarni prioriteti će zavisići od interesa i kapaciteta investitora bilo da je reč o direktnim investicijama ili o modelima JPP-a i sposobnosti svake od destinacija da na tržištu promoviše i realizuje potrebne investicije.

Određene su **prioritetne turističke destinacije**: 1) Beograd; 2) Novi Sad, Fruška Gora i Sremski Karlovci; 3) Subotica, Palić i Potisje; 4) Turistička regija Zapadna Srbija; 5) Kopaonik; 6) Kragujevac/Pomoravlje; 7) Vrnjačka Banja; 8) Sokobanja; 9) Podunavlje (četiri segmenta: Gornje Podunavlje, Srednje Podunavlje / Beograd, Novi Sad /Donje Podunavlje); 10) Aranđelovac, Topola; 11) Golija, Novi Pazar i Ivanjica; 12) Divčibare i Valjevo; 13) Niš, Niška Banja; 14) Vlasina, Vranje, Vranjska Banja; 15) Stig i Kučajske planine; 16) Banat/Vršac; 17) Stara planina; 18) Podrinje/Loznica /Banja Koviljača.

PLANIRANJE, UPRAVLJANJE I INSTITUCIONALNA INFRASTRUKTURA ZA RAZVOJ TURIZMA REPUBLIKE SRBIJE

Principi

Principi treba da omoguće sprovođenje strateških ciljeva razvoja turizma kao jedinstvene i nedeljive privredne grane sa jasno utvrđenim obavezama i odgovornošću svih resora i nivoa vlasti: od prostornog planiranja razvoja Republike Srbije, putne, komunalne i energetske infrastrukture do usklađenih i međusobno povezanih resornih strategija i lokalnih planova i strategija razvoja koji treba da rezultiraju održivim privrednim razvojem, generisanjem nove dodate vrednosti i novog zapošljavanja:

- Strategija mora da se **uskladi sa Prostornim planom Republike Srbije** i jasno definisanim ciljevima planiranja svih resora, odnosno institucija nadležnih za delatnosti od značaja za razvoj turizma;
- dvogodišnjim **akcionim planom** treba definisati područja, aktivnosti, sredstva i odgovorne institucije za sprovođenje Strategije;
- **lokalne zajednice** treba da svoje razvojne planove i strategije usaglase sa Strategijom i Akcionim planom njenog sprovođenja u svim sredinama u kojima su identifikovani resursi za razvoj turizma;
- koordinirajuću ulogu u procesu realizacije Strategije ima **Nacionalni savet** za razvoj turizma Republike Srbije koji okuplja predstavnike četiri sektora: Vlade i ministarstava (javni), privrede (privatni), nevladinog (udruženja) i akademskog sektora;
- potrebno je da **resorna ministarstva i lokalne samouprave**, u zavisnosti od značaja kojeg imaju za razvoj turizma, a na osnovu ove strategije i u skladu sa zakonima, usvojenim regionalnim prostornim planovima, utvrde akcione planove svog doprinosa razvoju turizma, uz planiranje sredstava i vršenje nadzora nad izvršenjem postavljenih zadataka i namenskog korišćenja sredstava;
- ministarstvo nadležno za poslove turizma će **koordinisati, pratiti, analizirati i izveštavati** o tokovima realizacije strategije, predlagati mere i sprovoditi aktivnosti iz svoje nadležnosti, a Vlada će jednom godišnje analizirati i predlagati mere sprovođenja strategije naročito u kontekstu međuresornih nadležnosti;
- ministarstvo nadležno za poslove turizma će inicirati kod drugih nadležnih organa izradu programa **rešavanja nerešenih imovinsko pravnih odnosa** kada je reč o turističkim objektima u vlasništvu javnog sektora u Republici Srbiji. Sredstva dobijena prodajom (ili deo sredstava), mogao bi biti preusmeren za finansiranje razvoja turizma u Republici Srbiji;

- korisnici **subvencija i podsticajnih mera** mogu biti sva pravna i fizička lica, koja imaju jasno tržišno ostvarive i preduzetničke ideje i projekte u oblasti receptivnog turizma, a koji obezbede delimično sopstveno ulaganje;
- posebnim merama Vlade i ministarstva nadležnog za poslove turizma će se podsticati i subvencionisati projekti u oblasti turizma **u nerazvijenim područjima** Republike Srbije i osnivanje novih (start-up) preduzeća.

Planiranje

„Planiranje i razvoj turizma obuhvata: integralno planiranje razvoja turizma i pratećih delatnosti proglašenje i održivo korišćenje turističkog prostora; poslove od posebnog značaja za razvoj turizma; kategorizaciju turističkog mesta i sprovođenje podsticajnih mera za razvoj turizma.

Vrste planskih dokumenta su:

1. Strategija razvoja turizma Republike Srbije;
2. Strategijski master plan;
3. Strategijski marketing plan;
4. Program razvoja turističkih proizvoda;
5. Program razvoja turizma;
6. Program promotivnih aktivnosti.

Strategijski master plan i Program promotivnih aktivnosti moraju biti usaglašena sa Strategijom. Strategija donosi se za period deset godina za teritoriju Republike Srbije. Strategijom se određuju dugoročni ciljevi planiranja i razvoja turizma u skladu sa ukupnim ekonomskim, socijalnim, ekološkim i kulturnim razvojem. Strategiju donosi Vlada na predlog ministarstva nadležnog za poslove turizma i sadrži naročito: 1) analizu postojećeg stanja i dosadašnjeg stepena razvoja turizma; 2) uporednu analizu turizma konkurentskih zemalja; 3) prednosti i nedostatke turizma Republike Srbije; 4) ciljeve razvoja turizma; 5) viziju razvoja turizma; 6) izbor prioriteta turističkih proizvoda; 7) predlog prioriteta turističkih destinacija; 8) analizu uticaja na kulturno nasleđe i prirodna dobra; 9) predlog politike razvoja turizma; 10) predlog investicija; 11) plan konkurentnosti.

Strategija se realizuje putem:

- Strategijskog master plana;
- Strategijskog marketing plana;
- Programom razvoja turističkih proizvoda, kao i
- prostornih i urbanističkih planova.

1. **Strategijski master plan** donosi Vlada na predlog ministarstva nadležnog za poslove turizma i donosi se za prioritetnu turističku destinaciju. Strategijski master plan naročito sadrži:
 - tehničku ocenu posmatranog područja, zemljišnih osnova i ukupnu procenu kapaciteta turističke lokacije u okviru turističke destinacije;
 - koncept razvoja u pogledu razmeštaja i moguće lokacije objekata, kao i procenu potencijala potrebnih kapaciteta;
 - Fizički master plan sa osnovnim elementima mogućeg razmeštaja objekata turističke infrastrukture, turističke suprastrukture i saobraćajne mreže;
 - Poslovni master plan sa ekonomskom evaluacijom turističke infrastrukture, turističke suprastrukture, saobraćajne mreže i komunalne infrastrukture, kao i procenom ekonomske opravdanosti pojedinačnih i ukupnih investicija.
2. **Strategijski marketing plan** donosi Vlada na predlog ministarstva nadležnog za poslove turizma za teritoriju Republike Srbije, a plan naročito sadrži:
 - analizu marketing sistema Republike Srbije;
 - analizu konkurentskih marketing strategija;
 - Marketing plan;
 - pozicioniranje Republike Srbije kao turističke destinacije;
 - Marketing plan turističkih proizvoda;
 - misiju i organizaciju marketing sistema Republike Srbije.
3. **Program razvoja turističkih proizvoda** donosi Vlada na predlog ministarstva nadležnog za poslove turizma. To je planski dokument kojim se bliže određuje razvoj prioritetnih turističkih proizvoda utvrđenih Strategijom, i to: gradski odmori, kružna putovanja, poslovni turizam, zdravstveni turizam, planinski i jezerski turizam, nautički turizam, manifestacije, kongresi i drugi događaji, ruralni turizam i specijalni interesi.
4. **Prostorni i urbanistički planovi.** Polaznu osnovu za izradu prostornih i urbanističkih planova u prioritetnoj turističkoj destinaciji predstavlja Strategijski master plan. U prostornim i urbanističkim planovima koji se odnose na područja koja su proglašena za turistički prostor utvrdiće se uslovi za izgradnju objekata turističke infrastrukture, a u mestu za odmor u okviru turističkog prostora i uslovi za izgradnju objekata turističke suprastrukture. Uslove određuje ministarstvo nadležno za poslove turizma na zahtev organa nadležnog za pripremu i donošenje prostornog odnosno urbanističkog plana“ (Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period 2016-2025, (Sl. Gl. RS, br. 98/2016).

Akcioni plan

Akcionim planom predviđene su konkretne mere i aktivnosti koje će se preduzeti radi obezbeđenja uslova da se ciljevi Strategije realizuju, određeni su nosioci poslova i partneri za sprovođenje tih mera i aktivnosti, kao i vreme potrebno za implementaciju navedenih aktivnosti. Sadrži aktivnosti, nosioce poslova i vreme implementacije kroz naziv aktivnosti, opis aktivnosti, vodeća i institucije podrške, indikatore aktivnosti, izvore provere i vreme implementacije koji su grupisani u delove:

- **Strateški dokumenti i aktivnosti koje se usklađuju sa strategijom** (1. Ažuriranje i usvajanje izmena postojećih, izrada i usvajanje novih Strategijskih master planova, 2. Izrada i usvajanje Strategijskog marketing plana, 3. Izrada i usvajanje Programa razvoja turističkih proizvoda, 4. Programi razvoja turizma),
- **Mere i aktivnosti – pretpostavke za primenu strategije** (1. Jedna od osnovnih pretpostavki za uspešno sprovođenje Strategije je kadrovsko i stručno jačanje resora nadležnog za poslove turizma i TOS, što je neophodan preduslov za punu implementaciju predloženih mera i aktivnosti, 2. Međuresorna saradnja i koordinacija aktivnosti. Obzirom da značajan broj mera zahteva međuresornu usklađenost i koordinaciju u njihovom sprovođenju, neophodno je u saradnji sa drugim ministarstvima i institucijama definisati okvirni dugoročni i srednjeročni plan zajedničkih aktivnosti i detaljne dvogodišnje planove, 3. Aktivnosti, procedure i formiranje institucija od značaja za implementaciju Strategije,
- **Mere indirektne i direktne podrške** (1. Mere indirektne podrške, 2. Mere direktne podrške),
- **Unapređenje ZAKONODAVNOG OKVIRA** (1. Izmene, dopune postojećih i donošenje novih akata iz nadležnosti ministarstva, 2. Izmene i dopune zakona i podzakonskih akata značaja za realizaciju mera Strategije iz nadležnosti drugih ministarstava,
- **Podrška razvoju preduzetništva u oblasti turizma.**

Zakon o turizmu

(“Sl. glasnik RS”, br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - dr. zakon, 93/2012 i 84/2015)

Zakonom o turizmu iz 2005. godine deklarativno se pominjalo integralno planiranje razvoja turizma, među načelima njegovog razvoja. Tim zakonom bila je uspostavljena samo obaveza usklađivanja nacionalne sektorske strategije sa Prostornim planom Republike Srbije. Novi Zakon o turizmu iz 2009. god. retrogradan je u odnosu na prethodni, jer se više ne pominje integralno planiranje, već se planiranje razvoja turizma svodi samo na sektorsko planiranje koje nije na adekvatan način dovedeno u vezu sa ostalim oblicima planiranja.

U odredbama novog zakona nigde se ne pominje koordinacija sa prostornim i envajeronmentalnim planiranjem, kao ni sa ostalim sektorskim planskim osnovom. Pod nazivom „integralno planiranje” ustanovljen je sledeći sistem sektorskih planova i programa: Strategija razvoja turizma Republike Srbije, Strategijski marketing plan Republike Srbije, Strategijski master plan za prioritetne turističke prostore, Program razvoja turističkih proizvoda, Program razvoja turizma i Program promotivnih aktivnosti. Ustanovljena je obaveza da Strategijski master plan predstavlja polaznu osnovu za prostorne i urbanističke planove, ali nije predviđeno njegovo usklađivanje sa ovim planovima. To upućuje, a praksa već potvrđuje, da neće biti provere prostornih i envajeronmentalnih uticaja sektorskih planova, to jest da će u praksi biti onemogućena koordinacija i integrisanje tog planskog osnova u proces prostornog i envajeronmentalnog planiranja. Zakoni iz 2005. i 2009. godine nisu dovedeni ni u kakvu vezu sa setom zakona o zaštiti životne sredine iz 2004. godine, niti se pominje obaveza primene strateške procene uticaja na životnu sredinu za sektorske planove u turizmu. Može se oceniti da Zakonom o turizmu iz 2009. godine nisu stvoreni ni osnovni preduslovi za upravljanje i usmeravanje zaštite životne sredine i održivog razvoja turističkih područja. Kumulativan efekat ovih nauskladenosti dolazi do izražaja u novoustanovljenoj praksi, posle donošenja poslednjeg zakona, da ministarstvo nadležno za turizam insistira da se u prostorne i urbanističke planove ugrade rešenja strategijskih master planova (ili master planova), bez obzira da li predložena rešenja imaju ili nemaju značajne negativne prostorne, socijalne i envajeronmentalne uticaje (Maksin 2012).

„Ovim zakonom uređuju se: uslovi i način planiranja i razvoja turizma; turističke organizacije za promociju turizma; turističke agencije; ugostiteljska delatnost; nautička delatnost; lovnoturistička delatnost; usluge u turizmu; taksa i penali u turizmu; Registar turizma; druga pitanja od značaja za razvoj i unapređenje turizma“.

Prema aktuelnom Zakonu o turizmu (član 4) „planiranje i razvoj turizma obuhvata: integralno planiranje razvoja turizma i pratećih delatnosti; proglašenje i održivo korišćenje turističkog prostora; poslove od posebnog značaja za razvoj turizma; kategorizaciju turističkog mesta i sprovođenje podsticajnih mera za razvoj turizma“.

Polaznu osnovu za izradu **prostornih i urbanističkih planova** u prioritetnoj turističkoj destinaciji i turističkom prostoru predstavlja Strategijski master plan. U prostornim i urbanističkim planovima koji se odnose na područja koja su proglašena za turistički prostor utvrdiće se uslovi za izgradnju objekata turističke infrastrukture, a u mestu za odmor u okviru turističkog prostora i uslovi za izgradnju objekata turističke suprastrukture.

Zakon o turizmu neophodno je uskladiti sa zakonima o zaštiti životne sredine, strateškoj proceni uticaja i proceni uticaja, kao i sa zakonom o planiranju i uređenju prostora. Zakonom o turizmu i podzakonskim aktima neophodno je obezbediti podršku unapređenju sektorskog planiranja u turizmu, pre svega u pogledu obaveza na:

- utvrđivanju, proveriti i proceni ekonomske opravdanosti, sociokulturne prihvatljivosti i envajeronmentalne podobnosti koncepcija i rešenja sektorskih planova;

- ostvarivanju zaštite javnog interesa u korišćenju i izgradnji prostora, zaštiti životne sredine i nasleđa, i u obezbeđenju pravne sigurnosti svih aktera u turizmu;
- razvijanju transparentnih procedura za informisanje i participaciju javnosti u donošenju i implementaciji odluka o razvoju turizma;
- monitoringu realizacije sektorskih planova i uticaja turizma na životnu sredinu; i dr.

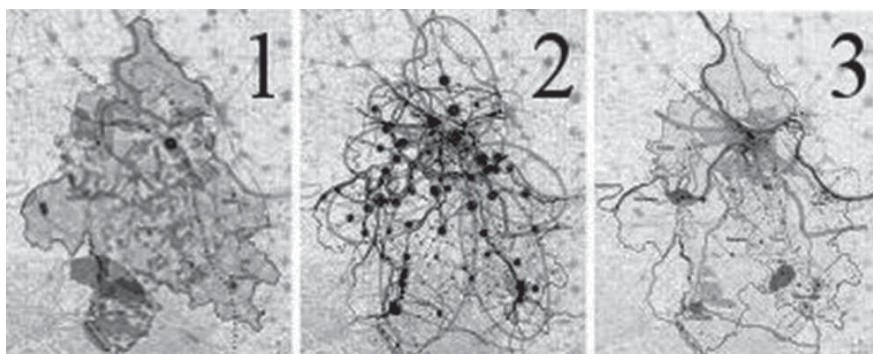
Zakon o turizmu Republike Srbije u svojim odredbama uređuje pitanje **očuvanja i planiranja predela**, pre svega sa ekonomskog i razvojnog aspekta, posebno određujući turistički prostor, kao jedinstvenu i nedeljivu geografsku i funkcionalnu celinu prirodnih i stvorenih resursa od značaja za turizam i razvoj. Zakon naglašava značaj održivog korišćenja turističkog prostora, integralnog planiranja razvoja turizma i pratećih delatnosti. To je još jedan pravni okvir da se prirodne i stvorene vrednosti posmatraju kroz dalji razvoj pravnih normi u oblasti zaštite i uređenja predela.

Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010 - 2020. godine

(“Sl. glasnik RS”, br. 88/2010)

„Prostornim planom Republike Srbije od 2010. do 2020. godine utvrđuju se dugoročne osnove organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite prostora Republike Srbije u cilju usaglašavanja ekonomskog i socijalnog razvoja sa prirodnim, ekološkim i kulturnim potencijalima i ograničenjima na njenoj teritoriji. Prostorni plan sastoji se iz tekstualnog dela i grafičkih prikaza. Grafički prikazi čine referalne karte (Referalna karta 1. “Korišćenje zemljišta i funkcionalna urbana područja”, Referalna karta 2. “Mreža urbanih centara i regionalna organizacija”, Referalna karta 3. “Transportna infrastruktura i elektronska komunikaciona mreža i oprema”, Referalna karta 4. “Energetska i vodoprivredna infrastruktura” i Referalna karta 5. “Turizam i zaštita životne sredine, prirodnog i kulturnog nasleđa”) izrađene u razmeri 1:300.000 (Sl.35).

Slika 35. Referalna karta 1 „Osnovna namena zemljišta“, Referalna karta 2 „Mreža naselja i infrastrukturni sistemi“ i Referalna karta 3 „Turizam i zaštita prostora“. Beograd

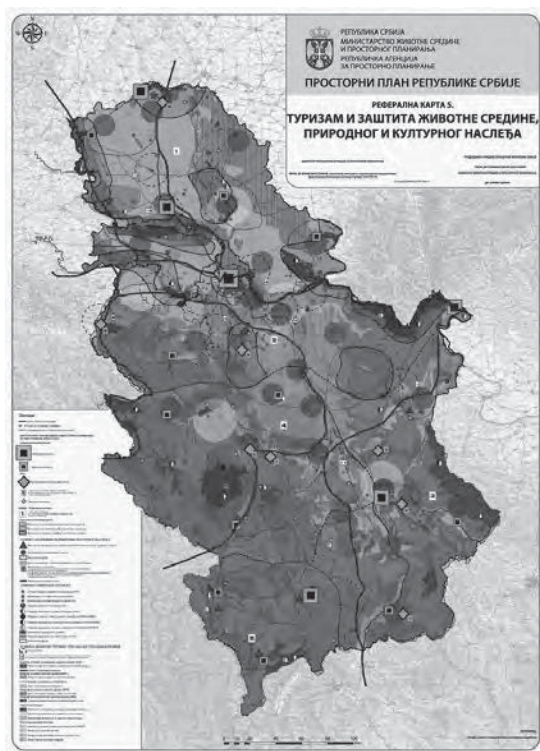
Kao krovni akt Prostorni plan se dalje razrađuje kroz prostorne planove na nivou regiona, područja posebne namene, jedinica lokalne samouprave, urbanističkim planovima, kao i planovima i programima razvoja, propisima i opštim aktima donetim za njihovo sprovođenje.

Radi utvrđivanja mera i aktivnosti za sprovođenje Prostornog plana, na predlog resornog ministarstva, Vlada Republike Srbije donosi Program implementacije Prostornog plana za period od pet godina.

Da bi sistem zaštite životne sredine bio efikasan, neohodno je da problematika životne sredine bude integrisana u sve sektorske politike. Da bi se to postiglo, neohodno je da ciljevi mere sektorskih politika budu međusobno usaglašeni i kompatibilni, da budu usklađeni sa regulativom Evropske Unije (strategijama, zakonima, standardima i drugo).

U realnom vremenu jednako je važno, ako ne i najvažnije obezbediti njihovi striktnu primenu. Ovo je veliki zadatak jer dosadašnja praksa ukazuje da se problemi vezani za životnu sredinu nisu sinergistički razmatrali u ostalim sektorima.

Slika 36. Prostorni plan Republike Srbije, referalna karta Turizam i zaštita životne sredine, prirodnog i kulturnog nasleđa

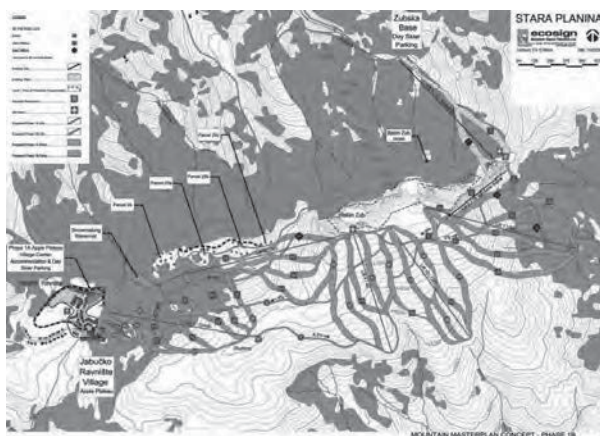
(195.222.96.93//media/Slike/turizam%20i%20zastita.jpg)

Integrisanje zaštite životne sredine treba sprovoditi putem procene uticaja i to strateške procene uticaja za prostorne planove na regionalnom i lokalnom nivou kao i procene uticaja za pojedinačne objekte za koje je to zakonska obaveza.

Ovo je naročito značajno za ekološki osetljiva područja koja su pod nekim vidom zaštite a u njima se planira intenzivan razvoj turizma.

„U Republici Srbiji je zaštićeno preko 400 prirodnih dobara, svrstanih u tri kategorije – od izuzetnog značaja, velikog značaja i značajna dobra, od kojih su neka upisana u ramsarsku listu, listu MAB („Čovek i biosfera“) i Svetsku listu zaštićenog prirodnog i kulturnog nasleđa (UNESCO). Okoline kulturnih dobara predstavljaju vredne prostore koji se stavljaju pod zaštitu (ukupno proglašena 43 područja - zaštićenih okolina). Osnovni problemi u domenu zaštite prirode i prirodnih dobara su vezani za nesprovođenje i nepoznavanje važećih propisa od strane stanovništva i lokalne samouprave, nadležnih inspeksijskih službi, sudova, stručnih ustanova i institucija, neracionalno korišćenje prirodnih resursa, slaba pokrivenost planskom i urbanističkom dokumentacijom, neinventivnost, slaba opremljenost i loša organizovanost mnogih staraoca prirodnih dobara, niska ulaganja države u najatraktivnijim područjima Republike Srbije, itd. Ukupna površina zaštićenih prirodnih dobara iznosi oko 5.471,76 km², što čini oko 6,19% od ukupne teritorije Republike Srbije a više od 2,6% teritorije se nalazi u postupku zaštite, s tim da se planira da do 2020. godine bude zaštićeno 12% teritorije.“

Slika 37. Koncept master plana Jabučko Ravnište (Stara Planina)

(jpstaraplanina.rs/lat/plan-detaljne-regulacije/)

(jpstaraplanina.rs/lat/plan-detaljne-regulacije/)

„Zaštita i održivo korišćenje prirodnog i kulturnog nasleđa i prirodnih resursa činiće osnov identiteta Republike Srbije i njenih regionalnih celina, ali i osnovu budućeg privrednog/turističkog razvoja. U skladu sa prioritetima prostornog razvoja Republike Srbije, biće potrebno insistirati na daljem razvoju mreža vrednih/zaštićenih prirodnih celina i kulturnih predela sa posebnim naglaskom na ekološki, odnosno, kulturno osetljivim područjima. Prirodno i kulturno nasleđe će biti šticeeno, uređivano i korišćeno prema evropskim standardima, sa posebnim zadatkom povećanja zaštićenih prirodnih celina i sistematizacijom kulturnog nasleđa, kao i implementacijom Firentinske konvencije o predelu, evropskih i svetskih konvencija o zaštiti kulturnog nasleđa, konvencija i deklaracija koje se odnose na biodiverzitet, prirodne podsisteme i druga dokumenta“ (Zakon o prostornom planu Republike Srbije).

Veza sa Zakonom o zaštiti prirode: Član 8 - Planiranje, uređenje i korišćenje prostora, prirodnih resursa, zaštićenih područja i ekološke mreže sprovodi se na osnovu prostornih i urbanističkih planova, planske i projektne dokumentacije, osnova i programa upravljanja i korišćenja prirodnih resursa i dobara u rudarstvu, energetici, saobraćaju, vodoprivredi, poljoprivredi, šumarstvu, lovstvu, ribarstvu, turizmu i drugim delatnostima od uticaja na prirodu, u skladu sa merama i uslovima zaštite prirode. Osnove, planovi i programi iz stava 1. ovog člana koji obuhvataju zaštićeno područje ili čije sprovođenje može imati značajan negativan uticaj na ciljeve očuvanja i celovitost ekološki značajnog područja, donose se uz prethodnu saglasnost ministra nadležnog za poslove zaštite životne sredine. Osnove, planovi i programi iz stava 1. ovog člana moraju biti usaglašeni sa aktom o proglašenju zaštićenog područja, planom upravljanja zaštićenim područjem i smernicama za upravljanje ekološki značajnim područjima.

Postavljen je **ekološki okvir** u kome je: povećana uloga zaštite životne sredine u politici lokalnog razvoja, prostornim i sektorskim planovima i odlukama o razvoju, obezbeđena primena EIA, SEA i IPPC za razvojne planove, programe i projekte u primeni ekoupravljanja, poslovanje na principima održivog biznisa, učešće javnosti u donošenju odluka o lokaciji i razvoju, smanjeno ili eliminisano negativno dejstvo efekata razvojnih projekata na životnu sredinu, jasni ekološki kriterijumi u korišćenju prostora, očuvana priroda, životna sredina i kulturno nasleđe.

Ministarstvo zaštite životne sredine obavlja poslove državne uprave koji se odnose na: osnove zaštite životne sredine; sistem zaštite i unapređenja životne sredine; nacionalne parkove, inspekcijski nadzor u oblasti zaštite životne sredine; primenu rezultata naučnih i tehnoloških istraživanja i istraživanja razvoja u oblasti životne sredine; sprovođenje Konvencije o učešću javnosti, dostupnosti informacija i pravu na pravnu zaštitu u oblasti životne sredine; zaštitu prirode; zaštitu vazduha; zaštitu ozonskog omotača; klimatske promene; prekogranično zagađenje vazduha i vode; zaštitu voda od zagađivanja radi sprečavanja pogoršanja kvaliteta površinskih i podzemnih voda; utvrđivanje uslova zaštite životne sredine u planiranju prostora i izgradnji objekata; i još 7 aktivnosti koje nisu u direktnoj vezi sa turizmom. Organizovano je u sektore: za finansijsko upravljanje i kontrolu, za upravljanje životnom sredinom, za zaštitu prirode i klimatske promene, za strateško planiranje i projekte, za upravljanje otpadom i otpadnim vodama, za nadzor i predostrožnost u životnoj sredini i za međunarodnu saradnju i evropske integracije.

Agencija za zaštitu životne sredine, kao organ u sastavu Ministarstva zaštite životne sredine, sa svojstvom pravnog lica, obavlja stručne poslove koji se odnose na:

- Razvoj, usklađivanje i vođenje nacionalnog informacionog sistema zaštite životne sredine;
- Sprovođenje državnog monitoringa kvaliteta vazduha i voda;
- Upravljanje Nacionalnom laboratorijom;
- Prikupljanje i objedinjavanje podataka o životnoj sredini, njihovu obradu i izradu izveštaja o stanju životne sredine i sprovođenju politike zaštite životne sredine;
- Razvoj postupaka za obradu podataka o životnoj sredini i njihovu procenu;
- Vođenje podataka o najboljim dostupnim tehnikama i praksama i njihovu primeni u oblasti zaštite životne sredine;
- Saradnju sa Evropskom agencijom za životnu sredinu (EEA) i evropskom mrežom za informacije i posmatranje (EIONET), kao i druge poslove određene zakonom.

Evropska Agencija za životnu sredinu je objavila izveštaj pod nazivom "Turizam i životna sredina» koji je rezultat zajedničkog rada EEA, ETC/ULS (European Topic Centre on Urban Land and Soil Systems) i EIONET/NRC TOUERM (EIONET ekspertske grupe za turizam i životnu sredinu). Izveštaj predstavlja doprinos istraživanju uticaja ovog sektora na životnu sredinu, kao i praćenju trendova održivosti.

S obzirom da je Evropa najznačajnija turistička destinacija na svetskom nivou, turizam je važan sektor za evropske ekonomije, kao i značajna pokretačka snaga pritiska i uticaja na životnu sredinu. Međutim, zbog složene i višedimenzionalne prirode sektora, za sada je prilično teško definisati i meriti gde je u Evropi cilj održivosti turizma progresivno postignut. U izveštaju su, na osnovu učešća Agencije u radu EIONET/NRC TOUERM, uključeni i raspoloživi podaci za Republiku Srbiju.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA:

1. Šta podrazumeva „upravljanje razvojem“?
2. Koji je ključni problem upravljanja razvojem?
3. Nabrojati tri osnovne kategorije zakonskog osnova sistema prostornog i envajonmentalnog planiranja u EU.
4. Kako se sprovodi podrška zaštiti životne sredine i održivog turizma u EU?
5. Koji su instrumenti zaštite životne sredine u EU (4)?
6. Koji su osnovni principi u ekološkoj proceni uticaja (4)?
7. Nabrojati tri problema prilikom izrade ekološke procene uticaja turizma.
8. Šta garantuje pravo na zdravu životnu sredinu u Republici Srbiji ?
9. Kakav je zakonski osnov u oblasti zaštute životne sredine i održivog razvoja u Republici Srbiji?
10. Nabrojati tri zakonske grupe u direktnoj ili indirektnoj vezi sa uređenjem prostora, zaštite životne sredine i održivim razvojem.
11. Šta sadrži paket Zakona o zaštiti životne sredine Republike Srbije iz 2004 god?
12. Šta sadrži paket Zakona o zaštiti životne sredine Republike Srbije iz 2009 god?
13. Šta se određuje Zakonom o zaštiti životne sredine Republike Srbije?
14. Šta čini sistem zaštite životne sredine?
15. Nabrojati tri načela zaštite životne sredine.
16. Na šta se odnosi Zakon o Strateškoj proceni uticaja na životnu?
17. Zbog čega je donet Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu?
18. Koji su značaji strateške procene uticaja na životnu sredinu (4)?
19. Nabrojati tri faze u postupku strateške procene uticaja na životnu sredinu.
20. Šta se određuje Zakonom o proceni uticaja na životnu sredinu?
21. Koji su osnovni ciljevi procene uticaja na životnu sredinu?
22. Ko sprovodi procenu uticaja na životnu sredinu?
23. Kako se sprovodi procena uticaja na životnu (3 koraka)?
24. Da li projekti razvoja turizma i rekteacija obavezno moraju proći proceduru procene uticaja na životnu sredinu?

25. Nabrojati 4 grupe projekata iz oblasti turizma za koje se može tražiti procena uticaja na životnu sredinu.
26. Nabrojati 7 ključnih koraka u Strateškoj proceni uticaja turizma na životnu sredinu.
27. Koji je zakonski okvir za održivi razvoj turizma u EU (4)?
28. Koji su ciljevi Strategija održivog razvoja Republike Srbije?
29. Nabrojati najmanje tri strateška dokumenta sa kojima je usklađenja Strategija održivog razvoja Republike Srbije.
30. Šta obuhvataju ciljevi održivog turizma prema Strategiji održivog razvoja Republike Srbije (4).
31. Koji su ciljevi Strategije razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025 (4)?
32. Nabrojati najmanje 5 prioriternih turističkih destinacije prema Strategiji razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025.
33. Vrste planskih dokumenata prema Strategiji razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025 (6).
34. Šta sadrži Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025?
35. Šta sadrži Stratejski master plan po Strategiji razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025 (4)?
36. Šta sadrži Stratejski marketing plan po Strategiji razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025?
37. Šta određuje program razvoja turističkih proizvoda prema Strategiji razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025?
38. Šta sadrži Akcioni plan po Strategiji razvoja turizma Republike Srbije za period 2016 - 2025?
39. Šta obuhvata „planiranje i razvoj turizma“ prema Zakonu o turizmu?
40. Od čega se sastoji Prostorni plan Republike Srbije?
41. Koja je veza Zakona o prostornom planu i Zakona o zaštiti prirode?
42. Koje su dužnosti Ministarstva za zaštitu životne sredine?
43. Koje su dužnosti Agencije za zaštitu životne sredine?

PITANJA ZA DISKUSIJU

Diskutovati povezanost sledećih dokumenata:

1. Upravljanje održivim razvojem u EU.
2. Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije: ciljevi, principi, veza sa drugim dokumentima.
3. Strategija razvoja turizma Republike Srbije (za period 2016-2025).
4. Principi sprovođenja strateških ciljeva u turizmu.

5. Planski dokumenti u turizmu.
6. Zakon o turizmu.
7. Prostorni plan Republike Srbije (2010-2020).
8. Ministarstvo zaštite životne sredine.

VEŽBE

- Analizirati studiju o strateškoj proceni uticaja u nekom turističkom području.
- Analizirati studiju o proceni uticaja za neki turistički objekat.

DOBROVOLJNI INSTRUMENTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Ciljevi poglavlja:

- *Upoznavanje studenata sa značajem i strukturom standarda u oblasti životne sredine*
- *Upoznavanje studenata sa sertifikacionim standardima, kodeksima i nagradama u turizmu*

Dobrovoljni instrumenti za zaštitu životne sredine su: sistem menadžmenta životne sredine koji uključuje međunarodne standarde, envjonmentalno obeležavanje i sertifikacione šeme, nagrade i priznanja, kodeksi i uputstva za ponašanje kao i umrežene inicijative za održivi turizam.

Dobrovoljne instrumente za zaštitu životne sredine ustanovljavaju međunarodna tela i nacionalni nivo upravljanja /međunarodni standardi (ISO14000) i smernice i sistem menadžmenta (EMAS)/ ili privatni, nevladin i/ili javni sektor za ostale.

EMAS (SISTEM UPRAVLJANJA ŽIVOTNOM SREDINOM)

EMAS je instrument EU na dobrovoljnoj bazi koji poziva kompanije da uvedu i koninuirano unapređuju eko-menadžment. Uspostavljen je EU regulativom br. 1836. iz 1993. godine, kao dobrovoljna šema koja omogućava da kompanije verifikuju svoj sistem upravljanja zaštitom životne sredine prema zahtevima regulative. Namenjen je svim organizacijama, bez obzira na njihovu veličinu ili delatnost, u cilju unapređenja zaštite životne sredine i komunikacije o performansama sa javnošću. Posebno je namenjen organizacijama koje žele da pokažu svoju ekološku efikasnost i da se promovišu kroz registraciju u EMAS registar. Mnogo se lakše primenjuje u organizacijama koje su već sertifikovane prema ISO 14001.

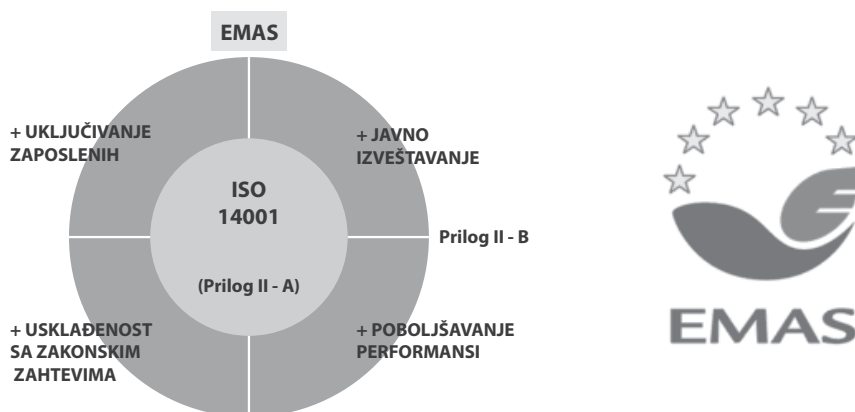
EMAS je dobrovoljan ekološki alat za upravljanje u organizacijama koje žele da poboljšaju svoje ekološke performanse i da izveštavaju o njima. Njegova osnovna struktura i zahtevi su slični sa drugim EMS, uključujući i ISO 14001, s tim da sadrži određene principe uredbe EC/1221/2009 koja ga čini jedinstvenim i drugačijim sistemom upravljanja životnom sredinom. Ovi principi su najbolji pokazatelji poštovanja zakona i transparentnosti i dostupnosti informacija o životnoj sredini javnosti kroz ekološki izveštaj.

Najčešće prednosti od primene sistema upravljanja životnom sredinom u skladu sa zahtevima EMAS EC/1221/2009 su sledeći:

- Upotreba EMAS znaka,
- Klasifikacija u elitne kompanije za upravljanje zaštitom životne sredine,
- Smanjenje operativnih i ekoloških troškova,
- Zakonska usaglašenost i potencijalna regulatorna olakšanja,
- Bolji odnosi sa internim i eksternim zainteresovnim stranama,
- Minimalizacija rizika.

EMAS je kod nas u zakonskoj regulativi delimično definisan Zakonom o zaštiti životne sredine (Sl.Gl.RS 135/04, 36/09). EMAS sadrži u sebi sve zahteve ISO 14001 standarda, kao i dodatne zahteve, "strožiji" je od ISO 14001 (Sl. 39.).

Slika 39. Odnos EMAS prema ISO 14000, oznaka EMAS

(<http://emas.rs/emas-u-eu/>)

„U Republici Srbiji primenjuju se domaći i međunarodni standardi i propisi za upravljanje, sertifikaciju i registraciju sistema upravljanja zaštitom životne sredine. Pravno i fizičko lice može sertifikovati sistem upravljanja zaštitom životne sredine prema SRPS-ISO 14001, u skladu sa zakonom. ..U sistem EMAS mogu se uključiti pravna i fizička lica koja u svom poslovanju ispunjavaju zahteve sistema upravljanja zaštitom životne sredine koji se odnose na utvrđivanje i vođenje politike, planiranje, sprovođenje, kontrolu i proveru sistema upravljanja i primene mera za njegovo unapređivanje. Radi ispunjavanja uslova za uspostavljanje sistema upravljanja zaštitom životne sredine i registracije u sistem EMAS pravno i fizičko lice dužno je da izradi izveštaj o uticajima aktivnosti, proizvoda i usluga na životnu sredinu, organizuje i sprovede proveru usaglašenosti sistema upravljanja koju vrši proverivač“.

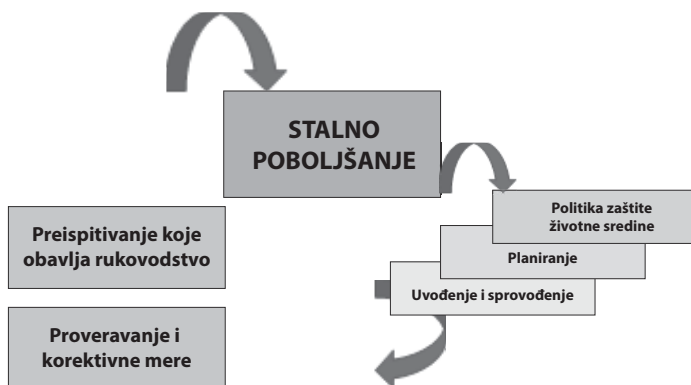
STANDARDI ISO 14000

Serijski standard ISO 14000 (objavljen 1996. godine) nastao je kao odgovor na svakodnevno povećanje brige o životnoj sredini kao i proporcionalnom povećanju broja zakona koji obrađuje ovu materiju, odnosno kao sredstvo da se pomogne svakoj organizaciji da postavi svoje poslovanje na način da odgovori na rastuće zahteve zaštite životne sredine. Pored izbegavanja problema od strane mikrookruženja i zakonodavstva usled nepridržavanja ekoloških normi, organizacije koriste sisteme ekološkog upravljanja kao svoju konkurentsku prednost, nudeći proizvode koji sa jedne strane ne štete životnoj sredini, a nastali su kroz proces koji sam po sebi ne može da naudi prirodnom okruženju. Standardi su svstani u 11 oblasti (Sistemi menadžmenta životnom sredinom, Proveravanje i odgovarajuća istraživanja u vezi sa životnom sredinom, Označavanje u vezi sa životnom sredinom, Vrednovanje performansi u vezi sa životnom sredinom, Ocenjivanje životnog ciklusa (LCA), Menadžment gasova staklene bašte (GHG), Termin i definicije; obračun troškova materijalnih tokova, Aspekti životne sredine u standardima za proizvode) od kojih svaka sadrži po nekoliko standarda.

Standardi ISO 14000 se sprovode u cilju stalnog poboljšavanja koji se ostvaruje cikličnim procesom. Organizacija donosi politiku upravljanja životnom sredinom, planove za njeno sprovođenje, implementira planove, periodično proverava u kojoj meri su ispunjeni predviđeni ciljevi i sprovodi korektivne mere (ukoliko nisu svi ciljevi ispunjeni u potpunosti), rukovodstvo preispituje čitav proces i ponavlja ga ako je uspešan ili koriguje ako je potrebno (Sl. 40.). Sertifikacija se mora periodično obnavljati. Sertifikacija je zahtevan proces pa ga za preduzeća obavljaju sertifikacione kuće akreditovane za ove poslove.

Standard ISO 14000, ako i drugi, se permanentno razvija, trenutno važeća verzija je SRPS ISO 1400:2015., doneo ga je Institut za standardizaciju Srbije i identičan je sa međunarodnim standardom na engleskom jeziku. „Ovim međunarodnim standardom se specificiraju zahtevi za sistem menadžmenta životnom sredinom koje organizacija može da koristi da unapredi svoje performanse životne sredine“. Primenljiv je na bilo koju organizaciju pa tako i u oblasti turizma, a zasniva se na upravljanju životnim ciklusom proizvoda a ne sadrži odredbe stanja životne sredine nego sistem upravljanja.

Slika 40. Model sistema upravljanja zaštitom životne sredine za potrebe ovog međunarodnog standarda

(<http://www.pks.rs/e-learning/fiata/osnove/organizacija/iso14000.htm>)

Postoji veliki broj razloga za sertifikaciju ISO 14001, od kojih ćemo navesti samo neke od njih:

- Sertifikat je dokaz o pozitivnoj oceni preduzeća od strane nezavisne, akreditovane treće strane.
- Sertifikat predstavlja zainteresovanost kompanije za poboljšanje ekološkog učinka.
- Sertifikat je od izuzetne koristi pri dobijanju međunarodnih i državnih ugovora.
- Sertifikat smanjuje period trajanja dugotrajnih zakonskih provera o usaglašenosti.
- Obnavljanje sertifikata i periodične provere od strane sertifikacionog tela motivišu održavanje, poboljšavanje i integritet poslovnog sistema.

ISO standardi koji se primenjuju na teritoriji Republike Srbije, važe za sve delatnosti pa i turizam, su:

- Standardi serije ISO 9000 (usmereni na upravljanje kvalitetom);
- Standardi serije ISO 14001 (upravljanja zaštitom životne sredine);
- Standardi bezbednosti hrane (Menadžment sistemi bezbednosti hrane) HACCP sistem;
- ISO 22000 - Menadžment sistem bezbednosti hrane (kontrola i eliminacija, ili smanjenje mogućnosti pojave opasnosti na prihvatljiv nivo); HALAL standardi;
- OHSAS 18001- Menadžment sistem zdravlja i bezbednosti na radu.
- ISO 26000 - Smernice za uspostavljanje korporat. odgovornosti (poslovanje u skladu sa zakonima i poštovanje međ. normi – vladavina prava);
- ISO 50001 – Osnova za uspostavljanje sistema energetske efikasnosti.

Slika 41. Odnos standarda ISO 9001 i ISO 14001

(iso9001mgtsystem.files.wordpress.com/2016/03/how_to_integrate_iso_9001_and_iso_14001_en.pdf)

Standard koji se odnosi na turizam, **ISO 13810:2015** uspostavlja opšte uslove za **industrijski turizam**, u kojoj pružaoci usluga: nameravaju da prenose znanje proizvodnih, naučnih i tehničkih aktivnosti, kako prisutnih tako i prošlih, zasnovanih na procesima, know-how, proizvodima ili uslugama. Zahtevi u ISO 13810: 2015 primenjuju se na sve usluge industrijskog turizma, a isključene su tehničke specifikacije u vezi sa alatima i opremom koja se koristi u ovim uslugama. ISO standardizacija za turizam ima veći broj podstandarda koji se odnose na različite aspekte u turizmu a svi imaju za cilj:

- Posvećenost stalnom poboljšanju kvaliteta usluga,
- Povećanje zadovoljstvo kupaca usluga,
- Redovno praćenje i merenje zadovoljstva,
- Povećanje profita,
- Prepoznatljivost na svetskoj mapi turističkih usluga...

Standard za turizam nije moguće uvesti samostalno, on je nadogradnja na standard ISO 9001 pa se preporučuje istovremena sertifikacija. Konkurentska prednost standardizacije pružanja usluga, smeštaja, terminologije, procesa i procedura, administracije itd. Je značajna u tržišnoj utakmici. Suštinska razlog uvođenja ovog standarda je da korisnik tačno zna šta može da očekuje a da mu organizacija to pruži. Namenjen je hotelima, restoranima, turističkim agencijama, wellness i spa centrima, banjama, organizatorima ekskurzija, seminara, kongresa i ostalih događanja, fabrike koje žele da organizuju obilazak proizvodnje sa degustacijom ... za svaki od njih se formira specifičan set mera, alata i kontrolnih mehanizama sa ciljem da se eventualne slabosti na vreme prepoznaju i preduprede negativne posledice.

ENVAJROMENTALNO OBELEŽAVANJE

Green Globe

Green Globe je prva sveobuhvatna i globalna eko oznaka na svetu, ustanovljena je 1994. god., obuhvata sve vrste turističkih proizvoda i destinacija a od 2008. god. je promenila naziv u Green Globe International.

Green Globe standard olakšava odgovorane i održive aktivnosti u turizmu i putovanjima i omogućava smanjenje posledica po životnu sredinu i društvo. Standard Zelena Planeta je strukturna procena održivosti obavljanje putovanja i turizma za preduzeća (turističke atrakcije, hoteli, konferencijski centri) i njihove partnere u lancu snabdevanja.

Slika 42. Aktivnosti u okviru Green Globe standarda i oznaka

(greenglobe.com)

Sastoji se od 339 indikatora usklađenosti koji se primenjuju u 41 pojedina kriterijuma održivosti. Koji će indikatori biti primenjeni zavisi od vrste sertifikacije, geografskog područja kao i lokalnih faktora. Razmatra se i ažurira dva puta u kalendarскоj godini. Svaki sertifikovani član “Zelena Planeta” je nezavisno revidirani od strane treće strane na licu mesta. Sertifikacija, obuka, obrazovanje i marketinške usluge obavlja se u preko 90 zemalja širom sveta. Sedište u Los Anđelesu, Kalifornija, predstavništva u Meksiku, Južnoj Americi, Bliskom Istoku, na Karibima, Evropi, kao i Aziji / Pacifiku. Green Globe Sertifikat, takođe, održava globalnu mrežu nezavisnih revizora koji pružaju uvid trećem licu i validaciju.

Tabela 9. Benčmark indikatori za sticanje Green Globe sertifikata

Ključni aspekti životne sredine	Indikator
Emisija GSB	Redukcija emisije GSB
Energetska efikasnost i upravljanje energijom	Potrošnja energije
Upravljanje vodom za piće	Potrošnja pijaće vode
Zaštita i upravljanje ekosistemima	Zaštita resursa i biodiverziteta
Upravljanje socijalnim i kulturnim uticajima	Socijalni i kulturni doprinos lokalnoj zajednici
Planiranje i upravljanje uređenjem prostora	Planski razvoj i intenzitet korišćenja prostora
Zaštita kvaliteta vazduha i kontrola buke	Nivo buke i imisije aerozagađenja
Upravljanje otpadnim vodama	Kvalitet otpadnih voda ispuštenih u recipijent
Minimiziranje, ponovno krišćenje i reciklaža otpada	Količina otpada i postupanje sa otpadom

(Maksin i sar. 2009, prema Weaver 2006.)

U procesu sticanja Green Globe sertifikata aplikant prolazi kroz tri faze:

- Pridruženi član ili član prepoznavanja i pripreme za sticanje višeg statusa;
- Benčmark status – podnosi se izveštaj sa dokazima da se ispunjava 9 osnovnih indikatora u vezi sa ključnim aspektima životne sredine (Tab. 9.).

Sertifikovan status moraju da se ispune kriterijumi benčmarking statusa i standardi zaštite životne sredine za odgovarajući sektor i iskaže spremnost za uvođenje sistema EMAS.

Blue Flag

“Plava zastava” za plaže i marine je međunarodni ekološki standard kvaliteta zaštite okoline mora i obala. Svake godine se dodeljuje plažama i marinama koje ispune rigorozne međunarodne standarde po 33 kriterijuma o kojima će biti reči u nastavku teksta. “Plava zastava” na plaži je danas u svetu vrlo cenjena turistička oznaka i sve više je glavni orijentir turistima prilikom odabira destinacije. Plaže i marine na stajaćim (slatkim) vodama takođe podležu standardu “Plave zastave”.

Sertifikat “Plava zastava” dodjeljuje se samo za jednu sezonu. Ukoliko tokom sezone dođe do promene uslova na plaži sertifikat može biti povučen privremeno ili trajno. Pored toga što se tokom sezone sprovede nacionalne i međunarodne kontrole, gosti i korisnici plaža sa “Plavom zastavom” podstiču se da obaveste FEE u slučaju da primete kršenje nekog od kriterijuma.

Dodjeljivanje "Plave zastave" zasniva se na ispunjavanju kriterijuma iz četiri osnovne oblasti: ekološko obrazovanje i informisanost, kvalitet vode, ekološko upravljanje i sigurnost i usluge.

Od 2017. godine potrebno ispoštovati 33 kriterijuma, od čega 28 imperativnih / obavezujućih (I) i 5 preporučujuća (P).

Kriterijumi za dobijanje sertifikata Plava Zastava za plaže po oblasima:

1. Ekološko obrazovanje i informisanje

- Vidljivost informacija o programu Plava zastava – istaknut program (I)
- Ekološko-edukativne akcije se moraju organizovati i promovisati korisnicima plaže (I)
- Vidljivost informacija o kvalitetu vode za kupanje – istaknuti rezultati monitoringa (I)
- Obalni ekosistemi i fenomeni u okruženju priobalja – istaknuti podaci (I)
- Mapa plaže sa obeleženim različitim objektima - istaknuta (I)
- Određena pravila ponašanja na plaži (plažni red) moraju biti istaknuta, a propisi o korišćenju i upravljanju plažama moraju biti dostupna javnosti na zahtev (I)

2. Kvalitet vode na plaži

- Zahtevi u pogledu učestalosti uzorkovanja vode za kupanje prema standardu (I)
- Zahteva u pogledu metoda analiza vode za kupanje prema standardu (I)
- Zahtevi u odnosu na industrijske i kanalizacione odvođe koji moraju biti van područja uticaja na plažu (I)
- Zahtevi u odnosu na mikrobiološku ispravnost vode za kupanje – brojnost i vrste mikroorganizama prema standardu (I)
- Zahteva u odnosu na fizičke i hemijske parametre vode za kupanje – prema standardu (I)

3. Ekološko upravljanje

- Formirana Komisija za kontrolu plaže obezbeđuje i sprovodi sistem ekološkog upravljanja kroz redovne provere objekata i opreme (P)
- Ispunjenost zahteva lokacije i dozvoljenih aktivnosti na plaži prema standardu (I).
- Upravljanje osetljivim područjem (P)
- Održavanje higijene na plaži obezbeđuje čistoću (I)
- Upravljanje vodenom vegetacijom na ekološki bezbedan način (I)
- Posude za smeće moraju biti dostupne odgovarajućem broju i higijenski ispravne (I)

- Na plaži moraju biti postavljeni objekti za odlaganje materijala koji se mogu reciklirati (I)
- Sanitarni objekti: broj odgovarajući predviđenom broju posetilaca, redovno održavanje higijene i kontrolisano ispuštanje sanitarnih voda u skladu sa standardom (I)
- Definisane zabranjene aktivnosti: kampovanje, vožnja automobila i deponovanje smeća (I)
- Kontrolisan pristup kućnih ljubimaca (I)
- Plan održavanja objekata i opreme na plaži (I)
- Praćenje stanja osetljivih habitata u blizini plaže (P)
- Prioritet na alternativnim vrstama transporta (P)

4. Sigurnost na plaži

- Obezbeđen odgovarajući broj profesionalnih spasilaca i odgovarajuće opreme (I)
- Obezbeđen pristup opremi za prvu pomoć (I)
- Implementirani planovi hitnih intervencija u slučaju zagađenja plaže (I)
- Sve aktivnosti na plaži organizovane na bezbedan način (I)
- Obezbeđene bezbednosne mere za korisnike plaže (I)

Intelektualni vlasnik “Plave zastave” i međunarodni rukovodilac ovog programa je Fondacija za edukaciju u oblasti životne sredine – Foundation for Environmental Education - FEE, utemeljeno od strane Veća Evrope još 1981. godine. U program je, u ovom trenutku, uključeno 46 evropskih i vanevropskih država kojima je turizam jedan od strateških ciljeva. Organizacija Ambasadori održivog razvoja i životne sredine ima ulogu Nacionalnog operatera za Srbiju i jedina je ovlašćena organizacija iz naše zemlje za sprovođenje programa “Fondacije za edukaciju u oblasti životne sredine” – Foundation for Environmental Education – FEE u Srbiji. Za podnošenje zahteva za dobijanje “Plave zastave” neophodno je popuniti jednostavan obrazac za prijavu i nešto opširniji upitnik, a možete ih pronaći na sajtu Ambasadori održivog razvoja i životne sredine. Prijavu mogu podneti lokalna samouprava i onaj koji brine o plaži zajednički. Jedina plaža sa Plavom zastavom u Srbiji je “Ada Ciganlija - Savsko jezero”.

Slika 43. Informativna table za marine i oznaka za sertifikat Plava Zastava

(plava-zastavica.org.me/02/Prirucnik%20za%20plaze.pdf)

Zeleni ključ

Program „Zeleni ključ“ ima Međunarodnog programskog direktora i Međunarodnu kancelariju koja se nalazi u Kopenhagenu u Danskoj. Supervizija sprovođenja programa u svakoj od zemalja radi se kontinualno iz Međunarodne kancelarije, koja organizuje i godišnje sastanke svih nacionalnih operatera, radi davanja instrukcija i unapređivanja programa. Institucionalni partneri programa na međunarodnom nivou su: UNEP – Program UN za životnu sredinu, UNWTO – Svetska turistička organizacija, UNESCO, hotelska grupacija REZIDOR (u okviru koje su Radisson Blu, Park Inn by Radisson i Hotel Missoni), hoteli STARWOOD (u okviru koga su St. Regis®, The Luxury Collection®, W®, Westin®, Le Méridien®, Sheraton®, Four Points® by Sheraton, Aloft®, and ElementSM). Na međunarodnom nivou uspostavljeno je partnerstvo sa međunarodnim mrežama za turističku ponudu: greentraveller.co.uk, muchbetteradventures.com, responsibletravel.com, a međunarodni korporativni partner je Ecover.

Nacionalni operater za sprovođenje međunarodne eko-sertifikacije „Zeleni ključ“ u Srbiji je strukovno udruženje „Ambasadori održivog razvoja i životne sredine“, kao jedina ovlašćena organizacija za sprovođenje „Zelenog ključa“ i ostalih FEE (Foundation for Environmental Education) programa u našoj zemlji.

Slika 44. Kriterijumi za Green Key i oznaka

(greenkey.global/criteria/)

U Srbiji, na nacionalnom nivou Program „Zeleni ključ“ ima Nacionalnog koordinatora i Asistenta/Izvršnog asistenta, koji organizuju rad iz Nacionalne kancelarije. Program na nacionalnom nivou ima i Nacionalnog mentora, kao i Nacionalni Savet za FEE programe u Srbiji, u okviru koga, u skladu sa poslovnikom, funkcioniše Nacionalni žiri. U Nacionalnom Savetu su predstavnici nadležnih ministarstava za turizam i životnu sredinu, Turističke organizacije Srbije, ministarstava nadležnih za prosvetu i nauku, kao i zdravlje, kao i različitih udruženja (hotelijera, kampera) i eksperata, koji na ovaj način institucionalno i ekspertski podržavaju program. Sprovođenje ovog međunarodnog programa na nacionalnom nivou, pospešuje osposobljavanje hotela i drugih objekata pokrivenih programom, da se efikasnije i brže uključe u međunarodnu turističku ponudu, kao i da se usmeravaju na ispunjavanje nacionalnim zakonom propisanih odredbi iz oblasti turizma, životne sredine, energetike i drugih oblasti od značaja. Nacionalni operater organizuje godišnje sastanke svih onih koji su u programu, a svojim ekspertskim uslugama može i pomoći da se situacija u zainteresovanim hotelima i objektima popravi.

Ovaj sertifikat se može dobiti za hotel, hostel, mali smeštajni kapacitet, restoran, centar sa konferencijskim salama, kamp ili rekreacioni park. U Srbiji postoje 2 turistička objekta međunarodno eko-sertifikovana oznakom Zeleni ključ: 1. RADISSON BLU OLD MILL HOTEL, BELGRADE: 2015, 2016, 2017 i 2. IN HOTEL, BELGRADE: 2015, 2016, 201.

Kodovi / kodeksi

Kodeksi (uglavno se misli na etičke kodekse) su sretstvo obrazovanja učesnika u turizmu kroz formu kratkih i jasnih poruka, osmišljeni da pomognu u procesu ublažavanja negativnih uticaja turizma i poboljšanju kvaliteta životne sredine.

Program UN za životnu sredinu (1995) naglašava značaj kodeksa:

- Način ili sretstvo dijaloga između vladinih organa, turističke privrede, interesa društvene zajednice, kulturnih organizacija i ostalih zainteresovanih snaga;

- Razvijanje svesti u okviru turističke privrede i vlada o značaju i sušrini zaštite životne sredine i podsticanje promovisanja kvalitetnije životne sredine u održivom razvoju turizma;
- Podsticanje razmišljanja turista o ponašanju koje utiče na poštovanje prirodnih i kulturnih vrednosti;
- Razvijanje osećaja o značaju zdrave životne sredine kod stanovništva;
- Podsticanje saradnje između vladinih struktura, turističke privrede i društvenih grupa.

Najrasprostranjeniji vid kodeksa je namenjen turistima kao vodič koji koriguje njihovo ponašanje za vreme putovanja. Oni su u vezi sa prirodnim resursima, jezicima, domaćim stanovništvom, kulturnim nasleđem, kupovinom i društvenim interakcijama. Kodeksi pozivaju turiste da se ponašaju na destinaciji na način koji omogućava da dožive njene osnovne vrednosti sa svim geografskim i ekološkim karakteristikama; utiču na izbegavanje negativnih društvenih i envajonmentalnih posledica i obogate saznanje o vrednostima destinacije i problemima zaštite životne sredine.

Najpoznatije kodekse su objavili: Svetski savet za putovanja i turizam WTTC, Turistička organizacija Pacifičke Azije PATA, Asocijacija turističke privrede Kanade TIAC, Asocijacija turističke privrede Amerike TIA. Na primer WTTC ciljevi su: minimizacija problema zaštiti životne sredine; zaštita životne sredine u osmišljavanju, planiranju i primeni; ugroženi predeli i vrste; ušteda energije; reciklaža otpada; kontrola izvora vode i odlaganja otpada; kontrola emisije štetnih gasova; buka; štetni proizvodi po životnu sredinu; poštovanje istorijskih i religioznih objekata; ostvarivanje interesa lokalnog stanovništva; razmatranje problema zaštite životne sredine kao ključnog faktora u razvoju destinacije.

Slika 45. Globalni etički kodeks u turizmu

(tourism4development2017.org/knowledge/global-code-of-ethics-for-tourism/)

Globalni etički kodeks u turizmu usvojen je 1999. godine na XIII generalnoj skupštini UNWTO-a (rezolucija 406). Etički kodeks predstavlja: set osnovnih principa (svrha upravljanje razvojem turizma) i referentni okvir za različite zainteresovane strane u sektoru turizma. Generalna skupština UN-a usvojila je Kodeks 2001. godine ističući važnu dimenziju i ulogu turizma kao pozitivnog instrumenta u: pravcu smanjenja siromaštva i poboljšanja kvaliteta života za sve ljude, Potencijal turizma – prvenstveno doprinos ekonomskom i društvenom razvoju (naročito zemalja u razvoju).

YUTA je potpisala Etički kodeks u turizmu Svetske turističke organizacije, koji predstavlja deklaraciju privatnog sektora u domenu razvoja održivog turizma, ali i kodeksa u domenu delatnosti koja se obavlja 2017. God. Ovim činom YUTA je postala jedna od 60 potpisnica ovog Kodeksa i uz standarde koje je ispunila ima mogućnost da zaštićeni znak Etičkog Kodeksa u turizmu koristi u cilju markentiških aktivnosti, kao dokaz kvaliteta usluga njenih članica iz privatnog sektora. Ovaj Etički Kodeks u turizmu će poslužiti kao polazna osnova za formiranje YUTA Kodeksa u radu turističkih agencija, a u cilju što boljeg rada članica, veće sigurnosti putnika i najviših standarda poslovanja.

Nagrade

Godišnje svetske nagrade za turizam nude priliku za prikazivanje najboljih svetskih pružalaca turističkih usluga za promociju, podsticanje i izvrsnost u turizmu. Nagrade su otvorene za sve turističke kompanije i dobavljače u turističkoj delatnosti i služe za demonstraciju vrednosti turizma za svet. Ova nagrada podstiče i slavi izvrsnost, kvalitet, profesionalizam i inovacije; daje merila najbolje prakse; podstiče stalno usavršavanje, javno prepoznaje izvrsnost u turizmu; pomaže kao odlično sredstvo za poslovno planiranje; analizira efikasnost marketinških aktivnosti; pregleda ciljeve i beleži dostignuća; pruža mogućnost umrežavanja sa drugim svim stejkholderima šire turističke industrije.

U Srbiji se već 35 godina dodeljuje nagrada „Turistički cvet” za najbolja ostvarenja u podizanju kvaliteta turističkih proizvoda i usluga i promociji turizma. Ova nagrada se dodeljuje u pet kategorija i to: turistička organizacija, turistička manifestacija, receptivna turistička agencija, ugostiteljski objekat za smeštaj, ostali ugostiteljski objekti, organizacija ili pojedinac za doprinos unapređenju turizma i podizanju kvaliteta turističkih usluga, pojedinac. U okviru manifestacije Turistički cvet realizuje se konkurs za najbolju fotografiju Srbije.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Ko ustanovljava dobrovoljne instrumente u zaštiti životne sredine?
2. Kome je namenjen EMAS?
3. Koje su prednosti primene EMAS u turizmu?
4. Kako se sprovode standardi ISO 14000?
5. Koje su prednosti sertifikacije po ISO 14000?
6. Kome je namenjen standard Green Globe?
7. Kakva je struktura Green Globe standarda?
8. Za šta se koristi Blue Flag sertifikat?
9. Iz kojih oblasti su kriterijumi u Blue Flag sertifikaciji (4)?
10. Na šta se odnosi sertifikat Green Key?
11. Koji su ciljevi sertifikacije Green Suitcase?
12. Čemu služe kodeksi u turizmu?
13. Šta čini Globalni etički kodeks u turizmu?
14. Čemu služe nagrade u turizmu?

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Dobrovoljni instrumenti zaštite životne sredine-koji su i na koga se odnose?
2. Standardi ISO 14000.
3. Environmentalno obeležavanje i sertifikacija – ciljevi i namena.
4. Green Globe.
5. Blue Flag.
6. Green key.
7. Kodovi, uputstva i nagrade.

VEŽBE:

1. Naći i objasniti primer primene EMAS u turizmu.
2. Naći i objasniti primer primene ISO 14000 u turizmu.
3. Naći i objasniti primer primene Green Globe.
4. Naći i objasniti primer primene Blue Flag.
5. Naći i objasniti primer primene Green Suitcase.
6. Diskutovati neki od etičkih kodeksa u turizmu.
7. Naći i analizirati neko uputstvo u turizmu.
8. Diskutovati neku od nagrada u turizmu dodeljenu nedavno.

Box 10: Nagrade u oblasti ekoturizma

Planeta.com dodeljuje nagradu **Colibri** za ekoturizam u Meksiku povodom Dana zaštite životne sredine (5. jun), onima čiji je rad primeran i koji dele ono što nauče. Dobre ideje zahtevaju dobar rad da da bi se ostvarile i moraju biti dobro dokumentovane kako bi se pozitivna iskustva mogla deliti. Pobjednici objavljuju i komentarišu veb stranice i forume na mreži, dele korisne predloge i povratne informacije za Planeta.com. To je deo želje za stvaranjem podsticaja za komunikaciju, saradnju i kontinuitet, sve vitalne elemente u razvoju svesnog putovanja, odgovornog putovanja i ekoturizma.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija uspostavila je prvi svetski dan zaštite životne sredine 1972. godine kako bi obeležila otvaranje Stokholmske konferencije o životnoj sredini. To je bila prva prilika da se na međuvladinom forumu razgovaralo o političkim, socijalnim i ekonomskim problemima globalnog okruženja sa ciljem da se preduzmu korektivne mere.

Nagrade „**Destinacija održivog kulturnog turizma**“ povećavaju vidljivost evropskih destinacija u oblasti kulturnog turizma, stvaraju platformu za razmenu iskustava i znanja i promovišu umrežavanje između odredišta. Nagrade za 2019. godinu imale su za cilj da doprinesu nasleđu Evropske godine kulturne baštine 2018. Konkurs za nagrade je bio otvoren za turističke destinacije širom Evrope, kako bi pokazali svoje rezultate i rezultate u održivom kulturnom turizmu u sedam kategorija. Pobjednici su proglašeni tokom ceremonije dodele nagrada koja se održala u palati Carmen de los Martires u Granadi, Španija, 24. oktobra.

Ovaj događaj za 2019. godinu organizovala je Evropska mreža kulturnog turizma (ECTN) u partnerstvu sa Europa Nostra, Evropskom putničkom komisijom (ETC) i Mrežom evropskih regija za održivi i konkurentni turizam (NECSTouR) - koji su članovi Alijanse za evropsku baštinu 3.3. - a podržao ih je Iter Vitis, Kulturni put Saveta Evrope. S obzirom na uspeh i velike sinergije prvog zajedničkog izdanja Nagrade u 2018. godini, četiri partnerske mreže odlučile su da nadograde ovu plodnu saradnju lansirajući novo izdanje.

INDIKATORI ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA

Ciljevi poglavlja:

- *Razumevanje svrhe i značaja indikatora održivosti u turizmu*
- *Upoznavanje strukture indikatora EU u oblasti uticaja turizma na životnu sredinu*
- *Upoznavanje strukture indikatora u oblasti uticaja turizma na životnu sredinu prema UNWTO*
- *Razumevanje veze indikatora održivosti I DPSIR mreže*

Održivi turizam i procesi ka njegovom ostvarenju se ne mogu zamisliti bez oblika provere samog napretka. Indikatori omogućavaju uvid u održivi razvoj turizma tj. njegovo odmeravanje. Ovi indikatori moraju biti jasno definisani i korišćeni već od procesa planiranja kao jedna od ključnih tema prilikom težnje ka održivom turizmu. Korišćenje indikatora omogućava razjašnjavanje i preciziranje ciljeva kao i konstantan monitoring promena u funkciji vremena i prostora. Neke od primarnih uloga indikatora su: prikazivanje stanja turističke privrede (pr.zadovoljstvo turista), prikazivanje određenih ranjivosti sistema i pritiska na isti (pr. stopa kriminala, nedostatak resursa), prikaz uticaja turizma (pr. smanjenje obima šuma, promene i uticaji na zajednice), prikaz dometa menadžmenta (pr. smanjenje/mitigacija zagađenosti lokacije), prikaz efekata implementiranih na lokaciju (pr. broj turista koji ponovo posećuju lokaciju, promene zagađenja usled mitigacije). Upotreba sistema indikatora ima za cilj da obezbedi upozorenja u situacijama gde su potrebne nove akcije zarad sprečavanja potencijalno štetnih uticaja, takođe i sistema informacija koji grade osnovu za dugoročno analiziranje i planiranje u oblasti turističke delatnosti. Strategija turizma određene destinacije zahteva formiranje indikatora u ranim fazama definisanja iste, odnosno pri procesima i pregovorima sa lokalnom zajednicom. Nužnost implementacije principa održivog turizma se predstavlja interesnim grupama pomoću jasno definisanih indikatora.

Prilikom određivanja indikatora neophodno je razmotriti određene kriterijume:

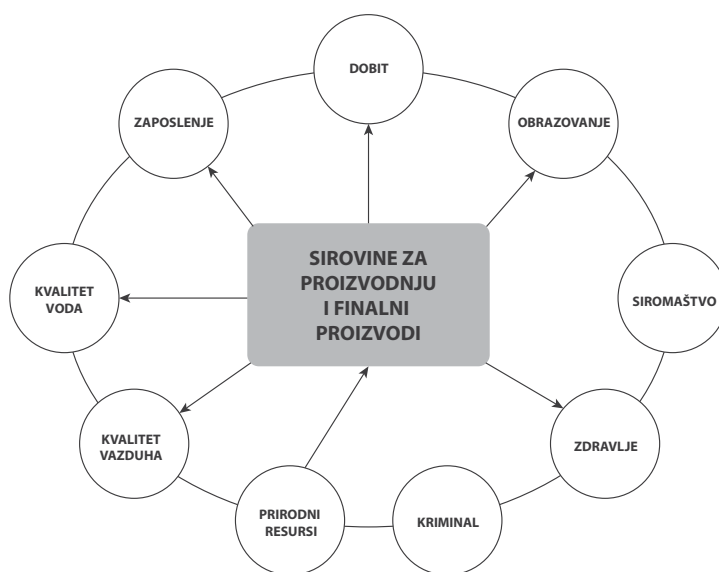
- Kompatibilnost predmeta i indikatora za isti
- Sposobnost prikupljanja i analiziranja potrebnih podataka
- Tačnost informacija predviđenih za korisnike
- Razumljivost informacija predviđenih za korisnike
- Upotrebljivost indikatora na različitim lokacijama tokom vremena

Veliki broj turističkih destinacija koristi indikatore održivog turizma putem centara za monitoring koji mogu biti u sklopu nacionalnih turističkih organizacija ali mogu biti i odvojeni od nacionalnih baza podataka. Kvalitetan monitoring održivog turizma odlikuje interakcija sa lokalnim stejkholderima.

KOMPARATIVNI INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA EU

Održivi razvoj koji podrazumeva holistički pristup zahteva razradu kompozitnih indikatora razvoja. Međusobna povezanost i zavisnost mnogih činilaca određuju konačni ishod: približavanje ciljevima održivosti (Sl. 46). To se odnosi i na turističku delatnost. Da bi se formirali validni indikatori neophodna su prethodna empirijska istraživanja čiji rezultat su parametri. Odabir odgovarajućih parametara je ključan za validnost indikatora. EU je usvojila listu 5 grupa kompetitivnih indikatora za monitoring održivosti razvoja turizma.

Slika 46. Uzajamne veze ekonomije, društva i životne sredine

(<http://indicator.sepa.gov.rs/o-indikatori/indikatori-odrzivog-razvoja-srbija-i-svet-1>)

1. **Ekonomski indikatori** - prikaz ekonomskih efekata turističke delatnosti u turističim centrima ili prostorima;
2. **Zadovoljstvo turista** - prikaz stepena zadovoljstva turista kvalitetom turističke ponude, kapaciteta i pruženih usluga kao i mišljenje o atraktivnosti turističkog prostora, envajronmentalnim i odlikama destinacije;
3. **Socijalni indikatori** - prikaz socijalnog integriteta lokalnih zajednica sa aspekta subjektivnog blagostanja stanovništva turističke destinacije;
4. **Kulturološki indikatori** – prikaz stepena očuvanosti kulturološkog identiteta lokalne zajednice pod uticajem turista iz sredina sa različitim kulturološkim odlikama;

5. **Indikatori stanja životne sredine** – prikaz slike stanja životne sredine i uticaja koje turizam vrši na lokalne ekosisteme.

Potreba za integriranjem ekoloških, ekonomskih, kulturnih, socijalnih i činilaca zadovoljstva turista dovela je do definisanja komparativnih indikatora. Oni imaju ulogu da prikažu i vrednuju aktuelno stanje razvoja turizma određene celine odnosno prostora čime se dolazi do rezultata za aplikaciju krucijalnih menadžmentskih mera i aktivnosti. Primena je zasnovana na sistemu kodiranja koji pomaže pri utvrđivanju graničnih vrednosti za svaki indikator, takođe može se dobiti uvid u oblasti koje se smatraju kritičnim, podnošljivim i održivim. Ovi indikatori se takođe nazivaju **indikatorima upozorenja**. Sistem kodiranja odlikuju 3 zone; crvena (označava kritičnu situaciju), žuta (označava podnošljivu situaciju) i zelena (označava pozitivan trend održivog turizma).

Određeni indikatori imaju precizno utvrđene granične vrednosti kao rezultat višegodišnjih istraživanja. Takođe, neophodno je nastaviti već postojeća istraživanja koja su u cilju jasnog definisanja ostalih indikatora. Suština indikatora, primena, namena i druge karakteristike su prikazane u oblicima:

Indikatori stanja životne sredine

- *Korišćenje zemljišta za izgradnju* predstavlja odnos površina predviđenih za turističku izgradnju i delova na kojima je ta izgradnja realizovana. Ovaj indikator prikazuje moguć ali ne i ubrzan, nekontrolisan razvoj. Cilj ovog indikatora je da obezbedi realizaciju predviđenih projekata izgradnje kapaciteta a ukoliko procenat iznosi ispod 20, situacija se može smatrati alarmantnom. Ukoliko realizacija izgradnje ne ide u skladu sa planom, postoje ozbiljne mogućnosti narušavanja stanja životne sredine prilikom forsirane gradnje zarad postizanja rokova. U ovakvim situacijama savetuje se da se radovi zaustave i predviđene površine transformišu u zelene pojaseve ili druga prirodna dobra koja neće opterećivati životnu sredinu. Relevantnost ovog indikatora nije jednak za sva turistička mesta zbog karakteristika njihovih nosećih kapaciteta.
- *Promene namene korišćenja zemljišta* najviše se vezuje za promene iz poljoprivrednog zemljišta u druge namene vezane za turističku industriju. Ovaj indikator se meri najčešće u periodu od pet godina. konverzija poljoprivrednog zemljišta u druge namene pored estetskih karakteristika pejzaža mogu uticati i na ekološke parametre sredine kao i na ekonomske. Promene veće od 2% u datom periodu merenja se smatraju zabrinjavajući i zahtevaju usporavanje. Ovaj indikator u urbanim sredinama zahteva merenje drugih parametara poput razvijenosti oblasti, povećanja turističkih kapaciteta i transformacije već postojećih objekata u druge svrhe vezane za turističku industriju.

- *Dolazak turista prema vrsti transporta* se odlikuje u udelu broja posetilaca koji ne koriste privatna vozila i predstavlja indikator zagađenja koje dolazi iz saobraćaja, zagađenja nivoima buke, parking mestima i kvalitetom vazduha određene turističke destinacije. Parametri zagađenja direktno utiču na stanje životne sredine i čak i mali pomaci u procentu turista koji putuju privatnim vozilima može biti vidan u smanjenju pritiska koji se vrši na životnu sredinu turističke lokacije.
- *Izgradnja i korišćenje infrastrukture* u skijaškim centrima proporcija između dužine ski-liftova ili žičara i broja žičara koja se kreće od 1,2:1 i procenat korišćenja ski-liftova koji se kreće između 35-50% ukazuje na održivi razvoj turizma. U suprotnom, izgrađeni sadržaji ne koriste na racionalan način, a degradiraju se ekosistemi i prirodne vrednosti.

Podaci u vezi sa korišćenjem električne energije, potrošnje i prečišćavanja vode, stvaranja i reciklaže čvrstog otpada spadaju takođe u indikatore stanja životne sredine. Ove podatke nije lako prikupiti na nivou turističkog mesta zbog obimnosti prostora i raznovrsnosti ponude. Njih je mnogo lakše prikupljati na nivou turističkih objekata. Trenutno ne postoje tačni podatci navedenih parametara po turisti ali se očekuje da će sa dizanjem ekološke svesti građanstva doći do nastojanja ka većoj brizi o životnoj sredini, smanjenja utroška energije i većoj reciklaži otpada.

Predloženi komparativni indikatori održivog turizma iziskuju obimna istraživanja i prikupljanje traženih informacija. Složenost podataka se odlikuje u tome jer su podaci u različitim grupama; ekonomskoj, ekološkoj, socijalnoj, kulturnoj i zadovoljstvu turista.

Predloženi komparativni indikatori održivog turizma iziskuju obimna istraživanja i prikupljanje traženih informacija. Složenost je utoliko veća, jer podaci pripadaju različiti grupama, ekonomskoj, ekološkoj, socijalnoj, kulturnoj i zadovoljstvu turista. Za sada se čini da je to dobar način za merenje održivosti turizma. Praksa je potvrdila da su nadležni organi i privredni sektor spremni da dosledno primenjuju ove pokazatelje.

Prikaz komparativnih indikatora EU je dat u Tabeli 10.

Evropska Agencija za životnu sredinu je 2018. godine objavila izveštaj pod nazivom "Turizam i životna sredina" koji je rezultat zajedničkog rada *EEA, ETC/ ULS (European Topic Centre on Urban Land and Soil Systems)* i *EIONET/NRC TOUERM* (*EIONET* ekspertske grupe za turizam i životnu sredinu). Izveštaj predstavlja doprinos istraživanju uticaja ovog sektora na životnu sredinu, kao i praćenju trendova održivosti.

S obzirom da je Evropa najznačajnija turistička destinacija na svetskom nivou, turizam je važan sektor za evropske ekonomije, kao i značajna pokretačka snaga pritiska i uticaja na životnu sredinu. Međutim, zbog složene i višedimenzionalne prirode sektora, za sada je prilično teško definisati i meriti gde je u Evropi cilj održivosti turizma progresivno postignut. U izveštaju su, na osnovu učešća Agencije u radu *EIONET/NRC TOUERM*, uključeni i raspoloživi podaci za Republiku Srbiju.

Izveštaj, koji se može preuzeti sa sajta Agencije za zaštitu životne sredine, je sačinjen po modelu DPISR mreže s tim da je deo S (state) – stanje nešto manje zastupljen jer je teško odrediti uticaje pojedinih privrednih sektora na životnu sredinu.

Kao osnovni **pokretači** su identifikovani: način putovanja, broj noćenja na destinaciji, najatraktivnije destinacije, sezonalnost, putovanja evropljanja prema vrsti transporta, avionski prevoz i kruzeri.

Osnovni **pritisци** na životnu sredinu su: intenzitet, gustina, vreme zadržavanja.

Tabela 10. Komparativni indikatori održivog razvoja turizma EU

Tip indikatora	indikator	tumačenje
Ekonomski	Sezonski karakter prometa: % poseta u sezoni	< 40% (zeleno) 40-50% (žuto) >50% (crveno)
	Odnos noćenja i smeštajnih kapaciteta	>150% (zeleno) 120-150% (žuto) <120 (crveno)
	Koeficijent lokalnog uvećanja	Nije određeno
Zadovoljstvo turista	Ponovljene posete: % u periodu od 5 god.	>50% (zeleno) 30-50% (žuto) <30% (crveno)
Kulturni	Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva	< 1,1:1 (zeleno) 1,1-1,5:1 (žuto) >1,6:1 (crveno)
	Intenzitet turizma: broj noćenja (000) prema broju stanovnika (000)	< 1,1:1 (zeleno) 1,1-1,5:1 (žuto) >1,6:1 (crveno)
Socijalni	Učešće turizma u lokalnom neto društvenom proizvodu	Treba porediti sa učešćem turizma u lokalnoj zaposlenosti
	% turista koji ne dolaze posredstvom turoperatera	>70% (zeleno) 50-70% (žuto) <50% (crveno)
Indikatori stanja životne sredine	Zemljište: % zemljišta na kome je izgradnja dozvoljena ali nije realizovana	< 10% (zeleno) 10-20% (žuto) >20% (crveno)
	Korišćenje i zauzimanje zemljišta: % promena u izgrađenosti područja u toku 5 godina	Nije određeno
	Saobraćaj: % dolaska turista koji ne koriste privatni automobil	> 20% (zeleno) 10-20% (žuto) <10% (crveno)

(Stojanović 2010)

Najznačajniji envajromentalni **uticaji** turizma se teško mogu definisati jer su u tesnoj međusobnoj vezi, mogu biti pozitivni i negativni, lokalni ili globalni. Neki od njih su iscrpljivanje prirodnih resursa (prvenstveno vode), zagađenje (otpadne vode), generacija i mündžment otpada, emisije iz transporta (kopnom, morem i vazduhom), fizički uticaji (skijališta, marine, golf tereni, izdavanje vikendica, uticaji na biodiverzitet i ljudsko zdravlje (ugrožavanje biodiverziteta, unošenje stranih i invazivnih vrsta.

Odgovori politika u cilju održivog razvoja su: odgovori koji utiču na zahteve i ponašanje posetilaca (broj sertifikovanih „Plava zastava“ za plaža i marina, envajronmentalna sertifikacija i obeležavanje u sektoru turizma – broj), primeri sektorskih odgovora (poboljšanje kvaliteta vode za kupanje, ekoturizam, sertifikacija zaštićenih prirodnih dobara), nacionalne studije slučaja povećanja održivosti turizma (korišćenje sertifikacionih šema u Nemačkoj, socijalno ekonomski uticaji turizma u zaštićenim područjima u Nemačkoj i Finskoj, geoparkovi za održivi turizam u republici Češkoj, razvoj destinacija ekoturizma u Rumuniji, održivi rekreativni turizam na ostrvu Lazarote Kanarska ostrva; “Project Egadi Islands” u vezi upravljanja otpadom u Italiji).

Poslednji deo se odnosi na razvoj informativnog sistema za izveštavanje o uticaju turizma na okruženje.

INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA UNWTO

Indikator održivog turizma Svetske turističke organizacije se mogu podeliti u dva seta; idealni indikatori i osnovni indikatori. Idealni (kompleksni) indikatori omogućavaju najpouzdaniji način praćenja i vrednovanja aspekata odnosa turizma sa životnom sredinom, održivosti razvoja turizma i efekata upravljanja u ovoj oblasti. Osnovni indikatori se zasnivaju na već postojećim informacijama nacionalnih institucija i agencija. Primena ovih indikatora ne zahteva specifične i opsežne postupke. Oni se sastoje iz minimuma informacija, činilaca i zahteva neophodnih za uvid u odnos turizma i životne sredine.

Prikaz i ocena 11 kategorija indikatora koji uključuju dve varijante idealne i osnovne indikatore izgleda ovako:

1. Komponente životne sredine

Atributi prirodnih i kuturnih komponenti životne sredine se identifikuju idealnim indikatorima. Ovi indikatori su nadležni za aspekte krucijalne za uspostavljanje turističke ponude jedne lokacije kao i sam razvoj turizma. Indikatori moraju uključivati : biološki i fizički monitoring ključnih kvalitativno i kvantitativno promenljivih činilaca, inventar kulturnih resursa.

Osnovni indikatori podrazumevaju procenat nacionalne teritorije koji je stavljen pod određeni vid zaštite i broj zaštićenih dobara ili mesta.

2. Noseći kapacitet turističkog prostora

Idealni indikatori u ovom slučaju uključuju merenja stepena opterećenja prostora u zavisnosti od vrste turističkog prometa.

Osnovni indikatori podrazumevaju: postojanje sistema za kategorizaciju nacionalne teritorije na onovu ekoloških kriterijuma i veličinu nacionalne teritorije koja je kategorisana.

3. Nivo pritiska (ekološki i kulturni)

Idealni ekološki indikatori podrazumevaju kompleksan monitoring na mestu nastanka zagađenja. Ključne komponente ovog indikatora su: stavljanje čvrstog i tečnog otpada, ispuštanje otpadnih voda, naftne mrlje, toksične materije, vizuelne degradacije pejzaža, gubitak vrsta flore i faune.

Osnovni indikatori su količinu otpadnih voda koja se primarno prečišćava, količinu stvorenog čvrstog otpada po turisti, broj ugroženih vrsta flore i faune, površinu koja se nalazi pod prirodnom šumom i količinu čvrstog otpada koji stvaraju preduzeća.

4. Intenzitet razvoja turizma

Idealni indikatori ubrajaju nekoliko različitih segmenata: intenzitet razvoja turizma na različitim nivoima (obim, vrstu i sezonsku distribuciju turističkog prometa), nivo potrošnje energije, vode papirnih proizvoda, prehrambenih artikala, merenje reagovanja tržišta na specifične ekološke i kulturne vrednosti, kao i monitoring osetljivosti tržišta na promenu uslova životne sredine, monitoring valutnih tokova, nivo oticanja turističkih prihoda iz lokalne sredine, nivo investicija.

Osnovni indikatori su: broj turista, odnos između broja turista i domicilnog stanovništva, prosečna dnevna turistička potrošnja, ukupan i neto prihod po osnovu turizma, potrošnja pitke vode po stanovniku, veličina teritorije čiji su vlasnici ili upravnici turistička preduzeća.

5. Uticaji/ kontaminacija receptivnih oblasti

Idealni indikatori uključuju adekvatan monitoring nivoa zagađujućih materija u životnoj sredini, pogotovo onih koje narušavaju razvoj turizma. Ključna merenja obuhvataju kvalitet voda, mogućnosti vodosnabdevanja, količinu otpada, tretman čvrstog otpada.

Osnovni indikatori su: količinu koliformnih bakterija na plažama, indeks zagađenosti vazduha baziran na standardima Svetske meteorološke organizacije.

6. Merenje reakcije ekološke i kulturne sredine na spoljne pritiske

Idealni indikatori predstavljaju merenja reakcije prirodne i kulturne sredine na uticaj razvoja turizma. Monitoring degradiranja ekosistema obuhvata elemente: gubitaka vrsta flore i faune, narušavanje biodiverziteta, elastičnost ekosistema, promene u kritičnim procesima, specifična merenja hemiskih i fizičkih promena.

Osnovni indikatori su: listu ugroženih mesta i oblasti izloženih nepovoljnim uticajima iz spoljne sredine, učestalost kriminala iniciranog razvojem turizma, procenat lokalnog stnovništva koji govori izvorni jezik loklne sredine i neki strani jezik, procenat radne snage angažovan u turizmu, procenat radne snage zaposlene u turizmu koji je lokalnog porekla, procenat prehrambenih proizvoda koji su proizvedeni u zemlji.

7. Efikasnost korišćenja materijala i energije

Idealni indikatori uključuju merenje korišćenja materijala i energije koji su od suštinskog značaja za razvoj turizma. Oni bi trebalo da oubuhvate odnose između ulaznih (input) i izlaznih rezultata (output) proizvodnje i pružanja usluga u turizmu.

Osnovni indikatori su: potrošnju energije po turističkom noćenju, procenat energije, proizvedene na nacionalnom ili regionalnom nivou u turizmu, procenat otpada nastalog turističkim privređivanjem koji se reciklira.

8. Institucionalna organizovanost/upravljačke aktivnosti

Idealni indikatori predstavljaju inventar aktivnosti koje preduzimaju državni organi i privreda u cilju rešavanja problema ugrožavanja životne sredine. Finansijski mehanizmi, edukacija kadrova, sprovođenje strategija za menadžment životne sredine i slično. Indikatori obuhvataju i legislative u cilju sprečavanja i smanjenja zagađenja životne sredine.

Osnovni indikatori su: regulative u oblasti stvaranja i tretmana čvrstog i tečnog otpada i otpadnih voda, postojanje strategije održivog razvoja turizma, nivo investiranja u programe usmerene na razvoj turizma koji je usklađen sa zahtevima zaštite životne sredine.

9. Merenje efikasnosti upravljačkih aktivnosti

Idealni indikatori predstavljaju mere reakcija ekoloških i kulturnih činjenica na preduzete menadžmentske mere. Cilj je prikaz efekte upravnih odluka i mera koje u obasti zaštite životne sredine preduzimaju državni organi i privrednici.

Osnovni indikatori su: promene u zaštićenim dobrima, promene na listi ugroženih oblasti, promene u nivou prisutnih polutanata koji su predmet monitoringa.

10. Nivo aktivnosti usmerenih ka budućem razvoju (planovi, srategije)

Idealni indikatori obuhvataju monitoring nivoa i kvaliteta dugoročnog planiranja održivog razvoja turističma.

Osnovni indikatori se odnose na prisutnost planova i drugih dokumenata kojima se opredeljuje održivi razvoj turizma na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

11. Međunarodna saradnja

Idealni indikatori obuhvataju monitoring učešća u međunarodnoj saradnji u oblasti održivog turizma.

Osnovni indikatori su: broj zaštićenih dobara koja se nalaze na listi UNESCO-a, potpisivanje i ratifikaciju konvencija o klimatskim promenama, biološkoj raznovrsnosti, zaštiti prirodne i kulturne baštine i sličnih.

Tabela 11. Pregled osnovnih indikatora održivog razvoja turizma UNWTO

Kategorija indikatora	Sadržaj indikatora
Komponente životne sredine	% nacionalne teritorije pod zaštitom Broj zaštićenih dobara i mesta
Noseći kapacitet turističkog prostora	Postojanje sistema za kategorizaciju nacionalne teritorije na osnovu ekoloških kriterijuma Veličina kategorisane teritorije
Nivo pritiska – ekološki i kulturni	Količina otpadnih voda koja se prečišćava Količina čvrstog otpada po turisti Broj ugroženih vrsta flore i faune % državne teritorije pod prirodnom šumom Količina čvstog otpada predizeća
Intenzitet razvoja turizma	Broj turista/noćenja Odnos broja turista i domicilnog stanovništva Prosečna dnevna turistička potrošnja Ukupan i neto prihod od turizma Potrošnja pitke vode po stanovniku Veličina teritorije/kapaciteta kojom upravljaju turistička preduzeća
Uticaj/kontaminacija receptivnog prostora	Količina koliformnih bakterija na plažama/otstupanja Indeks zagađenosti vazduha/otstupanja
Efikasnost korišćenja materijala i energije	Potrošnja energije po turističkom noćenju % energije prizvedene na nacionalnom ili regionalnom nivou koja se troši u turizmu % otpada nastalog u turizmu koji se reciklira
Instutucionalna organizovanost/upravljačke aktivnosti	Regulativa u oblasti stvaranja i tretmana čvrstog i tečnog otpada Postojanje strategije ili plana održivog razvoja turizma Nivo investiranja u programe razvoja turizma koji su usklađeni sa zahtevima zaštite životne sredine i zaštitu i očuvanje turističkih vrednosti
Merenje reakcije ekološke i kulturne sredine	Lista ugroženih mesta (kritična mesta) Učestalost kriminaliteta izazvanog turizmom % lokalnog stanovništva koji govori lokalni i strani jezik %radne snage angažovan u turizmu %radne snage lokalnog porekla %prehrambenih proizvoda prizvedenih u regionu /državi

Merenje efikasnosti upravljačkih aktivnosti	Promene u zaštićenim dobrima Promene na listi ugroženih oblasti ili ugroženih biljnih i životinjskih vrsta Promene nivoa poutanata koji su predmet monitoringa
Nivo aktivnosti usmerenih ka budućem razvoju (strategije, planovi)	Prisutnost dokumenata kojim se opredeljuje za održivi razvoj turizma na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou
Međunarodna saradnja	Broj zaštićenih dobara koji se nalaze na listi UNESCO Potpisivanje i ratifikacija konvencije klimatskim promenama, biološkoj raznovrsnosti, zaštiti prirodne i kulturne baštine

(Stojanović 2011)

Prilikom definisanja indikatora održivog turizma moraju se uzeti u obzir novi izvori informacija, strategije i prakse vezani za te indikatore. Primenljivost indikatora mora biti jasna što znači da se indikatori lokalnog nivoa ne mogu primenjivati na međunarodnim odnosima. Indikatori Svetske turističke organizacije prvenstveno su fokusirani na primenu na nacionalnom nivou i kao takvi pogoduju državnim organima.

INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA PREMA TIPU DESTINACIJE

Turistička destinacija je geografski prostor u kome posetioци provode najmanje jednu noć a sadrži usluge, atrakcije i proizvode koji se nude turistima. Prostor destinacije je ograničen fizičkim i administrativnim granicama u kojima se nalazi sopstvena kombinacija okolnosti i karakteristika koje je čine jedinstvenom i koje određuju način upravljanja. Iz ovoga proizilazi da pojedini indikator neće imati jednak značaj za destinacije različitog tipa.

Vodič za indikatore održivog turizma u turističkim destinacijama (*Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations, 2004*) objavljen od strane Svetske turističke organizacije ima za cilj da pomogne donosiocima odluka i upraviteljima da na što bolji način koriste setove indikatora u cilju održivog turizma.

Svetska turistička organizacija je predložila set indikatora za 18 tipova turističkih destinacija; priobalna područja, destinacija plaža, mala ostrva, destinacije pustinja i predeli sa malom količinom padavina, planine, prirodni i ekološki osetljivi predeli, destinacije ekoturizma, zaštićena prirodna dobra, zajednice lokalnog stanovništva u zaštićenim prirodnim dobrima ili njihovoj okolini, tematske rute, destinacije kulturnog nasleđa, male i tradicionalne zajednice lokalnog stanovništva, gradski turizam, kongresni centri, destinacije u kojima razvoj turizma traže lokalne zajednice, tematski parkovi, akva parkovi i kruzери sa svojim destinacijama.

Ovde su navedeni indikatori koji se odnose na životnu sredinu a za tipove destinacija u Srbiji.

Planine

Planine se odlikuju specifičnim ekosistemima koji ih čine atraktivnim destinacijama, naročito u zimskom periodu ali sve češće i tokom cele godine. Ekološki uslovi značajno variraju sa nadmorskom visinom i , generalno, može se reći da što je planinski turistički centar na većoj visini to su uslovi životne sredine osteljiviji na promene. Ovo važi i za kulturološke odlike lokalnog stanovništva.

Promena ekosistema na planinama može biti posledica sledećih pojava:

- gubitak i degradacija biljnog i životinjskog sveta usled turističkih aktivnosti, erozija zemljišta usled izgradnje infrastrukture;
- vizuelno zagađivanje usled estetske degradacije u procesu prekomerne izgradnje, seče šuma ili nekih drugih turističkih aktivnosti;
- narušavanje osetljivih područja, posebno zaštićenih prirodnih dobara; odlaganje smeća na mesta koja nisu predviđena za to;
- uticaj turizma i turističkih aktivnosti na kvalitet voda ;
- uticaj na male i kulturološki često izolovane zajednice lokalnog stanovništva;
- ekoturizam i avanturistički turizam su daleko više fokusirani na planine nego na druge tipove turističkih destinacija;
- sezonalnost je izrazita odlika planinskog turizma, a posebno za sportske aktivnosti koje zavise od vremenskih uslova sa snežnim padavinama (Stojanović 2011).

Ispitivanje i korišćenje indikatora održivog turizma u planinama zahteva duži vremenski period. Razlikuju se destinacije gde je turizam glavni vid delatnosti regije i na onim mestima gde druge delatnosti teže da koriste iste prirodne resurse. Indikatori za ovakve slučajeve se moraju biti fokusirani na turističku delatnost i njene efekte, što je teško a u nekim slučajevima i nemoguće. Pregled indikatora za planinske predele je prikazan u Tabeli 12.

Tabela 12. Indikatori održivog turizma za planinske oblasti

Oblast	Indikatori održivog turizma
Gubitak biodiverziteta usled turističkih aktivnosti	Broj najznačajnijih vrsta Broj stradalih životinjskih vrsta u saobraćaju Frakventnost turista koji posmatraju biodiverzitet Teritorije pod zaštitom
Erozija	% erodirane površine % površine bez vegetacije
Vizuelno zagađivanje	% ogolelog zemljišta Mišljenje turista o stanju predeonih karakteristika
Pristupačnost	Troškovi ulaza Mišljenje turista koliko je jednostavno prići ključnim lokalitetima % stanovnik adržćave koji su posetili destinaciju u poslednjoj godini Nivo razvijenosti saobraćaja
Upravljanje čvrstim otpadom	Količina odloženog otpada (tone) Mišljenje turista o smeću Mišljenje lokalnog stanovništva o smeću
Uticaj na kvalitet vode	% lokalnih vodnih tela u koje se uliva kanalizacija % kanalizacija koje imaju tretman voda
Uticaj na lokalne zajednice	Za male i osteljive – posebni indikatori Zadovoljstvo lokalnog stanovništva
Ekonomski profit	Lolalna uposlenost u poslovima turizma i zaštite životne sredine Udeo zaposlenih u tirizmu u odnosu na ukupno zaposlene Indikatori ekonomske dobiti
Sezonalnost	% turista u glavnoj sezoni u odnosu na ukupan broj turista % zaposlenih u turizmu u toku cele godine % turističkog poslovanja koje je zastupljeno tokom cele godine

(Stojanović 2011, prema Indicators of sustainable development for tourism destinations 2004)

Prirodni predeli i ekološki osetljivi lokaliteti

Najatraktivnije turističke destinacije sadrže karakteristične prirodne atrakcije poput vodopada (Viktorijini, Nijagrains) ali takođe sve veću popularnost stiču manje poznati predeli sa svojim ekosistemima koji nisu toliko poznati. Turizam može biti negativan faktor u očuvanju ovakvih prirodnih vrednosti, zbog toga se mora obratiti posebna pažnja prilikom upravljanja ovakvim resursima.

Veliki broj turista u destinaciji koja je prethodno skoro nenaseljena može značajno opteretiti njihov noseći kapacitet i povećati njihovu ranjivost. Jedinstvene destinacije imaju kompleksne ekosisteme sa usko povezanim biljnim i životinjskim vrstama čije potrebe su često u kompeticiji sa potrebama turizma kao privredne delatnosti.

Upravljanje i planiranje razvoja ovih destinacija mora težiti ka ravnoteži između zadovoljstva turista i očuvanja lokalnih ekosistema na dug vremenski period. Prilikom osmišljavanja indikatora razvoja turizma moraju se poštovati nalazi eksperata iz oblasti očuvanja prirode. Procena ekoloških resursa i njihove turističke vrednosti treba da se bazira na proceni ekosistemskih usluga. Indikatori održivog turizma se koriste u da bi se održala atraktivna ponuda za turiste koja ne šteti životnoj sredini određenog mesta, odnosno koja neće ugroziti opstanak lokalnih ekosistema.

Destinacije ekoturizma

Ekoturizam prihvata principe održivog turizma, uključujući analizu ekonomskih, društvenih i ekoloških uticaja. U skladu sa svojom kompleksnosti iz predhodno navedenog, on obuhvata sledeće principe:

- aktivno doprinosi zaštiti prirodnog i kulturnog nasleđa
- uključuje lokalne zajednice u pocese planiranja i razvoja
- doprinosi blagostanju lokalnog stanovništva
- prezentuje i interpretira posetiocima prirodnu i kulturnu baštinu destinacije
- otvoren je za nezavisne posetioce i male grupe (Quebec Declaration on Ecotourism, 2002).

Svetski samit ekoturizma koji se održao 2002. godine u Kvebeku, Kanada, usvojene su preporuke za monitoring ekoturizma i aktivnosti u njegovom sklopu. Rezultat ovog samita je formiranje indikatora održivog razvoja u ekoturizmu koji obuhvata:

- Zaštitu prirode i životne sredine u destinacijam ekoturizma
- Odnos prema lokalnim zajednicama i zaštiti kulturnog nasleđa.
- Poslovanje, ekoturizam treba da obezbedi minimiziranje negativnih efekata na prirodno i socio-kulturno okruženje, mora da doprinese zaštiti prirodnih predela
- Informacije i interpretacija je jedan od osnovnih elemenata ekoturizma, znanje o prirodi i kulturi koje turisti usvajaju kroz turističku prezentaciju

- Marketing i menadžment ekoturizma obezbeđuje očekivane prihode i pomaže zaštitu prirode i razvoj lokalnih zajednica
- Bezbednost ekoturističkih aktivnosti koje se organizuju u prirodnom okruženju specifičnih usova životne sredine i uključuju fizičke aktivnosti kao što su treking, šetnja ili plovidba. Prema istraživanjima važnosti faktora među klijentima u ekoturizmu, ispostavilo se da bezbednost zauzima drgo mesto, odmah nakon zaštite životne sredine.

Indikatori koji odgovaraju na pitanja o bezbednosti zato postaju veoma važna. Na mnogo načina se potvrdilo da je ekoturizam „mikrokosmos“ svih pitanja održivog turizma, ali i da se više nego održivi turizam fokusira na specifične teme osobenih ekosistema i tradicionalnih kultura (Stevanović 2011).

Zaštićena prirodna dobra

Upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima mora da omogući maksimalni zaštitu prirodne baštine uz razvoj delatnosti koje omogućavaju lokalnom stanovništvu poboljšanje ekonomskih efekata. Zbog toga su indikatori uticaja turizma na ova područja od izuzetnog značaja. Međutim, njihovo formiranje, kao i implementacija je jako otežano pribavljanjem osnovnih parametara. Na primer, neka od njih imaju ulazne vizitorske centre u kojima se naplaćuje ulaznica pa je lako odrediti broj posetilaca i prihode. Ovo je ipak pre izuzetak nego pravilo.

Upravljači zaštićenih prirodnih dobara se često moraju baviti oprečnim zadacima poput zaštite prirodnih vrednosti koje su povod za formiranje i uređivanje zaštićenog područja i pružanje usluga onima koji posećuju te vrednosti, odnosno turistima. Zaštićena područja u značajne turističke destinacije i niz indikatora održivog turizma pomaže planerima i menadžerima da se one i urede po principima takvog vida turizma. Poseta nacionanim parkovima i ostalim zaštićenim područjima u svetu je u porastu, pa se kao značajan zadatak ističe i osmišljavanje indikatora održivog turizma. Neka zaštićena područja imaju kontrolisane prilazne punktove, kao što su organizovani ulazi gde se, osim kontrole posetilaca, naplaćuje i ulaznica. U okviru nekih zaštićenih područja se nalaze i stalna naseljena mesta u kojima se odvijaju i druge delatnosti osim turizma pa je teško odvojiti uticaje. Sa druge strane, zagovornici konzervatizma ne bi dozvolili turističke aktivnosti u najvećem delu zaštićenih područja. U cilju zoniranja zaštićenog prostora, koje određuje i način upravljanja, neophodno je koristiti odgovarajuće indikatore. Predložen je set indikatora (Tab. 13.) koji se ne odnosi na ekološki menadžment zaštićenog područja u celini već samo na menadžment turizma u zaštićenom području.

Tabela 13. Indikatori održivog turizma u zaštićenim prirodnim dobrima

Oblast	Indikatori održivog turizma
Broj posetilaca	Ukupan broj posetilaca Ukupan broj posetilaca u špicu (danu, mesecu) Dužina boravka Intenzitet korišćenja ključnih mesta (osoba/km ²) Prihodi od plaćanja usluga i proizvoda Broj dozvoljenih vodiča % tirsta koje kontrolišu vodiči
Integritet i sistem zaštite	% ekosistema i lokaliteta koji mogu biti degradirani Indikatori zdravlja značajnih biljnih i životinjskih vrsta % zaštićene teritorije koja je izmanjena za potrebe turizma 5 zaštićenog područja sa stepenima zaštite
Šteta koju izazivaju turisti	% teritorije koji je degradiran % degradiranih staza i puteva Troškovi sanacije degradirane površine % teritorije pogođen nedozvoljenim aktivnostima Broj incidenata i lovokrađa
Nivo monitoringa i kontrole posetilaca	Broj kriminalnih sličajeva protiv turista Broj incidenata vandalizma % posetilaca koji nisu platili ulaznicu Odnos broja rendžera prema broju turista
Marketing	Sretstva utrošena za marketing
Menadžment	Broj zaposlenih u upravi ZPD Troškovi zaštite Broj susrets svih stejkholdera Odnos prihoda od turizma prema rashodima za zaštitu područja

(Stojanović 2011, prema Indicators of sustainable development for tourism destinations 2004)

Gradski turizam

Gradski turizam je u predhodnim godinama doživeo porast popularnosti i poseta turista. Tačne parametre je teško utvrditi zbog različitih klasifikacija država koje se odnose na ovaj vid turizma. Primer može biti da se Austrijski gradski turizam stavlja u vezu sa glavnim gradovima pokrajina ove države dok recimo u Nemačkoj, gradski turizam je vezan samo za gradove koji imaju više od 100 hiljada meštana. Postoji jaka inicijativa da se po ubrzanom postupku reše svi bitni problemi koji su vezani za turistički razvoj gradova.

Postoje dva oblika gradskog turizma: sa fokusom na kulturne atrakcije i edukativne aspekte i drugi oblik sa fokusom na poslovni turizam (sajmovi i kongresi).

Određeni gradovi imaju dominantan oblik gradskog turizma, dok su kod drugih oba oblika jednako izražena. Zajedničke odlike navedenih oblika su: prosečna dužina boravka posetilaca je kraća nego u drugim destinacijama i prosečna potrošnja turista po danu je visoka (veća nego kod drugih oblika turizma). Najznačajnija pitanja održivog turizma u gradovima su vezana za saobraćaj i restauraciju građevina (kulturno-istorijska zdanja). Pregled indikatora za gradski turizma je dat na Tabeli 14.

Tabela 14. Indikatori održivog turizma za gradski turizam

Oblast	Indikator OT
Saobraćaj	% turista koji dolazi javnim prevozom Pristupačnost turističkih atrakcija javnim prevozom Postojanje i nivo kontrole parkiranja autobusa Cena taxi ja (po km)
Integracija regionalne ekonomije	Vrednost i % proizvoda kupljenih u regiji % prodavnica koje promovišu lokalne proizvode
Prezentacija kulturnog znanja	Broj i% tura ili publikacija koje daju detaljne informacije o istoriji grada, ističu aktuelna pitanja razvoja grada i promovišu nove i nekonvencionalne sadržaje
Gužva /prostorna distribucija	Ukupan broj turista na ključnim lokacijama (km ²) Raznovrsnost tura i lokaliteta na celoj teritoriji grada Broj različitih lokaliteta koji primaju turiste
Stavovi stanovnika po pitanju razvoja turizma	Zadovoljstvo lokalnog stanovništva gradova razvojem turizma (ankete i upitnici)
Saobraćaj	% turista koji dolazi javnim prevpzm Pristupačnost turističkih atrakcija javnim prevozom Postojanje i nivo kontrole parkiranja autobusa Cena taksija (po km)
Integracija regionalne ekonomije	Vrednost i % proizvoda kupljenih u regiji % prodavnica koje promovišu lokalne proizvode
Prezentacija kulturnog znanja	Broj i% tura ili publikacija koje daju detaljne informacije o istoriji grada, ističu aktuelna pitanja razvoja grada i promovišu nove i nekonvencionalne sadržaje
Gužva / prostorna distribucija	Ukupan broj turista na ključnim lokacijama (km ²) Raznovrsnost tura i lokaliteta na celoj teritoriji grada Broj različitih lokaliteta koji primaju turiste
Stavovi stanovnika po pitanju razvoja turizma	Zadovoljstvo lokalnog stanovništva gradova razvojem turizma (ankete i upitnici)

(Stojanović 2011, prema Indicators of sustainable development for tourism destinations 2004)

Akva parkovi

Akva parkovi spadaju u oblik tematskih parkova. Oni mogu biti izgrađeni na bilo kom mestu (nisu vezani za određena dobra ili resurse). Znači, vodni resurs u smislu površinskih voda nije od presudnog značaja a jeste povezanost sa putnom infrastrukturuom i elektromrežom. Brojni primeri neuspešnog upravljanja akva parkovima su vezani za sezonalnost poseta kada je u velikoj meri prevaziđen noseći kapacitet. Opšti indikatori održivosti životne sredine često nisu adekvatni za akva parkove. Zato je razvijem specifičan set indikatora koji najveći značaj daju upravljanju vodnim resursom (količina i kvalitet vode koja se koristi i otpadnih voda), energetskom menadžmentu a naročito bezbednosti posetilaca.

Set indikatora za akva parkove dat je u Tabeli 15.

Tabela 15. Indikatori održivog turizma za akva parkove

Oblast	Indikatori OT
Vodosnabdevanje	Ukupna potrošnja vode Potrošnja vode u odnosu na potrošnju na celoj destinaciji Ušteda i ponovljeno korišćenje vode Cena vode
Potrošnja vode	% potrošnje reciklirane vode Količina potrošene vode % vode koja je prečušćena pre izliva u kanalizaciju
Korišćenje energije	Ukupna potrošnja energije % energije iz obnovljivih izvora
Bezbednost	Količina vode tretirane hlorom Broi incidenata i akcidenata tokom godine Broj oboljenja koja su preneti vodom

(Stojanović 2011, prema Indicators of sustainable development for tourism destinations 2004)

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

1. Koje su primarne uloge indikatora održivog razvoja turizma (5)?
2. Koji kriterijumi se razmatraju prilikom određivanja indikatora OT?
3. Kakav je odnos „parametara” i „indikatora OT”?
4. Koje su grupe kompetitivnih indikatora za monitoring održivosti razvoja turizma po EU (5)?
5. Koje su tri zone prema kompetitivnim indikatorima za monitoring održivosti razvoja turizma po EU?
6. Indikatori stanja životne sredine prema EU obuhvataju oblasti (4):
7. Koji su ekonomski indikatori OT prema EU (3)?
8. Koji su indikatori zadovoljstva turista prema EU?
9. Koji su kulturni indikatori OT prema EU?
10. Koji su socijalni indikatori OT prema EU?
11. Šta su idealni indikatori OT prema UNWTO?
12. Šta su osnovni indikatori OT prema UNWTO?
13. Koje su kategorije indikatora OT prema UNWTO (11)?
14. Da li su svi indikatori OT jednaki za sve destinacije?
15. Nabrojati najmanje 5 destinacija za koje su razvijeni indikatori OT WNWTO.
16. Koji su Indikatori OT prema UNWTO za planinske destinacije (najmanje 5)?
17. Koji su Indikatori OT prema UNWTO za prirodne predele i ekološki osetljive lokacije?
18. Koji su Indikatori OT prema UNWTO za ekoturizam?
19. Nabrojati najmanje 5 indikatora OT prema UNWTO za zaštićena prirodna dobra.
20. Nabrojati najmanje 5 indikatora OT prema UNWTO za gradski turizam.
21. Nabrojati najmanje 5 indikatora OT prema UNWTO za akva parkove.

PITANJA ZA DISKUSIJU

1. Indikatori održivog razvoja turizma – koncept i kriterijumi.
2. Komparativni indikatori održivog turizma EU.
3. Indikatori stanja životne sredine (EU) – primeri za svaki tip.
4. Veza indikatora održivosti turizma i DPISR mreže.
5. Indikatori održivog turizma UNWTO.
6. Primer za svaku od kategorija indikatora UNWTO.
7. Indikatori održivog turizma prema tipu destinacije – primer za planinska područja, zaštićene prirodne predele, ekoturizam, gradski turizam, akva parkove.

VEŽBE:

- Razmatranje EEA izveštaja „TURIZAM I ŽIVOTNA SREDINA“ – analiza indikatora

Box 11: TOUREM

Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) 2013. godine je počela da razvija mehanizam izveštavanja na osnovu pokazatelja /indikatora/ (TOUERM ili Mehanizam izveštavanja turizam i životna sredina) koji povezuje turizam i životnu sredinu da bi doprinela poboljšanju baze podataka /parametara/, kao deo monitoringa EEA-e Turizam i okolina koji treba da pruži sveobuhvatniju sliku turizma. Ova aktivnost spada u kontekst Sedmog akcionog programa za životnu sredinu - „Živeti dobro, unutar ograničenjima naše planete i doprinosi monitoringu napretka ostvarenog u pravcu resursne efikasnosti, niskougljeničke zelene ekonomije. Tačnije, on ispunjava zahteve višegodišnjeg rada EEA programa za period 2014–2020, koji predviđa razvoj baza podataka i indikatora za praćenje trendova održivosti i uticaja na životnu sredinu, kao i uticaj promene namene korišćenja zemljišta u sektoru turizma. Od 2013. godine, EEA radi u saradnji sa ekspertskom grupom Eionet koja predstavlja sve članice EU i zemlje kandidate i Evropski tematski centar za urbane, i zemljišne sisteme (ETC / ULS). Oni su istražili izvodljivost i političku relevantnost TOUERM-a kao koherentnog okvira za identifikovanje povezanost turizma i životne sredine u Evropi i određivanje glavnih tema i indikatora koji mogu odgovoriti na njih“.

Određena su ključna pitanja politike koja se odnose na pokretače potražnje za turizmom, uticaje turizma na životnu sredinu, upravljanje turizmom radi zaštite prirodnih resursa, internalizaciju spoljnih troškova i efikasnost alata za upravljanje životnom sredinom.

Identifikovano je 25 skupova podataka, prema dostupnosti, metodologiji, obradi, politički relevantnost i jasnoći poruke. Indikatori se takođe bave analizom pokretača - pritiska - stanja -uticaja- odgovora (DPSIR) analitičkog okvira, koji se koristi kao standard u radu EEA na organizovanju interakcije između društva i životne sredine. Za analizu održivosti sektora turizma, za ocenu stanja (S) komponenta DPSIR modela nije ključni fokus. To je zato što je glavni cilj ove analize identifikovanje, praćenje i smanjenje sektorskih pritisaka, dok je državna analiza relevantnija za resurse iz životne sredine, kao što su voda ili biološka raznolikost (i srodne usluge ekosistema), koji se koriste turističkim aktivnostima. Od identifikovanih prioritetnih skupova podataka, njih 19 je razvijeno za razvoj devet indikatora. Razvijeni indikatori imaju za cilj da obuhvate širok spektar aspekata koji se odnose na turizam, poput atraktivnosti destinacije, potrošnje vode, poremećaja biološke raznolikosti, širenja praksi održivosti kroz usvajanje shema za sertifikaciju životne sredine i označavanje, potencijala za ekoturizam i promene namene zemljište za razvoj specifičnih turističkih i rekreativnih sadržaja (skijaške staze, marine i golf tereni).

Prema: EEA: „Turizam i životna sredina“

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Turizam koji zadovoljava ljudske potrebe za blagostanjem i ličnim razvojem se oduvek razvijao kroz interakcije sa okolinom, prirodnim i stvorenim nasleđem. U savremenom dobu turizam značajno doprinosi lokalnoj i globalnoj ekonomiji i pokazuje permanentni rast. Sa porastom broja posetilaca i promenom njihovih potreba i navika raste pritisak na životnu sredinu i njene resurse (vazduh, vodu, zemljište, biodiverzitet, klimu).

Da bi se razumela neraskidiva veza turizma i životne sredine neophodno je poznavanje osnovnih pojmova ekologije i turizma u meri koja omogućava razmatranje značaja ekosistemskih usluga za razvoj turističke delatnosti.

Međusobni uticaji turizma i životne sredine su mnogobrojni, direktni i indirektni, pozitivni i negativni a svakako i umreženi sa ekonomskim i sociokulturnim uticajima. Da bi se ovi uticaji kontrolisali i njima upravljalo u smeru održivog razvoja neophodno je da se spoznaju i kvantifikuju a zatim da se razviju i primene instrumenti upravljanja u opsegu nosećeg kapaciteta destinacije.

Razvijeni su razni, široko prihvaćeni modeli koji se odnose na interakcije privrednih delatnosti, životne sredine i društvene zajednice, koji opet, pokazuju sličnosti i preklapanja u različitoj meri. Neki od njih (DPSIR, indikatori održivog razvoja, concept graničnog kapaciteta) su prikazani i u ovoj knjizi.

Upravljanje održivim razvojem turizma se sprovodi putem obaveznih (regulative) i dobrovoljnih (EMAS) instrumenata, koji mogu biti opšti ali primenljivi u turizmu ili posebni za turizam.

Neophodno je praćenje i merenje uticaja turizma na životnu sredinu, kao i razvoj i sprovođenje politika koje su povezane sa turizmom kako bi se osigurala veća održivost sektora.

Da bi bio dugoročno održiva aktivnost, turizam mora poštovati principe održivog razvoja i težiti njegovim ciljevima. Globalno je uključen u UN Ciljeve održivog razvoja 8 /uključivanje i održivi ekonomski rast/, 12 /održiva potrošnja i proizvodne prakse/ i 14 /očuvanje i odgovorno korišćenje okeana, mora i morskih resursa/ kao ključni sektor.

Literatura i izvori

1. Agencija za zaštitu životne sredine <http://www.sepa.gov.rs/>
2. Agenda 21 za turističku privredu (2000): *Održivi i odgovorni razvoj turizma u XXI veku*, Turistička organizacije Srbije, Beograd
3. Agenda 21, http://www.uzzs-río.com/zakoni/agenda_21.pdf
4. Barjaktarović D. Barjaktarović L., Pindžo R. (2017): *Osvrt na zanačaj energetske efikasnosti u hotelijerstvu*, Turističko poslovanje, Broj 19, jun 2017, 37- 43,
5. Centar za upravljanje životnom sredinom, Enviromental Management Center in Serbia (EMC) Serbian Environmental Protection Agency (SEPA), http://www.emc-project.gov.rs/sr?set_language=sr
6. Cvijan M. (2000): *Ekologija zagađenih sredina, bioindikator i monitoring sistem*, Biološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
7. Ćulić M., Zečević B., Kovačević I. (2015): *Podsticajna putovanja i poslovni turizam kao elementi razvoja destinacija geonasleđa Srbije*, SITCON 2015, 202 -209
8. Declaration on Tourism, <http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/68.%20The%20Hague.PDF>, 21. oktobar 2014.
9. Demirović D. (2016): *Konkurentnost Vojvodine kao destinacije ruralnog turizma*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu Prirodno-matematički fakultet Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo
10. Đorđević Milošević S., Milovanović J. (2013): *Održivi turizam u funkciji ruralnog razvoja: mala poljoprivredna gazdinstva i ruralni turizam u Srbiji*, Fakultet za primenjenu ekologiju Futura – Beograd, Agroznanje – Vršac, Food and Agriculture Organisation of the United Nations – Budimpešta, 247, ISBN 978-86-86859-27-3
11. EEA, IPCC, 2007b. *Climate change: impacts, adaptation and vulnerability*.

12. ETC/ULS Report | 01/2018 1 Tourism and the environment Towards a reporting mechanism in Europe, sepa.gov.rs/download/strano/ETC_TOUERM_report_2018.pdf
13. EUROPARC and IUCN (2000): *Gudelines for protected area management categories inerpretation and aplication of the proected area management categories in Europe*. EUROPARC &NCPA, Grafenau, Gemrany,
14. EUROPARC and IUCN: *Gudelines for protected area management categories inerpretation and aplication of the proected area management categories in Europe*. EUROPARC &NCPA, Grafenau, Gemrany, 2000, <http://www.geografija.rs/zasticena-podrucja/zasticena-podrucja-zasticena-podrucja/zasticena-podrucja-odlike-znacaj-podela/>
15. European tourism legislation – European Commission, http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/tourism-business-portal/business/legislation/european/index_en.htm,
16. European tourism legislation – European Commission, http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/tourism-business-portal/business/legislation/european/index_en.htm,
17. Gašić M., Ivanović V., Komatina M. (2014): *Razvoj ruralnog turizma u Evropskoj uniji*, BizInfo, 5. 33-44.
18. <http://ec.europa.eu/environment/action-programme/objectives.htm>
19. http://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/klimatologija_osnovni_pojmovi.php
20. http://www.iss.rs/rs/button_104.html
21. <http://www.lovetravel.rs/zelena-planeta/klimatske-promene-i-turizam>
22. Janković M. (1995): *Biodiverzitet, suština i značaj*. Zavod za zaštitu prirode Srbije
23. Jovićić D. (2000): *Turizam i životna sredina – koncepcija održivog razvoja*
24. Kostić M., Jovanović Tončev M. (2015): *Podela odgovornosti između učesnika u održivom turizmu*. SITCON, 210-2013
25. Krunić N., Milijić S., Đurđević J. (2010): *Razvoj planinskog turizma u Srbiji i zemljama u okruženju*, AU29, 3-20
26. Lješević M. (2000): *Životna sredina; teorija i metodologija istraživanja*, Geografski Fakultet, Beograd
27. Maksin M. (2012): *Podrška zakonskog osnova zaštiti životne sredine turističkih područja u Srbij*, 10. Međunarodni naučni skup Sinergija 2012. 304/309
28. Maksin M., Pucar M., Korać M., Milijić S. (2009): *Menadžment prirodnih i kulturnih resursa u turizmu*, Univerzitet Singidunum, Beograd
29. Maksin-Mićić M. (2009): *Zaštita turističkih prostora*, Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2009, 257
30. Maksin-Mićić, M. (2007): *Turuzam i prostor*, Univerzitet Singidunum
31. Marković D. (2000): *Osnovni procesi i stanje u životnoj sredini*, Univarzitet u Beogradu

32. Ministarstvo zaštite životne sredine republike Srbije <http://www.ekologija.gov.rs/>
33. Muller H. (2004): *Turizam i ekologija, povezanost i područja delovanja*, Masmedija, Zagreb
34. Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, ("Službeni glasnik RS", br. 33/2012).
35. Nacionalna strategija održivog razvoja, ("Službeni glasnik RS", br. 57/2008)
36. Nepal, S. (2000): *Tourism, national parks and local communities, Tourism and National parks, Issues and implications*, John Wiley & Sons, Chichester
37. Popesku, J. (2008): *Menadžment turističke destinacije*, Univerzitet Singidunum, Beograd
38. PREČIŠĆENI TEKST UGOVORA O FUNKCIONISANJU EVROPSKE UNIJE, http://www.azzk.me/1/doc/Ugovor_o_funkcionisanju_EU.pdf,
39. RURALNI TURIZAM VOJVODINE I ODRŽIVI RAZVOJ <http://www.dgt.uns.ac.rs/download/seoskitur1.pdf>
40. Savet Evrope: *Evropska konvencija o predelu*, Serija evropskih ugovora – br. 176, Firenca, 20. H 2000.
41. Slavković V. (2015): *Zakonska regulativa u oblasti zaštite životne sredine kao faktor očuvanja turističke resursne osnove*, Turističko poslovanje, 15. 95-102
42. Stefanović V., Azemović N. (2012): *Održivi razvoj turizma na primeru vlasinske površi*, Škola biznisa, Broj 1/2012, 38-50
43. Stojanović V. (2011): *Turizam i održivi razvoj*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodnomatematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, pp 260.
44. Stojanović V. (2014): *Strategija održivog turizma u specijalnom rezervatu prirode Gornje Podunavlje*, SRP Gornje Podunavlje, Sombor, 2014. http://www.vojvodinasume.rs/wp-content/uploads/2012/04/Strategija-razvoja-odrzivog-turizma_SRP-Gornje-Podunavlje.pdf
45. STRATEGIJA RAZVOJA ENERGETIKE REPUBLIKE SRBIJE DO 2025. GODINE SA PROJEKCIJAMA DO 2030. GODINE
46. Strategija razvoja turizma republike Srbije za period 2016-2025 ("Službeni glasnik RS", br. 98/2016)
47. *The Convention on Wetlands* (2000), Ramsar Convention Bureau
48. THE HAGUE DECLARATION ON TOURISM, <http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/68.%20The%20Hague.PDF>,
49. *Uredba o režimima zaštite* ("Sl. glasnik RS", br. 31/2012)
50. Weaver D. (2006): *Sustainable tourism: theory and practice*, Elsevier
51. Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, ("Službeni glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009)

52. Zakon o prostornom planu republike Srbije od 2010- 2020. godine, ("Sl. glasnik RS", br. 88/2010)
53. Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004 i 88/2010)
54. Zakon o zaštiti životne sredine, ("Sl. glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon, 72/2009 - dr. zakon i 43/2011 - odluka US)
55. Zakon o zaštiti životne sredine, ("Sl. glasnik RS", 135/04, 36/09)

Biografija

Gordana Dražić

Gordana Dražić (devojačko prezime Jelić), rođena je 12. 06. 1958. godine u Beogradu, gde je završila II Beogradsku gimnaziju. Diplomirala je 1981. godine. Na Prirodnomatematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je 1984. godine stekla i zvanje magistra bioloških nauka. Doktorirala je na Biološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1990. godine. U periodu 1985 - 2008 je zaposlena u Institutu za primenu nuklearne energije (INEP) u Zemunu gde je 2002. godine izabrana u zvanje viši naučni saradnik.

2006. godine je izabrana u zvanje venredni profesor na Fakultetu za primenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidunum za užu naučnu oblast: nauka o životnoj sredini i sistem zaštite životne sredine, a 2011. godine u zvanje redovni profesor.

U periodu 2008 – 2019. je zaposlena na Fakultetu za primenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidunum, Beograd. Od 2017. godine je angažovana na Fakultetu za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum. Od 2019. godine je zaposlena na Univerzitetu Singidunum u Beogradu.

Učestvovala je u realizaciji nastave na svim nivoima i bila mentor većeg broja diplomskih i master radova kao i 6 odbranijenih doktorskih disertacija. Učestvovala je u realizaciji 9 naučnih projekata, u tri kao rukovodilac.

Kao autor ili koautor je objavila 32 rada u međunarodnim časopisima, 32 u nacionalnim časopisima i preko 100 na internacionalnim i nacionalnim naučnim skupovima. Učestvovala je u izradi jedne monografije međunarodnog značaja i tri monografije nacionalnog značaja. Udata je i majka troje dece.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.484:502.131.1(075.8)

ДРАЖИЋ, Гордана, 1958-

Održivi turizam / Gordana Dražić. - 1. izd. - Beograd : Univerzitet
Singidunum, 2020 (Beograd : Caligraf). - 207 str. : ilustr. ; 24 cm

Autorkina slika. - Tiraž 600. - Biografija: str. 207. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str. 203-206.

ISBN 978-86-7912-725-9

а) Туризам -- Одрживи развој

COBISS.SR-ID 18071049

© 2020

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovан u
bilo kom vidu i putem bilo kog medija, u delovima ili celini bez prethodne pismene
saglasnosti izdavača.

Gordana Dražić

ODRŽIVI TURIZAM

Tekst pred Vama je zbirka beleški sa predavanja u okviru predmeta Održivi turizam na Fakultetu za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum. Nastao je iz potrebe da se studenti upoznaju sa problemima koje izaziva turizam, kao privredna delatnost koja se ubrzano razvija u Srbiji, prvenstveno u oblasti zaštite životne sredine i ekologije, kao i mogućnostima da se ovi problemi prevaziđu, ili da se preduprede pre nego što postanu pretnja daljem razvoju samog turizma.

Akcentat je dat na envajronmentalnu stranu razmatranja ali to ne znanči da nisu obrađeni i društveni i ekonomski aspekti održivog razvoja turizma sa nadom da nije došlo do prekomernog preklapanja sa gradivom iz drugih predmeta. Razmatranja mnogih aspekata turizma su data na više mesta u tekstu u nadi da će kod čitaoca stvoriti utisak o njihovoj neraskidivoj i višestukoj povezanosti i svest o neophodnosti holističkog pristupa razvoju turizma u skladu sa načelima održivog razvoja.